ՅՈՒՇԱՐՁԱՆ

ԱՊՐԻԼ ՏԱՍՆԸՄԷԿԻ

ՅՈՒՇԱՐՁԱՆ

ԱՊՐԻԼ ՏԱՍՆԸՄԷԿԻ

ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԱԾ

«ԱՊՐԻԼ ՏԱՍՆԸՄԷԿԻ ՍԳԱՀԱՆԴԻՍԻ ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԲ»ԻՆ ԿՈՂՄԷ

Կ. ՊՈԼԻՍ
ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Օ. ԱՐՁՈՒՄԱՆ
1919

ԳԱՂԱՓԱՐԻՆ ՅԱՂԹԱՆԱԿԸ

Հայ ժողովուրդի մարտիրոսագրութիւնը լեցուն է հոգեվարքի ու մահուան ճիչերով :

Բայց հայ մտածումը, սերունդէ սերունդ, կանգ պիտի առնէ, առանձին խումբով մը, թուականի մը առջեւ, որ կը գերազանցէ բոլորը իր անլուր եղերականութեամբ. 1915 Ապրիլ տասնըմէկի գիշերը :

Այդ գիշերն է, որ   բռնակալութիւնը, բռնակալութիւններուն էն վայրագն ու էն արիւնկզակը, դաւադրեց հայ ժողովուրդի մտածող ու գործող ուժերուն դէմ:

Այդ գիշերն է, որ հաւաքուեցան մէկիկ մէկիկ հայ մտաւորականները, ա՛լ անգամ մըն ալ չվերադառնալու համար, ա՛լ անգամ մըն ալ չբաղխելու համար այն դուռը, որ գոցուած էր իրենց ետեւէն ցաւի ու յուսահատութեան անհուն հառաչանքներու մէջէն :

   բռնակալութիւնը կարծեց սպաննել հայ ժողովուրդը, սպաննելով անոր ընտրուած զաւակները :

Բայց հայ ժողովուրդը ողջ՝ ու իր հետապնդած իտէալը կենդանի է այսօր, աւելի քան երբե՛ք, որովհետեւ անմտութիւն է յաւակնիլ մեռցնել Մարմինին մէջէն Գաղափարը :

   բռնակալներու անարգ փորձը՝ ընկճել Գաղափարը Բռնի Ուժով, ոչ նոր է. աւա՜ղ, եւ ոչ ալ բացառիկ :

Յիշեցէ՛ք Ջօրտանօ Պրունօները, Էթիէն Տօլէները, Միջնադարեան խաւարին դէմ ընդվզող այդ ազատ միտքերը : Հաւատաքննութիւնը յաւակնեցաւ, իր խարոյկներով խորտակել անոնց մտքին ու հոգիին ազատ թռիչքը :

Բայց դուք գիտէք այսօր թէ որո՞ւն մնաց յաղթանակը :

Յիշեցէ՛ք նաեւ ամբողջ փաղանգը այն հերոսներուն, որ ծառացան նոյն բռնակալութեան դէմ, փշրելու համար իրենց ժողովուրդին ստրկութեան շղթաները :

Ո՞ւր են անոնք, որ հաւատացած էին թէ կրնան սպաննել Գաղափարը խարոյկներու կամ կախաղաններու վրայ, հրով ու սրով :

Պատմութիւնը ծածկած է անոնց անունները մոռացութեան անարգ քողով :

Ու մինչդեռ կը լռեն ամօթի մէջ, անարգանքի տակ, դահիճները, զոհերը կը խօսին փառքի մէջ, անմահներու լեզուով :

Մեր Յանձնաժողովը մատուցանելով յարգանքի այս պարզ, բայց սրտագին հարկը մեր նահատակուած գրական ու քաղաքական այն գործիչներուն, որոնց մէջ   բռնակալութիւնը յաւակնեցաւ սպաննել հայ ազատագրութեան իտէալը, առաջնորդուեցաւ միակ մտածումով մը. տօնել Գաղափարին յաղթանակը Բիրտ Ուժին վրայ :

Տ. ԶԱՒԷՆ

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԲԱԺԻՆ

ՀԱՒԱՔԵՑ ՈՒ ԽՄԲԱԳՐԵՑ

Թէոդիկ

Ա. ՄԱՍ

ՊՈԼՍԷՆ ՏԱՐԱԳԻՐ

Ա. — ՄՏԱՒՈՐԱԿԱՆՆԵՐ

1. **ԳՐԻԳՈՐ ԶՕՀՐԱՊ.** — *Ծնած է Պոլիս 1860ին։ Հասքէօյի Նահնազարեան վարժարանի սան, իր ուսումը շարունակած է Կալաթա Սէրայի Լիսէն։ Իբրեւ փաստաբան՝ վայելած է միջազգային համբաւ, առանձնած գրեթէ բոլոր դատերէն յաղթական ելլելով դուրս։ Ունի նաեւ ճարտարապետ-երկրաչափի վկայական։ Օժտուած թափանցանց ու պայծառ իմացականութեամբ մը, չյոգնիր քակելու համար ամէնէն կնճռոտը հանգոյցներուն, և իր եզրակացութիւնները — ըլլան դատարանը, հանրային բեմէն՝ բերնուց, կամ գրականութեան մէջ՝ իր ստորագրութեանը տակ-կը պահեն դրոշմը անառարկելի տրամաբանութեան։ Թրքահայ գրականութեան մէջ կարկառուն դէմք մը։ Իր գրիչը խոր հակում ունի իրապաշտութեան, և իր նորավէպերը վիպագրութեան այդ ճիւղին հոյակապ վարպետը կը շեշտեն իր մէջ։ Իբրեւ հրապարակագիր, տողորուած է նկարագիրով մը որ չգիտեր ընկրկիլ և որ ծառանալով պայմանադրականութեան և ծթուած խորհուրդներու դէմ՝ նշդրակի անողոք հարուածներ կուտայ ընկերութեան փտախտին, եւ, նոր ու ինքնատիպ գաղափարներու ջատագով՝ ամենուրեք կը պաշտպանէ իր հզօր ձայնը որ պատկառազդու է միշտ։ — Երիտասարդ հասակէն աշխատակցած է պոլսահայ թերթերու, և Հ. Ասատուրի հետ 1892էն 93 խմբագրած է «Մասիս»ը, — ծերունի այդ թերթին ամենափայլուն շրջանը։ 1887ին լոյս ընծայած է իր անդրանիկ վիպակը Անհետացած սերունդ մը, իսկ իր նորավէպերէն մեծ մասն ամփոփած է 3 հատորներու մէջ. Խղճմտանքի ձայներ, Կեանքը ինչպէս որ է, Լուռ ցաւեր: Ուշագրաւ է Ծանօթ դէմքերու իր շարքն ալ ուր կը պատկերացուին արեւմտահայ յայտնի գրագէտներ (Արփիար, Եղիա, Բէչեան, Մրմրեան, Պէրպէրեան, Հ. Ասատուր, Վահան Վրդպտ. ևն.)։ Նահնազարի «Հայրենիք»ը թերթօնած է Նարդիկ անուն իր մէկ վէպը որ թերաւարտ մնաց սակայն։ Ազգային երեսփոխան ընտրուած է Սամաթիայէն, Պոլսէն ալ մեպուս Օսմ. Պարլամէնթին՝ ուր Վարդգէսի պէս գործոց շարունակ եւ ընդդիմախօսներ կարկեցուց։—Հեղինակ թուրքերէն եւ ֆրանսերէն պատրաստուած կարգ մը օրէնսդրական գործերու։—Համիտեան Ռէժիմի վերջերը հալածանքը սկսած էր իր դէմ. արգիլուեցաւ նոյն իսկ որ եւ է դատ ստանձնելէ։ Ճարահատ՝ Ֆրանսա անցաւ եւ Սահմանադրութեան հռչակումին — ինչ խաբեպատիր եւ*

աղէտալի հռչակում— վերադարձաւ ծննդավայր և առարկայ եղաւ խանդավառ ցոյցերու։ Անմոռանալի պիտի մնայ իր զգայացունց ատենաբանութիւնը՝ Թագսիմի պարտէզին մէջ, թուրք և հայ հանդիսականներու ոգահանդէսին (1908 Օգոստ.)։ — Բանաստեղծ ալ էր։

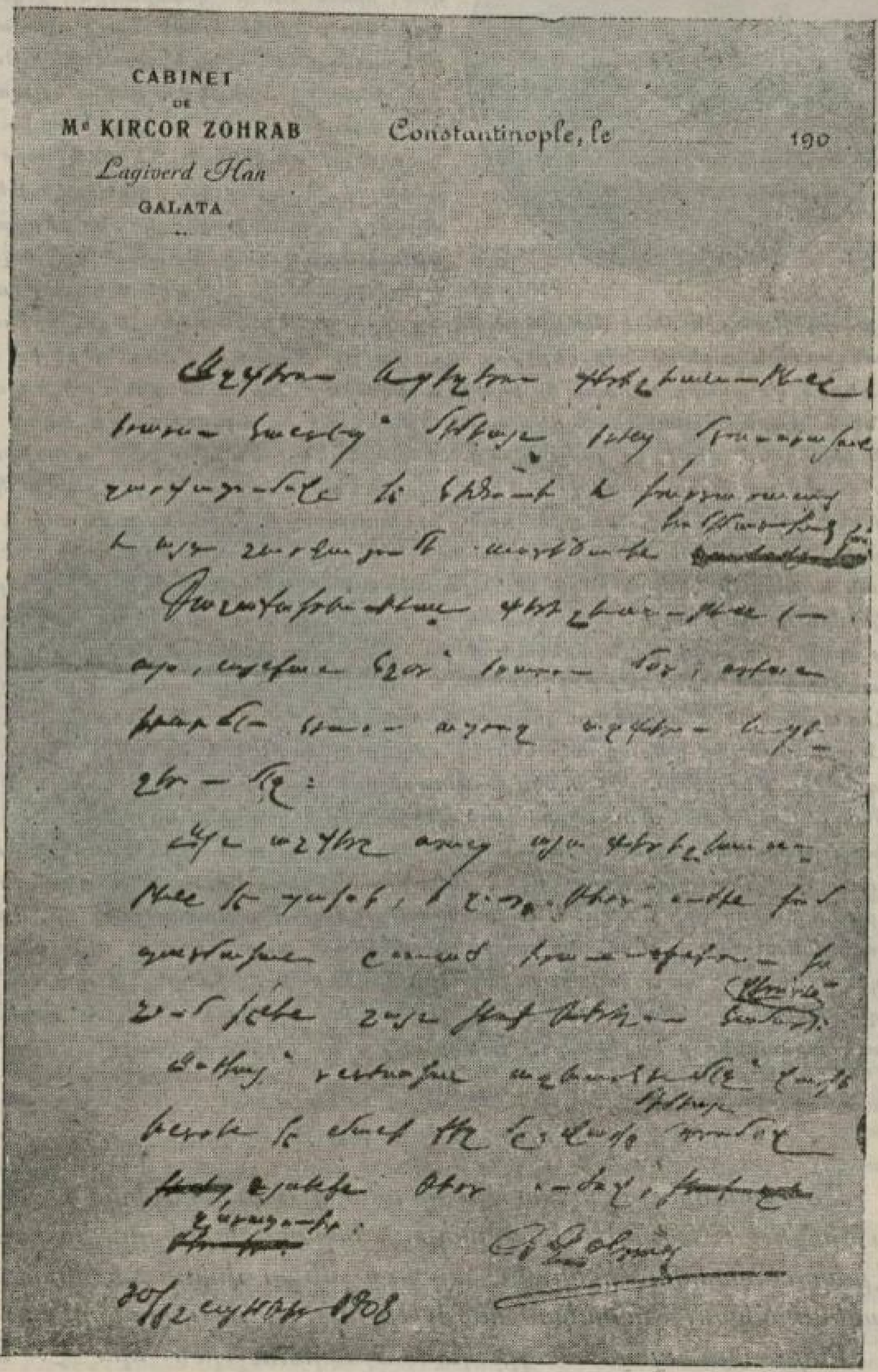
CABINET
DE
Me KIRCOR ZOHRAB
Lagiverd Han
GALATA

Constantinople, le 190

2. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՇԱՀՐԻԿԵԱՆ (ԱՏՈՄ). — *Ծնած է Շ. Գարահիսար 1860ին։ Նախն. կրթութիւնը հոն ստանալով՝ Պոլիս կուգայ և կը վկայուի Կալաթա Սէրայի Լիսէէն։ Պահ մը ուսուցչութիւն ալ ըրած է իր ծննդավայրին մէջ։ — Իննսունական թուականներուն՝ աշխատակցած Շահնազարի «Հայրենիք»ին։ Ամուսնացած է Տրապիզոն, ուրկէ 1896ի կոտորածին՝ յայտնի ջարդարար Նէվրի Զատէ Հաճի Օսմանի հետապնդումին վրայ կ'ապաստանի Օսմ. Դրամատուն։ 3 օր յետոյ դուրս ելլելուն՝ ձերբակալուելով բանտ կը նետուի։ Օտար միջամտութեամբ ներման արժանանալով, 13 ամսուան բանտարկութենէ մը վերջ (որու միջոցին՝ ցկեանս բերդարգելութեան վճիռը ստացած էր) ազատ կ'արձակուի։ Անգլ. լեզուն սորվիլ արգելափակ կեանքին միակ մխիթարութիւնը կ'ըլլայ։ Այլ ևս նոյն քաղաքը մնալը վտանգաւոր նկատելով՝ 97ի վերջերը կը փախչի Պաթում, ապա Թիֆլիզ ուր ռուսերէն կ'ուսանի, և քանի մը տարիէն լեզուին հմտանալով՝ քննութիւն կ'անցունէ և փաստաբանութեան վկայական կ'ստանայ։ Իր արուեստը բաւական ատեն կիրարկելէ վերջ՝ կը քաշուի ս.դ. ասպարէզէն, Մանթաշէֆի գործերուն իբր վարիչ պաշտօնավարելով։ — Դաշնակցութեան կարկառուն դէմքերէն մին, անխոնջ աշխատանքով ձեռք բերած օրէնսգիտական իր հմտութեամբ և իր երկաթէ տրամաբանութեամբ։ Կանուխէն նուիրուած է հանրային գործունէութեան և ապրած է միշտ իբրև անհաշտ ազատական։ Սահմանադրութեան հռչակումին կուգայ Պոլիս, և հակառակ իր յառաջացած տարիքին՝ կը ներկայանայ կրկին պայքարի նոյն անկուն մարդը, թէ՛ ազգ. երեսփոխաններու ժողովատեղին և թէ մամուլին մէջ, ամէնուն ակնածանքին առարկայ դառնալով։ —Հրատարակած է ուշագրաւ յօդուածներու շարք մը «Ազատամարտ»ի մէջ, որուն անստորագիր խմբագրականներէն ոմանք իր գրչէն ելած են։ Դաշնակց. բազմաթիւ թերթերու մէջ ունէր աշխատակցութեան իր բաժինը՝ Նիկի, Վաղինակ և Ատոմ ծածկանուններով (այս վերջինը՝ զաւկին անունը)։—Ազգ. երեսփոխան ընտրուած Սկիւտարէն։—Անգամ մը՝ Իթթիհատէն հրաւիրուած է՝ անդամակցելու Պետական Խորհուրդի, բայց մերժած է։—Երկերը՝ Պետական Նորոգութիւնն ու հողային հարցը, Մեր Հաւատամքը, Ազգ. Սահմանադրութիւնը, Բարենորոգումներու հարցը, Օսմ. Կայսրութեան անկման պատմութիւնը, Ամուսնական խնդիրը: Ասոնցմէ զատ կայ Ապազգայնացում գիրքն ալ՝ խեղյն փճացուած։ Կը թողու անտիպներ՝ Բերա, Յոյնի մը քով պահ դրուած։ — Ա. Անտոնեանի «Կաւէ արձաններ»ը երգիծական հատոր մըն է Շահրիկեանի վրայ։*

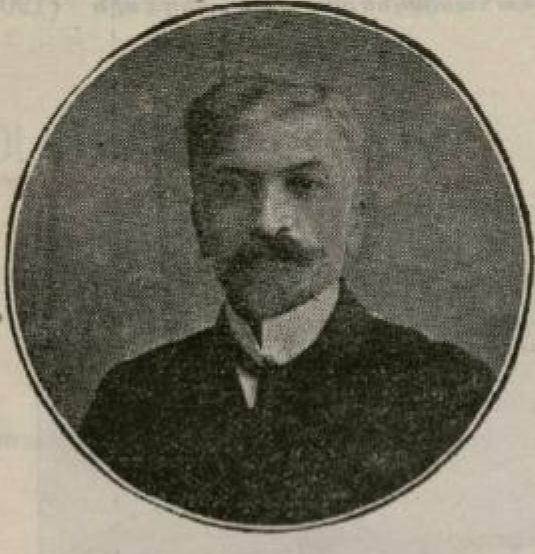

ՄԵԾ ԴԷՄՔԵՐ

Մեծ ազգերու պատմութիւնը անոնց Մեծ Դէմքերուն պատմութիւնն է: Ջնջեցէ՛ք Կեսարները, Աղեքսանդրները, Արիստոտէլներու պատմութիւնը, եւ այլ եւս չմնար փայլը Հռոմէական, Մակեդոնական, Յունական մեծութիւններէն ու փառքերէն:

Բայց այս՝ պայմանադրական ճշմարտութիւն մըն է: Այդ մեծութիւնները չէին կրնար դառնուլ, եթէ միջավայրը եւ զա-

նոնք ծնող ժողովուրդները ընդունակ չըլլային այդ մեծութիւնները ծնելու, սնուցանելու, մէկ խօսքով՝ դարբնելու:

Անհատին դերը մեծ եղած է, ու դեռ երկար դարեր պիտի ունենան անհատները իրենց մեծ կշիռը. գուցէ այդ ծանրութիւնները պիտի կշռեն ցորչափ մարդկութիւնը կ'ապրի, բայց երբեք անհատները չե՛ն կրցեր ժողովուրդները քաշել իրենց ետեւէն, չէ ստեղծուած ո՛չ մէկ քաղաքակրթութիւն, չէ կատարուած ո՛չ մէկ յեղաշրջում եթէ անոնց պատկանած ժողովուրդներու ձգտումներէն, հոգեբանութենէն չեն արտադրուած, հետեւորդներ չեն ունեցած, բանակնե՛ր չեն կազմուած:

Այդ պատճառով է որ կ'ապրին ա՛յն ժողովուրդները որոնք անցեալի հպարտութիւնն ունին, ներկային պինդ փարած են իրենց ստեղծագործութիւններով ու իտէալներով, եւ որոնք իրաւամբ վստահաբար կը նային ապագային:

Յ. ՇԱՀՐԻԿԵԱՆ

3. **Գ. ԽԱԺԱԿ (ԳԱՐԵԳԻՆ ՉԱԳԱԼԵԱՆ) ԻՆՔՆԱԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ.**— Ծնած եմ Ալեքսանդրապոլ 1867ին։ Նախն. ուսումը հոն առնելէ վերջ, մտած եմ Էջմիածնի Գէորգեան Ճեմարանը 1883-6. այնուհետեւ 7 տարի շարունակաբար ուսուցչական պաշտօն վարած եմ Բաքուի, Գանձակի եւ Ագուլիսի ծխական դպրոցներուն մէջ։ Ընտանիքս կը կոչուէր Չախալ Օղլի որ ապա վերածուած է Խաժակի, եւ պապուս եղբայրը՝ Ստեփան Եպսկ.ն ալ նոյն մականունը կը կրէր։ 1893ին անցած եմ Ժընեւ եւ աւարտած տեղւոյն համալսարանին հասարակագիտական (Sciences sociales) բաժինը։ Իբրեւ գործիչ՝ մեկնած եմ նախ Աղեքսանդրիա ուր տարի մը մնալով գացած եմ Իզմիր (6 ամիս) եւ Պոլիս (2 տարի), ութամսեայ բանտարկութենէ վերջ աքսորուելով հայրենիք, կրկին նետուելու ուսուցչական ասպարէզ։ Շուշիի թեմական դպրոցը վարեցի 2 տարի. ամուսնացայ եւ 1903ին Թիֆլիզ տեղափոխուելով կարգուեցայ խմբագիր «Մշակ»ի եւ յաջորդ տարի նաեւ ուսուցիչ Ներսիսեան դպրոցի (պատմութիւն, ֆրանսերէն եւ քաղ. տնտեսութիւն)։ 1906ին երբ հնարաւոր դարձաւ ընկերվարական ոգիով թերթեր հրատարակել, Ա. Ահարոնեան, Թօփչեան եւ ես հիմնեցինք «Յառաջ», «Ալիք» եւն. թերթերը։ 1908ին ձերբակալուեցայ եւ վեց ամիս բանտը մնալով երաշխաւորութեամբ ազատ արձակուեցայ։ Ինն ամիս ետք վերստին ձերբակալուեցայ եւ տարիի մը չափ բանտային կեանք մը բոլորեցի Թիֆլիզ (Մետեխ), Բաքու, Ռոստով եւ Նովօչէրքասք։ 1912ի ամռան էր որ Ահարոնեանի եւ Խատիսեանի հետ եկայ Պոլիս եւ 1913ին Սամաթիոյ ազգ. վարժարանի տնօրէնութիւնը ստանձնեցի։ —Խօսելու ընդունակութիւնս ժառանգած եմ մօրմէս, Տիկին Սուլթանէն որ սիրուած դէմք մըն էր եւ շատերէ կը փնտռուէր՝ իր համոզկեր խօսքերով ընտանեկան խնդիրներ կարգադրելու։ — 1887 Մա-

յիսին էր որ առաջին անգամ երեւցայ «Մշակ»ի մէջ Գաւառացի Երիտասարդութիւն յօդուածովս, յետոյ աշխատակցեցայ «Մուրճ»ի և «Տարազ»ի։ 1896ին հրատարակեցի Մի բարոյական այլանդակութիւն յեղափոխական մասնաւոր գործում և ժողովրդի բանաստեղծը Թաման Թաթիկա, 1904ին Հարկերը Տաճկաստանում, Հայրենիք եւ ազգ. շարժումներ. Հայկական շարժման պատճառները, 1905ին Ռուսական Ջեմստվօն եւ Կովկասի պահանջները, 1907ին Դէպի Ֆէտէրացիա, 1912ին Ի՞նչ է ազգութիւնը, Տառապանքի գիշերը, 1913ին Ի՞նչ է դասակարգը, Հին Արեւելք, Հայոց պատմութիւն։ Թարգմանած եմ Վինոգրադովի 3 հատոր Ընդհ. Ազգաց պատմութիւնը, նաեւ քաղ. և ազգ. խնդիրներու մասին երկու մը գրքոյկներ՝ Շնիցլէրէ, Տօստոյէվսքիէ, Օսթրովսքիէ եւն. և թատերական երկեր։

**** Դաշնակցութեան այս պատկառելի անդամը որ ճանչցուած է մեր մէջ յայտնի բեմբասաց ու գրագէտ՝ կը մոռնայ յիշել գրական իր միւս ծածկանունն ալ — «Պապա Գասպար»։*

⁂

Խաժակ Ընտանիքին մտերիմ Օր. Ց. Սարգիսեան խմբագրութեանս փութացուցած է հետեւեալ նամակը — գրեթէ *fac-simile* մը։ Ահա՛ անմոռանալի նահատակին *ամենավերջին* տողերը, Աղետալի ժամբուն վրայ մատիտով հեւ ի հեւ գրուած։

Սիրելի,

Տանում են ինձ հեռու, հեռո՛ւ քաղաքից, դէպի Տիգրանակերտ: Ինձ հետ են Այաշի բանտարկեալներից հետեւեալները. — Ակնունի, Ջարդար, Սարգիս Մինասեան, Տօքթ. Դաղաւարեան, Ճիհանկիւլ:

Երէկուան կայարանում հանդիպել ենք մի Հայու, որ խոստացել է քեզ բերել իմ այս նամակը: Լաւ խնամի՛ր քեզ եւ աղջիկներիս, Նունուշին եւ Այոսին:

Չենք իմանում թէ ինչի՛ մեզ տանում են. բայց մեծ յոյս ունիմ որ նորից կը տեսնենք միմեանց:

Դէ՛հ, ցտեսութիւն, համբուրում եմ քեզ եւ կօտաններիս(*):

Քո

Մայիս 1915 **Գ. ԽԱԺԱԿ**

(*) Տէր եւ Տիկին Խաժակի կողմէ տրուած փաղաքշական մակդիր իրենց երկու աղջիկներուն, Նուարդին եւ Արաքսիին: Այս անուններն ալ այլափոխելով՝ կը կոչէին Նունուշ եւ Այոսա:

ՕՐԻՈՐԴԻ ՄԸ ԱՂՕԹՔԷՆ

Սէրը Աստուծոյ քնարին մէկ արձագանգն է՝ մեր սրտին մէջ կրկնուած:

Անտիպ **Դ. ՎԱՐՈՒԺԱՆ**

4. **Ե. ԱԿՆՈՒՆԻ (ԽԱՉԱՏՈՒՐ ՄԱԼՈՒՄԵԱՆ)**. — *Ծնած է Մեղրի (Զօկիստան). մօտաւորապէս 50 տարու։ Արծրունիի կենդանութեանը, սնած անոր գաղափարներով, կ՚սկսի գրել «Մշակ»ի մէջ։ (Հիմնադրին մահէն ետք թերթը փոխանցուած է Հ. Առաքելեանի, Քալանթարի ու իրեն)։ Երկար ժամանակ Պեթերսպուրկ մնալով՝ կ՚աշխատակցի «Դրօշակ»ի է. Ակնունի ծածկանունով, գլխաւոր նիւթ ունենալով ռուս կառավարութեան վերաբերումը դէպի Կովկաս և Կովկասահայերը՝ Կովկասեան խաղրիկներ խորագրին տակ։ Հայ-Թաթր. ընդհարումներէն վերջ կ՚սկսի գրել Կովկասեան Վէրքերը (ապա առանձին հատոր կազմած եւ ֆրանսերէնի ալ վերածուած ուշադրաւ երկ)։ Անժխտելի են հրապարակագրի և քննադատի իր արժանիքները։ — Պարիզ 1904ին մասնակցած է ժէօն Թիւրքերու և Հայոց «քոնֆէրանս»ին։ 1907ի Հ. Յ. Դ. Ընդհ. ժողովը պատուիրակ կ՚որոշէ զինք հայեւթուրք դաշնակցութեան խորհուրդին, և Ակնունի յաջորդ տարին յաջողութեամբ գլուխ կը հանէ այդ գործը, որուն իբր արդիւնք Օսմ. Սահմանադրութիւնը կը վերահրատարակուի։ Յետոյ, երբ պատասխանատու անդամ իր պատկանած կուսակցութեան՝ կուգայ Պոլիս և իր ատենախօսութեանց ատեն՝ յաճախ առարկայ կը դառնայ խանդավառ ցոյցերու։ 1912ին կը մեկնի Ամերիկա, և հայ գաղութներու մէջ շրջան մը ընելով՝ կը դառնայ Պոլիս։ — Հրատարակած է ուսումնասիրութիւն մը Գր. Արծրունիի վրայ, նաև Դէպի Կռիւ, Դէպի Երկիր և Մեծ Իդէալիստը: Ինք կազմած է Յարգանքի Պսակը (Փորթուգալեանի Յոբելեանին) և Սգապսակը (Բիւզանդի մահուան առթիւ)։ — «Ազատամարտ»ի անստորագիր խմբագրականներէն մէկ մասն իր գրչէն ելած է։*

ՀԱՅՐԵՆԻՔ

Ազատագրական արիւնը չէ, — նոյն իսկ այնքան սոսկալի, ինչքան «հայկական կոտորածները» — որ սպանում է մի ազգ, այլ թափառական կեանքը, մուրացկանի պայուսակը, անվերջ տարագրութիւնը: Մի՛ մոռացիր, որ քանի տարուց աւելի է ինչ օսմանեան բռնապետութիւնը և՛ հրդեհաձգութեամբ, և՛ սովով, և՛ կոտորածով, ինչպէս ամբողջ Հայաստանում, մի նպատակ միայն ունի. վերացնել, նուազեցնել Հայերին, դարձնել Հայաստանը անհայաբնակ, որպէս զի այդպիսով վերջապէս մի ծանր գերեզմանաքար դրուի այն մեծ, ոգեւորիչ հարցի վրայ, որ զբաղեցնում է ամբողջ Եւրոպան՝ «Հայոց հարց» անունով եւ որը 600 տարեայ ստրուկ ժողովրդի սրտում ծնել է և՛ յոյս, և՛ հերոսութեան ձգտում, և՛ մարդկային մեծ իդէալներ . . . : Այժմ, իդէալներ որոնց իրագործման համար Հայութիւնը միայն մի վայր ունի, — Հայաստան: Մայր-հայրենիքից դուրս՝ հայ ժողովուրդը ազգ չէ,

այլ փշրանք թափթփուք, անպէտ եւ անկարեւոր: Երկիրն է նրա պատմական դերի բեմը, նրա կուլտուրական բաղձանքների հնոցը: Թափառական, շրջիկ կեանքը. տարագրութիւնը՝ սպանեց հրէական տաղանդաւոր ազգը. նա մեզ էլ կը սպանի՝ հասցնելով ազգը հայկական ջնջութեան:

...Մեզանից աւելի հալածական եւ աղէտ նախնիքը՝ տանջանքների բովից անցնելով՝ մեզ թողին մի մեծ ժառանգութիւն — Հայրենիք: Ինչ, միթէ մենք պէտք է մեր ապագայ սերունդին Հայրենիքի փոխարէն թողնենք լոկ հայկական գաղութներ, ցիրուցան ովկէանի այս եւ այն կողմը, չշաղկապուած ո՛չ մի զգացմունքով, ժողովրդական ոչ մի գաղափարով...:

Է. ԱԿՆՈՒՆԻ

5. **ՏԻՐԱՆ ՔԷԼԷԿԵԱՆ** (Ինքնակենսագրութիւն). — Ծնած եմ Կեսարիա 20 Մայիս 1862ին եւ ընտանեօք Պոլիս փոխադրուած՝ երբ 6 ամսու էի դեռ. Նխն. Կրթութիւնս ստացած եմ Հասքէօյի Ներսէսեան վարժարանը, յետոյ Մեզպուրեան եւ Սուրէնեան. 1880ին ղրկուեցայ Մարսիլիա, յաճախած եմ վաճառականական դպրոց. Հետեւած Գիտութեանց Կաճառի. Ուսանողի այդ տարիներուս՝ յօդուածներ ղրկած եմ «Մանզումէի Էֆքեար»ի, որուն խմբագիր եղայ վերադարձիս, եւ թերթին անկման միջոցներուն՝ 3-4 տարի ես վարեցի զայն. յետոյ հրատարակեցի «Ճիհան» հայատառ-թրքերէն շաբաթաթերթը մէկ տարի. Նոյն ատեններուն էր որ Համիտ Վէհպի անուն ծանօթ գրագէտը սկսաւ հրատարակել «Սաատէթ» թերթը որուն՝ թարգմանիչն ու

խմբագրականները գրողը եղայ, վերջէն ալ խմբագրապետը. 94ի դէպքերուն ստիպուեցայ մեկնիլ Յունաստան եւ Մարսիլիա. կուրծքի հիւանդութենէ ալ կը տառապէի. Հինգ ամիս վերջ Պոլիս դարձիս՝ աշխատակցեցայ «Ճէրիտէի Շարքիէ»ի, «Սաատէթ»ի եւ «Թարիգ»ի՝ որուն խմբագրապետութիւնը ստանձնեցի. Իզմիրլեան Պատր.ի օրով կարգուեցայ Ա. Թարգման Ազգ. Պատրիարքարանի. Ջարդերէն յետոյ անցայ Եւրոպա եւ աշխատակցեցայ «Նայնթինթհ Սէնչըրի»ի (ուր երեւցած է Թուրքիա եւ իր Վեհապետը յօդուածս) եւ «Քօնթէմփըրըրի Ըրվիու»ի (ուր գրած եմ Կեանքը Եըլտըզի մէջ). Այս 2 յօդուածներս վերատպուած են շատ մը եւրոպ. թերթերէ. Աշխատակից եղայ «Տէյլի Մէյլ»ի (որուն արեւելեան լուրերու բաժնին օժանդակեցի 7 ամսոյ չափ) նաեւ «Տէյլի Կռէֆիք»ի եւ այլ թերթերու. 1898ին, Եւրոպա գտնուող օսմ. հպատակներու մասին հրատարակուած ներումէ մը օգտուելով դարձայ Պոլիս եւ աշխատակցեցայ «Սապահ»ի. Այդ միջոցներուն էր որ կառավարութիւնը որոշեց թուրք թերթերու խմբագիրներ. ես ալ «Խազինէի Խասսա»ի քարտուղար կարգուեցայ. Քաղ. պարագաներու ստիպման տակ՝ Պոլիսը կրկին ձգելով Եգիպտոս անցայ եւ խըմ-

բազմը եղայ «Ժուռնալ տիւ Գէռ»ի, ապա խմբագրապետ «Պուռս Էժիբսիէն»ի, միաժամանակ թղթակից Վիէննայի «Քօռէսբօնտէնց Պիւռօ»ի և Բարիզու «Բռէս Ասօսիէ»ի։ Հրատարակեցի նաև «Էծիբշըն Կուէֆիք» անգլ. թերթը մէկ տարի, յետոյ «Էէնի Ֆիքիր» թուրք պարտական երկշաբաթաթերթը 2 տարի։ Օսմ. Սահմանադրութեան հռչակումէն վերջ Պոլիս եկայ և խմբագրապետ կարգուեցայ «Սապահ»ի, 31 Մարտի վաղորդայնին։ Իբր «ամաթէօռ» աշխատակցած եմ Զօհրապի «Մասիս»ին, Նամտանճեանի «Ծաղիկ»ին ու «Մասիս»ին, «Ժամանակ»ի ու «Տարեցոյց»ին։ Գր. ծածկանունս՝ Գյանճի զոր Եւրոպա ալ գործածեցի «Վիքթոր տը Գյանիկ» ձեւին տակ, —բաց ի վեցեակ մը ծածկանուններէ՝ նոյնպէս Եւրոպա։ «Սուրհանդակ» օրաթերթին կանոնաւորաբար աշխատակցած եմ Սիրայր ծածկանունով, և ճունճայի մը հետեւանօք պահ մը դադրած գրելէ։ յետոյ վերստին՝ Տիրան ծածկանունով։—1879ին երբ պատանի էի դեռ, լոյս ընծայած եմ Անգղիայն եւ Ասպագայն կամ Ազգ. Վերակազմութիւն վերնագրով տետրակ մը, նաեւ հեղինակած՝ Յրեա.կ Թրք. Բառգիրք մը։

*** Տաղանդաւոր հրապարակագիրը կը պատկանէր Սահմանադր. Ռամկավար կուսակցութեան։

ԽՐԱՏՆԵՐ

Անձնական պայքարները հանրային կարծիքին զրգռումին առեններուն՝ կրնան մեծ շահեկանութիւն ընծայել, բայց զրէթէ միշտ նողկանք կը յաջորդէ այդ հիւանդոտ հետաքրքրութեան։ Գաղափարի պայքարն ընդհակառակն երբ հանրութեան շահը կը շօշափէ եւ այն համոզումը կը ներշնչէ թէ անձնական նկատումներէ զերծ է, մնայուն ազդեցութիւն մը կը գործէ։

*

Զգացումը մեծ ազդակ մըն է. սակայն պէտք չէ անոր դիմել, եթէ գործունէութեան հետեւանքը պիտի չվաւերացուի միտքին կողմէ։

*

Ծշմարիտէն մի՛ զատուիր, սակայն ճշմարտութիւնը ժողովրդեան զլխուն մի՛ նետեր։ Երբ ճշմարտութիւն մը անհաճոյ է ընթերցողին, զայն ներկայացո՛ւր այնպէս՝ ինչպէս բարեկիրթ մարդ մը սրահին մէջ կը ներկայացնէ իր համակրելի ընծայել ուզած մէկ անծանօթը։

ՏԻՐԱՆ ԲԷԼԷՔԵԱՆ

6․ ՍԻԱՄԱՆԹՕ (ԱՏՈՄ ԵԱՐՃԱՆԵԱՆ)․ *Ծնած է Ակն 1 Յուլ. 1878ին։ 13 տարեկանին Պոլիս գալով՝ կ'աշակերտէ Միրիճանեան եւ Պէրպէրեան վարժարանները։ Պանդխտի դէպքին կը փախչի Ժընեւ ու կը խառնուի ազգային ու գրական գործունէութեան։ — Դաշնակցական։ — Արտասահմանի թերթեր եւ հանդէսներ (Վաղուան Ձայնը, Անահիտ, Բանբեր, Շիրակ, Դրօշակ, Բազմիկ, Ժողովուրդին համար, եւն.) իրենց էջերը կը յանձնեն Դիւցազներգութեան այս վարպետին, որ, արհամարհելով յանգ ու չափաբերութիւն՝ իր ցեղին մարտիրոսացումները կ'երգերգէր, հերոսներու կեանքը կը պանծացնէր ու վրէժ կը կայծկլտացնէր մինչքան հուժկու եւ սխրալի ոճով մը։ 1908ի վերջերը Պոլիս գալով աշխատակցած է «Ազատամարտ»ի։ — Երկերը. Դիւցազնօրէն, Հայորդիներու շարքը, Հոգեվարքի եւ յոյսի ջահեր, Կարմիր լուրեր բարեկամէս (Կիլիկիոյ կոտորածին առթիւ), Հայրենի հրաւէր, Սուրբ Մեսրոպ (Մեծ Յօբելեանին), որոնցմէ մեծագոյն մասն ամփոփուեցաւ Ամբողջական գործին մէջ՝ ապ. Ամերիկա։ Իր քերթուածներէն մին թարգմանուած է անգլիերէնի։ — Սիամանթօ պիտի ապրի հայ գրականութեան մէջ՝ իբր լաւագոյն ներկայացուցիչը խորհրդապաշտ բանաստեղծութեան, և գրական այդ սեռին մէջ ո՛չ ոք ունեցած է իրեն հաւասարը։ Եթէ իր եւ Վարուժանի զուգակշիռ ընել հարկ ըլլայ, կրնանք սապէս ըսել. «Սիամանթօ գաղափարէն զգացումին կ'երթայ, իսկ Վարուժան զգացումէն ու պատկերէն՝ գաղափարին»։ — Իր երգերէն գլուխ-գործոցը կարելի է նկատել «Հայորդիները»ին մէջ Սովամահները ցորենի դաշտեր)։*

ԾԱՐԱՒ

Հոգիս վերջալոյսին մահը մտիկ կ'ընէ.
Ջարչարանքի հեռաւոր հովին վրայ ծնրադիր,
Հոգիս վերջալոյսին ու հովի վէրքերը կը խմէ...
Եւ իր մէջ, դեռ իր արցունքին անձրեւումը կ'զգայ...

Ու ջարդուած կեանքերուն աստղերը համակ՝
Աւրուած աչուըններու ա՛յնչափ նման,
Սրտիս աւազաններուն մէջ այս իրիկուն՝
Յուսահատութենէ, սպասումէ կ'ոգեվարին...

Ու բոլոր մեռածներուն ուրուականներն այս գիշեր
Աչքերուս եւ հոգիիս հետ Արշալոյսը պիտի սպասեն...
Որպէս զի, կեանքերնուն ծարաւը յագեցնելու համար՝
Թերեւս վերէն իրենց վրայ՝ կաթիլ մը լոյս իյնայ:

ՍԻԱՄԱՆԹՕ

7. **ՀՐԱՆԴ (ՄԵԼՔՈՆ ԿԻՒՐՃԵԱՆ)**. — *Ծնած է 1859 Սեպտ.ին Հաւաւ (Բալու)։ 1870ին Պոլիս պանդխտելով՝ կը յաճախէ Սկիւտարի ճեմարանը մինչեւ 1875, դասընկեր ունենալով Միհրան Դուրեանը (յետոյ Եղիշէ Եպսկ.), ապա Ս. Խաչ — Խ. Միսաքեանի դասերուն։ 1878էն մինչեւ 96, անխոնջ կերպով աւանդած է գրաբար լեզուն ու հայկական դպրութիւնը զանազան դպրոցներու մէջ (Ռոտոսթօ, Ղալաթիոյ Կեդրոնական, Սամաթիոյ Նունեան-Վարդուհեան, Մեզպուրեան ևն.)։ 96ի դէպքերին Վանա կը փախչի ուր Օր. Արմ. Մինասեանի հետ կը բանայ Արծրունեան վարժարանն ի յիշատակ Գր. Արծրունիի՝ որուն հիացող մըն էր։ 98ի աշնան Պոլիս դարձին բանտ կը նետուի և 6 ամիս վերջ կ'աքսորուի Գասթէմունի, ուր ապրած է 10 տարի, ուսուցչութեամբ պարապելով։—1883էն սկսեալ անընդհատ աշխատակցած է պոլսահայ թերթերու (Մասիս, Արեւելք, Հայրենիք), լեզուական և ազգ. հարցերու շուրջ յօդուածներով՝ որոնցմէ անմոռանալի պիտի մնայ շարքը Պանդուխտի կեանքէն խորագրով իր պատկերներուն, կեանքով ու տառապանքով թրթռուն։ Պանդուխտի կեանքին մէջ — երբ արգիլուած էր իրեն գիրք ու գրիչ — դողնդող արտադրած է ծախմախուցին մէջ՝ երկու առանցքի վրայ տոհմային կեանքէ սուտար վէպը, զոր անտառագիր սկսաւ թերթօնել «Սուրհանդակ» եւ զոր 18 թիւ վերջ ակամայ ընդհատեց... գրաքննութեան հոտառութեան հետեւանօք։—Հրանդ գրաբարի խնդիրներու մէջ երկիցս չափուած է հեղինակաւոր անձերու հետ (Պէրպէրեան ու Դուրեան) եւ ցոյց տուած խոր հմտութիւն։ Վանա գաղթին, Շաւասպ ծածկանունով աշխատակցած է «Շարժում»ի։ Իսկ Օսմ. Սահմանադրութենէն ետք Պոլիս դարձին՝ եռանդեամբ նետուած ուսուցչական ասպարէզ, առանց լքելու գրչի իր պարապումները։ Ազգ. Երեսփոխան։ Դաշնակցական։ — Ունի Գրաբար լեզու դասագիրքը, Մեսրոպ եւ Սահակ անուն հայ նշանագրերու պատմութիւնը, նաեւ Թէ ինչ կը խորհին կիները իրենց ամուսիններու մասին թարգմանութիւնը։*

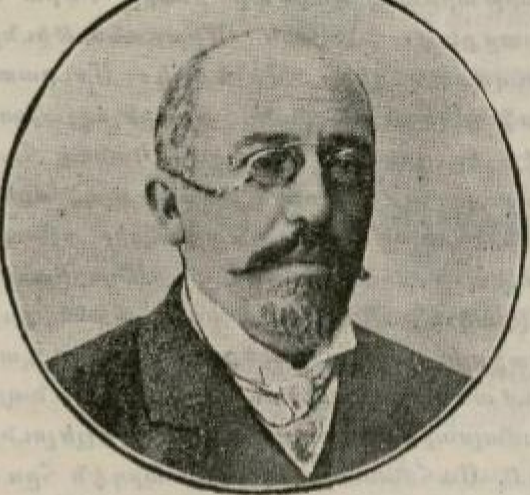

ԳԻՐ ՈՒ ԳԻՐՔ

...Մենք չենք գտներ բան մը որ այնքան մերը ըլլայ՝ որքան գիր ու գիրք. նոյն իսկ թարգմանութեան մէջ որ հայ գրիչներու առաջին գրական աշխատանքը եղաւ, այնքան փառալից եւ ճոյակապ է այդ դրոշմը: Աստուածաշունչի մէջ Եսայի, Երեմիա, Դանիէլ, Յոբ, Դաւիթ միշտ տուած են մեզի անուշ պատրանք մը ազգայնացած մտածումներու: Նոյն հմայքին ներքեւ կը կարդանք Ոսկեբերանը՝ վճիտ կանոնաւորութեամբ, իշխանապերճ հայերէնով մը, այնպէս որ ան իբրեւ թէ մերը ըլլար: Սկզբնագրին մէջ սովորական ոճով բուսածը՝ հայ թարգմանութեան մէջ վայելուչ եւ ձեւաւոր խօսք մը կը դառնայ:

...Գիր ու գիրք միայն շօշափելի ու զգալի ձեւեր եւ երեւոյթներ չեն. այլ անոնց մէջ խօսուն է ամբողջ ցեղը, իր մտքի եւ ընդունակութեանց պատիւը:

ՀՐԱՆԴ

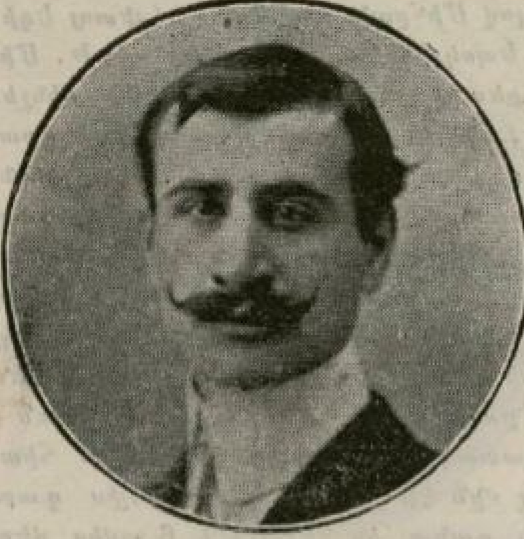

8. **ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ (ՉԸՊՈՒՔՔԵԱՐԵԱՆ).** — *Ծնած է Հոյ Հռովմ. ծնողքէ, Սվազի Բրգնիք գիւղը 1884ին։ 12 տարեկանին պանդխտած է Պոլիս և յաճախած Վենետիկի Մխիթարեանց վարժարանները Բերա և Գատըգէօյ։ 1902ին Միաբանութիւնը կ'ուղարկէ զինք Վենետիկ։ Մուրատ-Ռափայէլեանի շրջանը բոլորելով, Դանիէլ կը դրկուի Պելճիքա՝ Կանտի համալսարանը։ Ուսողութեան այդ օրերուն է որ կ'սկսի աշխատակցիլ «Բազմավէպ»ի, «Դեղուհի»ի, «Անահիտ»ի, «Շիրակ»ի, «Ռազմիկ»ի եւ «Հայրենիք»ի հրաշալի քերթուածներով՝ որոնցմով Վարուժան յայտնութիւն մը կը դառնայ։ Համալսարանէն ուսումնաւարտ ելլելուն, Օսմ. Սահմանադրութիւնն արդէն հռչակուած, կուգայ մայրաքաղաքս եւ Պոլսահայը բախտը կ'ունենայ բանաստեղծը ճանչնալու իր տաղանդին բարձրութեանը մէջ։ Դիւանագիտական ասպարէզին համար պատրաստուած այս երիտասարդը սակայն շեղում մը կ'ընէ եւ ինքզինքը կը նուիրէ ուսուցչութեան, 1909էն 1912 իբր տնօրէն պաշտօնավարելով Սվազի եւ Թօգաթի ազգ. վարժարանները։ Կը դառնայ Պոլիս եւ տեսուչ կը կարգուի Բերայի Հ. Ռ. Հայոց Լուսաւորչեան դպրոցին, հասցնելով բազմաթիւ սաներ։ — Երկերը. Սարսուռներ (Վենետիկ), Ջարդը (Բարիզ), Տրտմութիւն Ե. Տէմիրճիպաշեանի (Սվազ), Ցեղին Սիրտը, Հեթանոս Երգեր (Պոլիս)։ Կը թողու բանաստեղծութեանց անտիպ հատոր մը՝ Հացին Երգը վերնագրով, զոր Տիկին Վարուժան հազիւ կրցաւ փրկել Թուրք բռնապետութեան ձեռքէն։ — Սիրոյ, թշուառութեան եւ հայրենիքի անզուգական երգիչն ու հոյակապ քերթողը որ օժտուած էր վառ երեւակայութեամբ և արտադրելու աննախընթաց կարողութեամբ մը, 1914ին Յ. Ճ. Սիրունիի հետ լոյս ընծայեց Նաւասարդ անուն շքեղ տարեգիրքը գր. եւ գեղարուեստական։ — Ս. Դ. Լ. Ուսումնարանի «Տարեկան տեղեկագիր»ին մէջ երեւցած է իր յուզիչ Հուսկ Բանը։ — Դաշնակցական։*

ՈՐԲՈՒՀԻՆ

Աշնան ծաղիկ մըն եմ, ծաղիկ արցունքի՝
Որ շողերու բսպասումով կաթոգին՝
Մութ անդունդի մը եզերքին կը ցամքի.
Ցամքում մը լուռ, անզգալի եւ ճեշտին:

Սըրտիս՝ որքի կըսկիծն ունիմ ճիւղող գիս.
Գեղս նախկին ճանկըռթեցին զըրկանքներ.
Եւ անճրաժեշտ զըգուանքներ իմ տարիքիս
Զը ճանչցայ ես եւ չը զըտայ սիրոյս՝ սէ՛ր:

Ծուխ ու մուրի եւ սարսուռի խըշտեկին,
Զիս թողուցին անօգնական, մինաւոր.
Ո՜հ, անարգանքը սեւիս վրայ գըրեցին,
Եւ մոռացօնքն՝ որ կը սառուրի օր է օր:

. . . Ո՜հ, խե՜ղճ ծընողք, ըսէ՛ք, արդեօք ձեր աչքեր
Ո՞ր ամպէկէն, եւ կամ երկրի ո՞ր խորշէն
Ձերին բոկո՛տըն ճըռւզածին են յառեր՝
Ձոր անօթի թափառումներ կը մաշեն:
Է՞ր դու եզերքն հեղեղատի մ՚արիւնի
Տընկեցիր քու թոյլ եղեգնիկըդ փախկոտ.
Դու, ո՜վ մըշակ, ո՜վ դու մըշակ եղեռնի,
Դու, ո՜վ մայրիկ յիշատակի մը աղօտ . . .

. . . Ո՜վ մարդեր, դուք որ ինծ գութով կը նայիք,
Մի՛ տաք ինծի ձերին պատառը՝ զոր է
Թըրած օտար աշխատութեան մը քըրտինք,
Եթէ նոյն իսկ զանի սէրն ալ խըմորէ:
Մի՛ տաք, մի՛ տաք ինծի ձեր ծածքը ջերմին՝
Ուր եւ սակայն բընիկ ոգին չի շընչեր.
Մի՛ տար ինծի մախրերը ձեր կըրակին,
Կամ հանգըրւան մը ոտքերուս կարեվէր:
Մի՛ կըրպատէք ձեր խնդութիւնն ինծ համար.
Թողէ՛ք որ իր մացառուտին մէջ խեղդի
Կեանքիս ծաղիկը վայրահակ, դալկահար.
Հոգ չէ թ՚ըլլամ թօշնած, լալկան, կամ նօթի:
Այլ — սա բոլոր դաշտերուն մէջ խանձոտած՝
Ուր շուշանին ցամքած է սերմն իսկ վերջին,
Սա վերիվար բըլուրներուն սըգազգեաց՝
Ուր սոսկ եղինը ու բաղըրջո՛ւկը կ՚աճին,
Արաքսի սա սեւ փրփուրներն արցունքոտ՝
Ուր անընդհատ կը ծըփան ցուրտ դիակներ,
Եւ յօշոտուած քըղամիդի մահահոտ
Պատըռւածքները խութերու են կառչեր.
Սա լեռներուն արիւն հազած, վարդագոյն,
Կամ բերնին քով քարայրներու՝ որք եղան
Մարդ գիշատող անգըղ-մարդու մը սեւ բոյն,
Եւ թաքըստոց հափափումի մը դաժան.
Փըլուզին մէջ հիւղակներու, տուներու՝
Ուր տեղ թաղուած զանկեր երկա՜ր կը նընջեն,
Եւ կը մաշին կուրծքեր, թեւեր անհարկու,
Ուր կ՚իջնայ սոսկ լուսնին արցունքն ուղխօրէն.
Վերջապէս սեւ ու սուգ ամէն այն տեղիք
Ուր վանդալի մ՚կը տեսնըւի երթեւեկ,
Ո՜վ մարդեր, դուք որ ինծ գութով կը նայիք,
Մօրըս միայն գերեզմա՜նն ինծ ցոյց տըւէք . . .

27 Սեպտ. 1903 (Անտիպ) ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ

9. **ՌՈՒԲԷՆ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ.** — *Ծնած է Խարբերդ 1874ին։ Նախն. կրթութիւնը ստացած հոն, յետոյ ուսուցչութեամբ պարապած եւ յեղափոխականի իր հակումներուն պատճառաւ ձերբակալուած։ 1904ին կ'անցնի Իզմիր, Մանիսայի մէջ կը մնայ ուսուց. պաշտօնով, և երբ հալածանքը կ'սկսի նորէն՝ յաջորդ տարին կը փոխչի Ֆիլիպէ եւ կ'սկսի հրատարակել Ռազմիկ թերթը, մինչեւ Սահմանադրութեան հռչակումը։ Ծածկանունները՝ «Հրաչեայ» եւ «Էժտէհար»։ Թունդ Դաշնակցական։ Ունի գրական ջիղ, յղկուած եւ պատկերալից ոճ մը, եւ իր նիւթերը քաղած է գաւառիկ տեսարաններէ, հէքեաթներէ եւ մարտաշունչ ըմբոստ կեանքերէ, որոնցմով շինած է վարպետ արձակագիրի աչքառու անուն մը։*

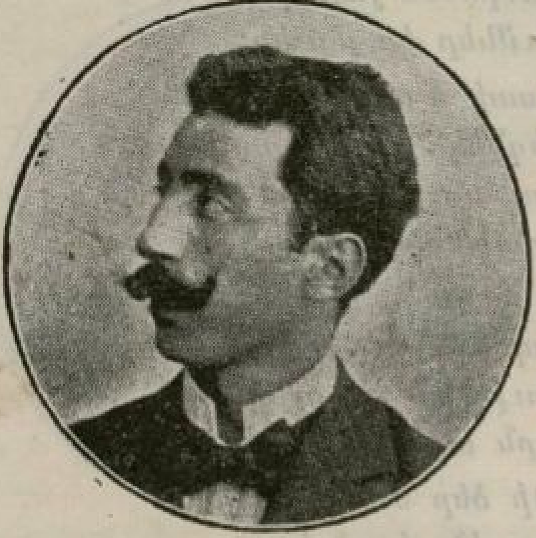

Զանազան լրագիրներու եւ պարբերականներու մէջ հրատարակած իր արձակ էջերը 1910ին խմբած է Ցայգալոյս հատորին մէջ։ Իր գրուածքներէն ուշագրաւ են «Մարերու տղան» (Մասիս 1902), «Վա՜խ ես մեռնէի» (Ա. Մամուլ), «Սեւ հաւը կանչեց» (Բանբեր գրականութեան եւ արուեստի), «Պահակները արթուն են» ևլն.։ — Պոլիս գալուն, պահ մը «Ժամանակ»ի աշխատակցելէ վերջ՝ 10 Յնս. 1909ին հիմնեց Ազատամարտ օր. թերթը, զոր մինչեւ իր տարագրումը շարունակեց ձեռնհասօրէն, իր շուրջ խմբելով յայտնի գրագէտներ ու հրապարակագիրներ եւ օրը օրին հրատարակելով օրուան հարցերու մասին կուռ խմբագրականներ՝ անստորագիր։ Առենախօսած է Հ. Յ. Դաշնակցութեան կազմակերպած զանազան միթինկներուն, եւ ազգ. երեսփոխան ընտրուած։ — Հրատարակած է Միղրագեաններու շարքը, — գր. հաւաքածոներ՝ դասագիրք 1911-4ին, — նաեւ «Յաւելուած Ազատամարտի» եւ «Բագին» շաբաթաթերթերը։ — «Հայ աքսորականը» ծածկանունով Ֆիլիպէ տպուած Առիւծի ժանիքին իր գրքոյկը բանտի իր յուշերը կը բովանդակէ։

ԱՐԻՒՆ ԵՒ ԱՐՑՈՒՆՔ

Ժողովուրդներու արիւնը այնքան առատ ու անհաշիւ հոսած է՝ որքան անօրինակ, աննախընթաց ու հազուադէպ եղած է խըղճահարութիւնը Բռնաւորին մութ հոգիին մէջ: Բայց Բռնաւորին Արցունքը չէ կաթած երբեք պատմութեան մէջ:

. . . Ահա թէ ինչո՞ւ համար վշտակիր մարդկութեան Տառապանքն ու Արիւնը՝ իբրեւ նախատինք ու վրէժխնդրութիւն պիտի շարունակեն պղպջալ ու վեր ժայթքել միշտ բռնաւորներու պալատներուն սեմին վրայ եւ բազմատեսակ բռնութեանց ընդդէմ, մինչեւ որ ընկերական արդարութեան ու ազատութեան մեծ Գաղափարը գայ վերջ դնելու մարդկային ստրկութեան եւ շահագործութեան, խնայելով Բռնաւորներուն պղնձէ աչքերը՝ կարեկցութեան արցունքներէ, եւ մարդկութիւնը՝ իր ծով արիւնէն:

Ռ. ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

10. **Ռ. ՍԵՒԱԿ (ՏՕՔԹ. ՌՈՒԲԷՆ ՉԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ).** — *Ծնած է Սիլիվրի 15 Փետր. 1885ին։ Հոն իր նախնական կրթութիւնը ստանալով կ'անցնի Պարտիզակ, յետոյ Պէրպէրեան՝ ուրկէ ընթացաւարտ 1905ին։ Գր. կարողութենէն զատ ունենալով խոր հակում գիտութեանց, ուսուցչապետին խորհուրդով և օժանդակութեամբ կը մեկնի Լօզան՝ ուրուն բժշկանոցէն հազիւ վկայուած, կը ծառայէ հիւանդանոցներ եւ դարմանատուններ, հմտանալով արուեստին Թաղնութեանց։—Երազողն ու գիտունը կ'ապրէին իր մէջ։ Չկրցաւ լքել Քնարը՝ Հիպոքրատի արուեստին սիրոյն, եւ երգեց Մարդկութիւնը, Հայրենիքն ու Սէրը։—1910էն լոյս կ'ընծայէր Կարմիր Գիրքը՝ Կիլիկիոյ կոտորածէն ազդուած։ Վերջին Հայերը ընդարձակ իր քերթուածը մարգարէութիւն մըն է կարծես՝ Հայկ. վերջին մարտիրոսագրութեան, նաև իր գլուխ-գործոցն է — իբր բանաստեղծութիւն — Լեմանի յիճը։—1914ին գերման կնոջը հետ կուգայ հաստատուիլ Բերա՝ իր արուեստը կիրարկելով։ «Ազատամարտ»ի մէջ սկսած է Բժիշկին Գիրքէն փրցուած էջեր յօդուածաշարքը զոր լափելով կարդաց ամէն ոք։ Պատերազմի վաղորդայնին՝ երբ Պոլսոյ մէջ հիւանդապահութեան դասընթացք մը կ'սկսէր հայ բժշկ. դասուն կողմէ, Սեւակ ծափեր խլեց՝ իր յանկուցիչ եւ օգտաշատ բանախօսութիւններով։ Իբր բժիշկ Մագրիքէօյի բանակին՝ զին. ծառայութիւնը կատարած միջոցին էր որ առանձին տարագրուեցաւ Չանղըրի։*

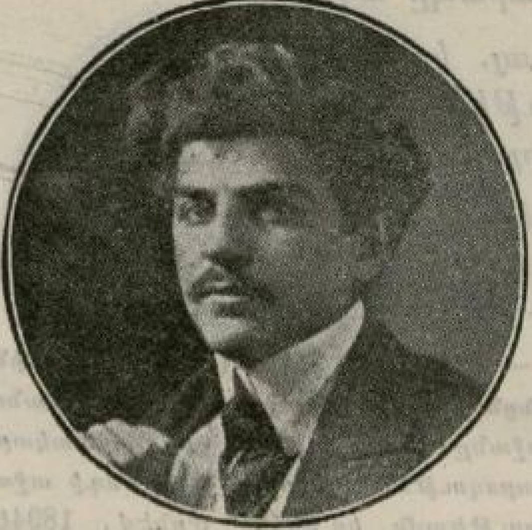

ԲԱՍԹԷԼ

Դաշտանկար մըն է հոգիս Բասթէլի,
Ուր ոչինչ կայ աչքի խոցող, ոչինչ վառ,
Ուր ամէն ինչ մշուշի մէջ կը հալի։

Կապոյտ սարի մը կատարին ամպի՝
Բաղեղապատ խարխուլ գմբէթն Հաւատքիս
Տարակոյսին անդունդն 'ի վար կը նայի։

Բլուրն 'ի վեր, բլուրն 'ի վար, իմ կեանքիս
Խոպան ճամբա՛ն է որ կ'երթայ միննոյր . . . ։
Բասթէլի մութ դաշտանկար մ'է հոգիս։

Խոպան ճամբուն եզերքն 'ի վար իմ մոլոր
Բագիններուս ու մեղքերուս, վէրքերուս
Կըրանիթէ մահարձանն՚երն են բոլոր։

Պուրակ, առու իր դաշտերուն մէջ չի կան.
Իր ծորերուն մէջ ո՛չ լեյակ, ո՛չ նարկիս,
Որ քաղէի իմ սիրտիս քո՛յր աղջըկան։

Մոռցուած ա՛փ մը ջուրի վըրայ հեռաւոր,
Աչքէ հեռու, աէզերու մէջ կը սահի
Անուրջներուս վայրի կարապը աղւոր . . . :

Ու այս բոլո՛րը կը դողայ, կը հալի
Մըշուշի մը տարտամութեա՛նը մէջ ուր
Լացող դէմքի մ՛ստուերը կայ պաշտելի . . . :

Հոգիս նիհա՛ր նըկար մըն է Բասթէլի :

Անթեպ — Ռ. ՍԵՒԱԿ

11. **ՍԱՐԳԻՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ**. — *Ծնած է Զէնկիլէր (Եալօվա)* 1873*ին։ Պարտիզակի բարձրագոյն վարժարանէն անցնելով Կեդրոնական՝ կ'աւարտէ անոր շրջանը։ Ցոյց տուած իր արտակարգ կարողութեան շնորհիւ և Հրանդի աջակցութեամբ կը մեկնի Ժընեւ,* 1894*էն մինչեւ* 1903 *հոն մնալով եւ հետեւելով քղք. եւ ընկերային գիտութեանց։ Երկար ատեն կ'աշխատակցի «Դրօշակ»ի եւ կը գրէ Թուրքիոյ շուրջ շահեկան յօդուածներ։ Այնուհետեւ կ'անցնի Ամերիկա՝ վարելու համար Պօսթընի «Հայրենիք» թերթի խմբագրութիւնը։* 1905*ին կը վերադառնայ Ժընեւ ուր կը մնայ մինչեւ* 1909*։ Յետոյ Պոլիս գալով՝ կը զբաղի ուսուցչութեամբ եւ գրականութեամբ։—Ազգ. երեսփոխան Բերա՝ Գալըմ Փաշայէն։ — Ընդհ. Պատերազմին սկիզբները երբ առողջապահական բանախօսութիւններ տեղի ունեցան Բերա՝ հայ բժիշկներու կողմէ, «Ազատամարտ»ի մէջ սրամիտ ու կծու քննադատականներու շարք մը կ'սկսի ատոնց մասին։ Ունի նաեւ բարացուցական զմայլելի քրոնիկներ միեւնոյն թերթին մէջ՝ լեզուի ինքնատպութեամբ եւ նկարէն ոճով մը։ Բանիցս բանախօսած է Բերա, Եսաեան վարժարանի սրահը, նիւթ ունենալով մեր ժողովրդական լեզուին գանձերը, ուրիշ անգամ ալ ընելով լուրջ տեսութիւն մը հին փիլիսոփայական դպրոցներու մասին։ Քաջ հմուտ ֆրանս. լեզուի, Պոլիս դարձէն ի վեր անընդհատ կ'աշխատէր՝ աւարտելու համար Ֆրանս.-հայ. բառարան մը, ընթացիկ յատկաբանութիւններու, նորաբանութեանց եւ գաւառիկ բառերու հարուստ ընդելուզումով մը։ Այս գործը՝ գրեթէ ամբողջացած՝ ձեռագիր կը մնայ տարաբախտ իր մօրը քով։ Ժընեւ անանուն հրատարակած է կենսագրութիւնն Աղբիւր Սերոբի։—Գրական ծածկանունն էր «Արամ Աշոտ»։*

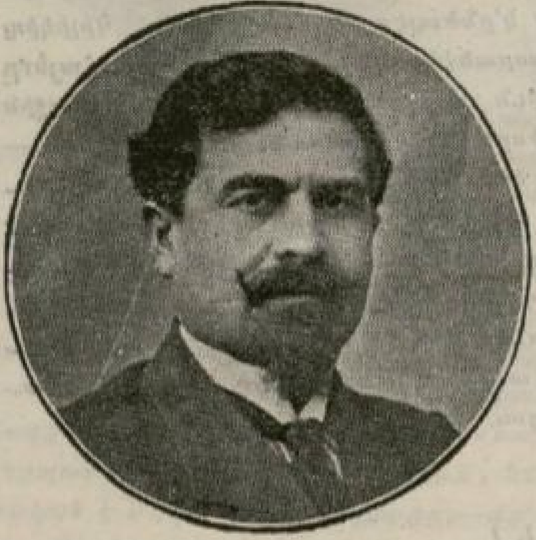

ԻՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԻՏԷԱԼ

Իրականութիւն եւ իտէալ. առանց այդ երկուորեակ ըմբռնումներուն՝ ազգ մը միշտ ենթակայ է անկումներու եւ դառն յուսախաբութեանց: Մէկով միշտ կեանքին շփումը կ'ունենանք, միւսով՝ մեր աչքերը հեռանշող աստղին կը յառենք:

ՍԱՐԳԻՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ

12. **ՏՔԹ. ՆԱԶԱՐԷԹ ՏԱՂԱՒԱՐԵԱՆ** (*Իր ընդարձակ անտիպ* **ինքնակենսագրութենէն** *համառօտուած*). — *Ծնած եմ Սվազ* 25 *Դեկտ.* 1862*ին։* 7 *տարու Պոլիս գալով՝ աշակերտած Ամենափրկչեան վարժարանի, ուրկէ շրջանաւարտ* 1878*ին եւ մեկնած Ֆրանսա։ Տարի մը ագարակներու մէջ գործն. երկրագործութեան ընտելանալէ վերջ՝ յաճախեցի Մէօրոսի Երկր. վարժարանը, ուրկէ ուսումնաւարտ՝* 81*ին միջամուտ Բարիզի Երկր. վարժարանը մտայ եւ* 2 *տարիէն ելայ երկրագործական ճարտարապետի աստիճանով. այդ միջոցին էր որ աշակերտ էի նաեւ Ծառաբուծական եւ Այգեբանական վարժարաններու։ Դառնալով Պոլիս* 1883*ին, քանի մը ամիս Երկր. նախարարութեան մէջ ծառայելէ վերջ՝ ծննդավայրիս գիւղացին տնօրէն կարգուեցայ, հաստատելով հոն լսարան, չափահասներու կիրակնօրեայ կրթարան, եւ պօլսահայ թերթերու ղրկելով յօդուածներ։* 1885-6, *տնօրէն Դասըքէօյի Արամեան վարժարանի։* 87*ի սկիզբները կրկին Բարիզ անցնելով՝ հետեւեցայ Սօռպօնի եւ Բժշկանոցի դասերուն, շարունակելով* 85*ին Պոլիս հաստատած Գիտ. Շարժումս հրատարակութիւնը։ Վկայականներս ստացած՝ եկայ Բերա բնակիլ։* 97*ին՝ Ֆրնս. Հիւանդանոցի օժանդակ բժիշկ եւ* 99*ին բժշկապետ Ազգ. Հիւանդանոցի։—Համիտեան խռովայոյզ շրջանն էր. քանիցս բնակարանս խուզարկեցին եւ հարցաքննեցին զիս։* 96*ին բանտ մտայ եւ* 4 *ամիս վերջ ազատ արձակուեցայ ընդհ. ներումին։* 1900*ին կրկին բանտարկուեցայ, բայց Ֆրանս. դեսպանատունն ազատեց զիս։ Հիւանդանոցը բժշկ. բանախօսութիւններ ըրի ամենազգի ուսանողներու՝ գործնականին մէջ զանոնք մարզելու նպատակով. այս պարագան ոստիկանութիւնը չար մեկնելով՝ արգիլեց հիւանդանոց այցելելս։ Հսկողութիւնը չէր դադրած. որոշեցի երկրէն դուրս ելլել, եւ մինչ կը պատրաստուէի մեկնիլ՝ իմացայ որ կը փնտռուէի...։ Իբր հիւանդ՝ ապաստանեցայ Ֆրնս. հիւանդանոց, որ պաշարման տակ առնուեցաւ եւ ուրկէ* 4 *ամիս վերջ միայն կարելի եղաւ ինծ Մարսիլիա փախչիլ։* 1905*ի վերջերը հաստատուեցայ Գահիրէ։ Մղում տալ կրթ. գործին, եւ քանի մը ընկերներով Պօղոս Փաշայի հովանաւորութեամբ հիմնուեցաւ «Հայկ. Բարեգործ. Ընդհ. Միութիւն»ը, որուն ատենադպիրն ու փոխիչը եղայ՝ մինչեւ Եգիպտոսէ մեկնումս։ - Սահմանադրութեան հռչակումին՝ ընտանեօք Պոլիս դարձայ եւ ընտրուեցայ ազգ. երեսփոխան, ապա մէկուս Սվազէն, երբ կաթող. ընտրութեան իբր պատուիրակ՝ Կովկաս կը գտնուէի։ Թուրք. ազգայնական, Բալլամէնթին մէջ վիճեցայ մանաւանդ հողային հարցի եւ ազգ. իրաւանց պաշտպանումին ի նպաստ։ Ցվերջ հակառակեցայ եւ ազգակից ընկերներէս ն'ս եղայ Իթթիլաֆի հիմնադիր։—Վարած պաշտօններս. Բժիշկ ազգ. հիւանդանոցի* (1895), *անդամ Ուսուցչ. Բժիշկ Ցանձնաժողովի* (1895-7), *Բերայի դպրոցներուն հոգաբարձու* (1894—6), *անդամ Քղք. Ժողովի* (1910—2) *եւ Իզմիրեանցի* (1912-5)։ *Օգնական* (1912), *ապա Ընդհ. Բժիշկ Քաղաքապետութեան* 1913)։— *Երկերս. Բնական Պատմութիւն. Ուսումնասիրութիւն միզային խաւերու եւն. (Ֆրնս.) Ծագումն հայ ցեղից, Մանրէաբանութիւն (նաեւ Թրք.), Տիեզերք եւ իր կազմութիւնը նաեւ Ֆրնս.), Գրիգոր Աղաբոն, Անձին առողջապահութիւն, Ծննդական գործարանք, Մարդկային սաղմնախօսութիւն, Բառացուցակ ախտանուանց, Տարրականութիւն, Հայոց հին կրօնները, Մարդկ. կազմախօսութիւն, Առողջապահութիւն, Ուրուագիծ Պատմ. Հայոց, Մանրէ. Քիմս. Բողոքականութիւն եւ*

կարգ մը գրքոյկներ։ Անտիպներէս յիշեմ միայն՝ 86ին սկսուած եւ 18 տարիէն աւարտած 10 հատոր Կենդանաբուժութիւն մը, զոր Խրիմեանի թելադրութեամբ պատրաստած էր։—Ծածկանուններն. Արարչահիւթ, Բորակածին, Տիւն, ***, Սկանակ Բանասէր, Ս. Բ.։

*** Բազմարդիւն բանասէր-բժիշկը համեստօրէն զանց կ'ընէ յիշատակել որ Ֆրնս. Կառավարութենէն ունէր 1902էն ի վեր Officier d'Académie, իսկ 1910ին արժանացած էր Mérite agricole պատուանշանին։

ՀԱՅ ԱԶԳԸ

Արեւմտեան Ասիան իր աշխարհագրական դիրքով եղած է ճանապարհ անցուդարձից աշխարհակալաց, ու իր սիրելի բերրութեան աղագաւ՝ պատճառ նախանձու դրացի մեծազօր տէրութեանց . . . որով եւ անդ աճող բազմաթիւ փոքր ազգութիւններն այս շարունակական հարուածներուն հետեւանօք տկարանալով՝ ժամանակաւոր գոյութիւն եւ փայլ մը միայն կրցած են ունենալ:

. . . Անոնցմէ Հայը կայ ու կը մնայ, կառչած իր Մայր Հայրենիքին, խօսելով իր նախահարց բարբառը, պահելով իր տոհմային պատմութիւնն ու աւանդութիւնները. եւ այս ամէնը՝ շնորհիւ իր բարոյական յատկութեանց ուժին, այսինքն հայրենասիրութեան, քաջութեան, չարքաշութեան, խնայողութեան եւ ընտանեկան յարկի սրբութեան նախանձախնդրութեան, որով եւ տոկուն ազգ կոչուած է պատմագիրներէ:

Քրիստոնէական տեսակէտով Հայը մեծ դեր մը կատարած է. ո՛չ միայն Յիսուսի կրօնը պաշտօնապէս ընդունող ազգը եղած է, այլ եւ Նազովրեցւոյն վարդապետութիւնն անոր ա՛յնչափ զօրացած է որ այդ երկիրը եղած է զօրաւոր թումբ մը Արեւելքի Մազդէականութեան եւ Հարաւի Իսլամութեան դէմ:

Ասիոյ այս միակ կարեւոր Քրիստոնեայ ազգը պաշտպան կանգնած է դրացի փոքր եկեղեցիներու, եւ միջին դարուն՝ իբր առաջնորդ ու օժանդակ՝ ծառայած է Արեւմուտքի Խաչակրաց, Ս. Երկիրն ազատագրելու գործին մէջ, եւ որու հետեւանօք՝ վրայ տուած է իր Կիլիկեան թագաւորութիւնը: Իբր Քրիստոնեայ իր այս դերն արժանի ըրած է զայն՝ բազմաց կողմանէ նահատակ ազգ անուանումին:

ՏՔԹ. Ն. ՏԱՂԱՒԱՐԵԱՆ

13. **ՏՔԹ. ԿԱՐԱՊԵՏ ՓԱՇԱՅԵԱՆ ԽԱՆ.** — *Ծնած է Կէտիկ Փաշա 1864ին։ 1888ին Պոլսոյ բժշկանոցէն վկայուելով՝ կը պաշտօնավարէ Բալու եւ Մալաթիա, իբր Թղպտ. բժիշկ։ 1889ին կը հաստատուի Տիվրիկ եւ իր արուեստով կը պարապի, մասնակցելով ազգ. գործերու։ Յաջորդ տարին Բագառիճի մէջ (Կամախ) կը ձերբակալուի իբր յեղ. խումբեր կազմակերպող, հուսկ ուրեմն կը նետուի Սվազի բանտը՝ մահուան դատապարտութեամբ եւ 1891 Մարտին անպարտ կ'արձակուի՝ դատաւորին աչքը դարմանելուն ի վարձ։ Այնուհետեւ Շ. Գարահիսար կը մնայ եւ բժշկութիւնը կը շարունակէ, մինչեւ իր վերջին ձերբակալումը 1892 Սեպտ.ին, եւ բանտէ բանտ թափառելով՝ 3 տարուան դատավարութեան մը արդիւնքը կ'ըլլայ մահապարտութեան վճիռ։ Պոլսէն իր նշանածին՝ Օր. Թորգոմեանի ողոքումներէն ազդուած՝ անգլ. դեսպանուհի Յ. Քըրրի կ'յաջողի իր ներումն ապահովել։ Անցնելով Պարսկաստան, 7 տարի կը մնայ Դաւրէժ. կը կարգուի Շահին Պալատան բժիշկ եւ չդադրիր զարկ տալէ բարեգործ. ու կրթ. գործերու։ 1903-6, զինքը կը տեսնենք Աղեքսանդրիա, ուր Հ. Յ. Դաշնակցութեան լսարանը, նաեւ «Կամպէթթա» անուն տպարան մը կը բանայ ուրկէ լոյս կ'ընծայէ Հորիզոն թերթը։ Առողջապահական եւ այլ պաշտօններով կը հրաւիրուի Պարսկաստան եւ 6 տարի Պէնտէր Կէզ քաղաքը կը հաստատուի, արժանանալով տիտղոսի եւ պատուանշաններու։—Սահմ. հռչակումէն վերջ Պոլիս գալուն՝ մեպուս կ'ընտրուի Սվազէն, եւ ազգ. երեսփոխան Խարբերդէն 1912ին։ — Երկոտասնեակ մը իր երկերէն յիշենք ժողովրդի բարեկամները, Աղջկան մը յիշատակարանը, Վիպ. նաւախաղ, Դպրոցական առողջապահութիւն, Երեխաների սնունդը եւն.։ Աշխատակցած է թրքահայ եւ արտասահմանեան թերթերու, Եւրոպ. հանդէսներու եւ գիտական երկարաշունչ գիրքերու՝ ֆրանսերէն։*

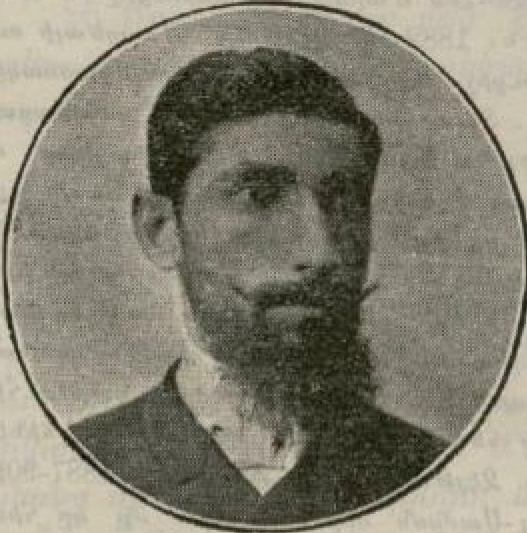

14. **ԼԵՒՈՆ ԼԱՐԵՆՑ (ՔԻՐԻՇՃԵԱՆ).** — *Ծնած է Սամաթիա 1875ին։ Շրջանաւարտ Ռոպէրթ Գոլէճէ։ Պահ մը «Բիւզանդիոն»ի խմբագրատունը պաշտօն վարելէ վերջ՝ քղք. պատճառներով կը մեկնի Ամերիկա և Վէր. Հընչակեան իր ընկերներուն հետ Պոսթըն կ'սկսի հրատարակել Ձայն Հայրենեաց թերթը։ Կ'անցնի Եգիպտոս և Օրօզտի Պաքի մէջ գրագրութիւն կ'ընէ։ Արփիարի սպանութենէն ետք՝ կ'ուղեւորի Աթէնք, ուրկէ Պոլիս՝ Սահմանադրութեան հռչակումին։ — Հեղինակ Դուխսի Երգեր բանաստեղծական հատորին։ 23 Հոկտ. 1908ին կը վարէ խմբագրութիւնն «Ձայն Հայրենեաց»ի Ա. տարիին, իսկ 1912ի սկիզբէն՝ «Մուրճ» օրաթերթի։ Անգլ.է հայերէնի կը վերածէ Բուռանն ու Լինչի երկհատոր պատմ. Հայաստանը։ Ֆրնս. Յեղափոխութեան Պատմութեան Թարգմանիչն ալ եղած է՝ Բ. հատորէն սկսեալ։*

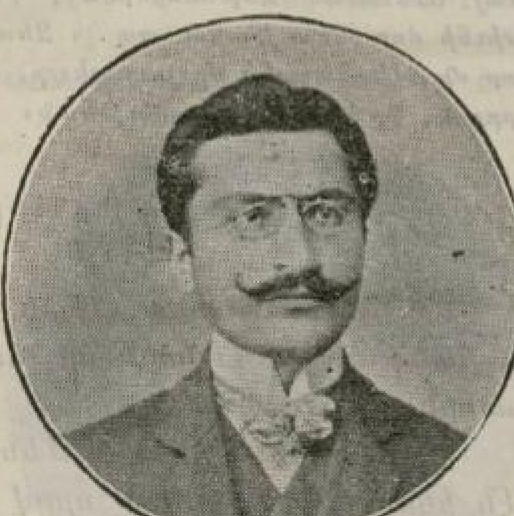

15 **ՍՄԲԱՏ ԲԻՒՐԱՏ (ՏԷՐ ՂԱԶԱՐԵՆՑ)**. — *Ծնած է Զէյթուն 3 Մարտ 1862ին։ 1871-80ին աշակերտ Երուսաղէմի ժառանգաւորաց վարժ.ի։ 1880-2ին Մարաշ՝ իբր ուսուցիչ ու տնօրէն։ 1882-4ին Զէյթուն՝ Միացեալի ուսուցիչ։ Այդ ատեն է որ պաշտօնակից Ի. Տատուրեանի հետ կը պատրաստէ Ուլնիա կամ Զէյթուն տեղագրականը, որուն ձեռագիրը Յ. Ալլահվէրտեան շորթելով իբր իրը մամուլի յանձնած է վերջէն։ 1885ին Սիս դպրոց մը կը բանայ։ Նոյն տարին Պոլիս գալով կը ծանօթանայ գրչի մարդոց եւ կ՚ամուսնանայ Դալֆայեան Որբանոցէն վարժուհիի մը հետ։ 1885-7, տնօրէն Կիւմիւլճինէի եւ Զէյթունի դպրոցներուն, 1887-90ին ալ Սամսոն՝ ուր կրթարան մը կը հիմնէ։ Իբր հնչ. գործիչ՝ կը ճամբորդէ գաւառները, բողոքականի գործով, բայց ձերբակալուելով՝ 5 տարի Մարաշի եւ Հալէպի բանտերը կը մնայ կնոջը հետ։ Ազատ արձակուելուն՝ Պոլիս կու գայ եւ 1 տարի կը պաշտօնավարէ Գատըքէօյի Արամեան դպրոցը։ 96ին Եգիպտոս կը փախչի եւ դադրելով յեղ. կուսակցութեան մը պատկանելէ՝ կը նուիրուի կրթ., գր. եւ հասարակական գործունէութեան։ Գահիրէ հիմնած դպրոցը կ՚աջողի 4 տարի շարունակել եւ հրատարակել Փիւնիկ եւ Նոր օր թերթերը։ 1904ին Աղեքսանդրիոյ ազգ. դպրոցին տնօրէնութեան կը կոչուի զոր 2 տարի կը շարունակէ։ 1907ին կը տեսնենք զինք Ռումանիա, ուր տարուան մը չափ մնալէ վերջ կ՚ստիպուի Եգիպտոս դառնալ, լրագրութեան մը զոհուելով։ Սահմանադրութեան հռչակումին՝ շուտով Պոլիս կ՚անցնի, նետուելու լրագրական եւ ուսուցչական ասպարէզները։ Պահ մը շարունակած էր Փիւնիկը, նաեւ Գաղափար թերթը (42 թիւ)։ Ազգ. երեսփոխան ընտր. իր ծննդավայրէն։ — Երկերը՝ մեծ մասամբ ազգավէպ, յեղափոխական կեանքէ. Բանտէ բանտ, Երկունք Սասունի, Զէյթունի վրէժը, Դէպի Երկիր, Իննսուն-վեց, Զէյթունցի վրդով.ը, Որդեսպան ծնողը, Սասունցին եսը, Վերջին բերդը, Տէմիր Մուղլու, Վեղարաւոր Հէրոսը, Թիակապուտները, Արարայրի արծիւը, Ազատութեան համար, Արիւնի ճամբուն վրայ, Աւետարան Զէյթունցիներէն), Բուրգերն, Պատմութիւն Հայոց (Ա. Հատոր), Արիւնի ձոր (Յետ մահու տպ.)։ Ձեռագիր կը թողու Բանաստեղծութեանց հատոր մը, Լեռնականի մը յուշատետրը, Լեռին կոյսը, Հէնրիատ (Վօլթէրի)։ Հմուտ գերմ.ի, ֆրնս.ի եւ պատմութեան։*

ՆԱՄԱԿՆԵՐ ԱՅԱՇԻ ԲԱՆՏԷՆ

28 Ապրիլ 1915 .— *Ինծի համար մտահոգ մի՛ ըլլաք. ողջ եմ եւ հանգիստ. առանձին ալ չեմ, 84 հոգի ենք: Մօտ ատենէն կ՚ազատինք Աստուծով:*

16 Մայիս.— *Թէօտոռ Մենտիկեան հակառակ Ալի Էքպէր Խանէն եկած հեռագրին — որով տեղեկութիւն կը տրուէր թէ իր Պոլիս դառնալուն հրամանն առնուած է — տակաւին հոս կը մնայ: Ութը հոգիէ աւելի ենք Պարսկահպատակներս. խնդրագիր տուինք, պատասխանի կ՚սպասենք: Պատրիարքարա՛ն ալ հեռա-*

գրած էինք լուր մը չստացանք: Աստուածաշունչ մը ղրկեցէ՛ք որ տրտմութիւնս փարատի:

26 **Մայիս.**— *Յոյսս մեծ է՝ Արդարութիւնը հուսկ ուրեմն երեւան գալուն մասին: Անիկա փոթորիկ մըն է որ պիտի անցնի, հոգ մի՛ ընէք:*

30 **Մայիս.** — *Անցեալ շաբթու մեր մէջէն Ակնունի, Խաժակ, Զարդարեան, Ճանկիւլեան, Տաղաւարեան եւ Սարգիս Մինասեան էնքարէէն կանչուած ըլլալով մեկնեցան. չենք գիտեր թէ հիմա ո՞ւր են: Կը ցաւիմ որ, հակառակ Բռնապետութեան տակ շատ մը զոհողութեանց ենթարկուելով՝ այս Ազատութեան ու Սահմանադրութեան շրջանին հասած ըլլալնուս, նորէն անիրաւ տեղը զրկանքի ենթարկուեցանք: Ա՜ս պիտի ըլլար արդեօք բախտն անոնց որ Հայրենիքի սիրոյն, տարիներով այնքան տառապանք ու նեղութիւն կրեցին: Եթէ Թալաթ պէյ գիտնայ թէ ընտանեօք ի՜նչ աղէտի ու զրկանքի ենթարկուած եմ, վերջ պիտի տայ ներկայ վիճակիս՝ որ կը նսեմացնէ իր վեհանձնութիւնը (մէջրո-լեր): Խե՜ղճ կինս. դուն որ Բռնապետութեան տակ ա՛յնքան թշուառութեանց մատնուելուդ հետեւանօք աչքիդ լոյսէն եւ աշխարհի տեսութենէն զրկուեցար, ո՞ր ոստիկանութեան տնօրէնը պիտի չգթայ քու վրադ, վիճակիդ հասու ըլլալէ վերջ: Անշուշտ պիտի գայ օր մը — եւ այն օրը շատ մօտ է — որ Արդարութիւնը պիտի յայտնուի. ի՞նչ օգուտ սակայն, քաշածնիս մեզի պիտի մնայ:*

6 **Յունիս.**— *Պատրիարքարան երթայիք եւ Սրբազան Հօր յարգանքներս հաղորդելէ վերջ՝ ըսէիք թէ միայն Խոճասարեանի ազատ արձակումը ձեռք բերել բաւ չհամարէր, միւս բանտարկեալներո՛ւն ալ ազատութիւնն ապահովէր: Այս տողերս կարդացէ՛ք իրեն:*

ՍՄԲԱՏ ԲԻՒՐԱՏ

16. **ՀԱՄՕ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ.**—*Ծնած է Պոլիս 1890ին. Լսարանէն եւ Կեդրոնականէն ընթացաւարտ: Սահմանադրութեան վաղորդայնին լրագրողի իր սկիզբն ըրած է «Սուրհանդակ»ի խմբագրատունը. յետոյ անցած է «Ազատամարտ»ի, մինչեւ ա՛ն որ խափանումը՝ յօդուածներ գրելով տնտեսական եւ պետական-օրէնսդրական խնդիրներու մասին: Աշխատակից «Լա Թիւրքի»ի, «Լ. Հէրալտ»ի եւ թղթակից «Բ. Թակէպլաթ»ի, «Ֆ. Ցայթունկ»ի եւ «Իւմանիթէ»ի: Սղագրութեան արուեստ սորվելով՝ գրաւոր քննութեամբ Եւրոպայէն ստացած է վկայական ու պատուանշան: — Դաշնակցական:*

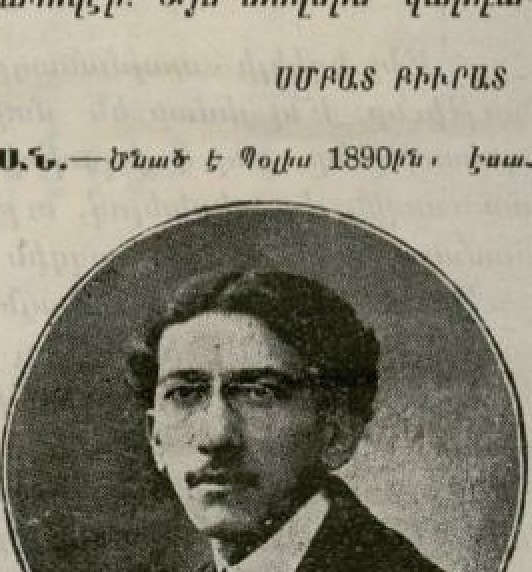

17. **ԲԱՐՍԵՂ ՇԱՀՊԱԶ.**— *Ծնած է Պոլաճըքէօյ (Վոսփոր) 1883 Յունիսին։ Ուսումը կ'ստանայ Մայր Վարժարան, Կեդրոնական և Մխիթարեանց (Գատըքէօյ) ուրկէ ընթացաւարտ կ'ուղարկուի Վենետիկ։ Հոն 2 տարի մնալով կը վկայուի, և Ահարոնեանի մէկ այցելութեան առթիւ՝ Դաշնակցական կը մկրտուի։ Պոլիս դարձին՝ Շամտանճեանի հետ կը հրատարակէ «Ծաղիկ» թերթը։ 1903ին, Օրմանեան Ս.ի վրայ կատարուած մահափորձին հետեւանօք երբ կարգ մը հայ տղաք կը ձերբակալուէին՝ կը փախչի Եգիպտոս, ուր 5 տարի կը մնայ առեւտր. ասպարէզի մէջ, չմոռնալով իր կրակոտ մասնակցութիւնն ունենալ ազգ. խնդիրներու և բանախօսութեանց առեն, նաեւ աշխատակցիլ արտասահմանի թերթերու։ Աղեքսանդրիա հրատարակած է Կռանկ թերթը (2 թիւ), Այլասիրութիւն եւ Եսասիրութիւն գրքոյկը, Մեսակ կիսամսեան և Հայրենեաց թռուցիկը։ Սահմանադրութեան վաղորդայնին Պոլիս կուգայ և կ'ուղեւորի ներքին գաւառներ, հասարակական գործիչի իր դերին հաւատարիմ։ Նոյն պաշտօնով կ'անցնի Պուլկարիա, Եգիպտոս՝ ուր 1912ին ամուսնանալէ վերջ կը մեկնի Բարիզ իրաւաբանութիւն սորվելու։ Մ. Վարանդեանի հետ կը շարունակէ* Pro Armenia*ն ու կ'աշխատակցի «Հայրենիք»ի և «Հորիզոն»ի։ Դեռ մնացած էր փաստաբանի վկայականն ընդունելու, երբ Ընդհ. Պատերազմի նախօրեակին Պոլիս դարձաւ՝ Վիքթոր Պէռառի կողմէ իրեն վստահուած պաշտօնով մը։—Օժտուած էր դիւրասահ գրելու և խանդավառօրէն հրապարակախօսելու կրկնակ կարողութիւններով։*

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ինչ եղկելի «պայմանադրական սուտ» մըն է Քաղաքականութիւնը: Ինչ չիմար են մարդիկ: Ինչ է պատերազմը, ինչ է պետութիւնը, ինչ է յեղափոխութիւնը: Ինչո՞ւ քանի մը հոգիներ տառապին յեղափոխելով, ուրիշներ տառապին՝ զանոնք զսպելու համար. ինչո՞ւ այս ինչ ազգին պատկանող երիտասարդներ տանջուին՝ սպաննելու համար այն ինչ ազգէն ուրիշ տանջուող երիտասարդներ. ո՞վ է իրաւունք տուեր դասակարգ մը մարդոց՝ ըսելու թէ հողի այս պատառը «իրենց»ն է եւ այն պատառը «ուրիշներունն»: Ո՞վ է տուեր սահմանները. ա՜հ, չիմա՜ր մարդիկ որոնք կեանքերնին քովէն կ'անցնին անտարբեր՝ առանց զայն ապրիլ գիտնալու, եւ փոխանակ պարզելու՝ կը խճողեն միտքերը. Երազը Երկունքի կը վերածեն եւ կ'ուզեն անպատճառ որ «Արցունքի ծովեր»ը «Արցունքի Լիճ»ի վերածուին:

Իր անտիպ մէկ նորավէպէն արտագրուած

Բ. ՇԱՀՊԱԶ

18. **ԱՐՏԱՇԷՍ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ** (**Ինքնակենսագրութիւն**).— *Ծնած եմ 3 Հոկտ. 1873ին Մալկարա, — մենաւոր, աղքատ, աղտոտ ու մեռած՝ արեւելեան գիւղաքաղաք մը, որուն գարնանային արշալոյսերն ու աշնանային վերջալոյսերը հրաշալի են սակայն։ Ուսումս առած եմ շատ անկանոն եղանակով՝ ծննդավայրիս նախակրթարանը, շրջան առանց բոլորելու։ Դպրոցը թողելէս անմիջապէս յետոյ՝ մտած եմ հօրս խանութը, իբր կենսաշահութիւն։ Ամբողջ բանաստեղծութեան շրջանին՝ դուրս չեմ ելած Մալկարայէ. չեմ ճամբորդած։ Գրականութիւն ըրած եմ իբր սիրող։ Կարծեմ թէ գրած եմ, որովհետեւ չէի կրնար չգրել. բայց ըրածիս վրայ հաւատք չունիմ։ Երկասիրութիւններս են՝ քերթուածներու 2 հատոր, Լքուած Քնար* (1902) *և Երկունք* (1906). *տեսակ մը վարանումով կուտամ անոնց անունները։ Պատրաստ ունիմ հատոր մը, Նոր Քնար՝ որուն վրայ երկարօրէն աշխատած եմ, կարելի է ըսել՝ տարիներով. քիչ մը կը յուսամ թէ լաւագոյն գործս պիտի ըլլայ ան։ Ընդարձակ առումով, գրականութեան շահը կը նկատեմ գեղագոյնը բոլոր կարելի շահերուն։ Աշխարհի տեսարանն՝ ըստ գեղեցկութեան զգալու պայմանով միայն՝ ապրելուն մէջ շահեկանութիւն կը գտնեմ։ Թերեւս՝ բոլոր պարապութիւններուն լաւագոյնը Գեղեցիկին պարապութիւնն է. անտարակոյս ճաշակի խնդիր. այս՝ իմ ճշմարտութիւնս է։*

*** *Տաղանդաւոր գրագէտը կանուխէն աշխատակցած է Թրքահայ մամուլին՝ քերթուածներով, գեղեցիկ արձակներով և քննադատականներով, որոնք յայտնի անուն մը ապահոված են իրեն։ Գրականութեան մէջ իր մուտքը բանաստեղծութեամբ ըրաւ՝ Կարօ Ծածկանունով, և քերթողը ցվերջ ապրեցաւ իր մէջ. իսկ իբր արձակագիր և գեղագէտ-քննադատ՝ անժխտելի կարողութիւն մը ցոյց տուաւ իր գրական վերլուծումներով։ — Երէց եղբայր՝ գրագէտ Վահան Յարութիւնեանի։*

ՆԿԱՐԱԳԻՐ ԵՒ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

Այսօրուան իմացական դաստիարակութիւնը չի յաւակնիր իմացականութիւն մը տալ անոնց՝ որ չունին զայն: Անոր ճրգտումն է կատարել յայտադեղի (révélateur) ճիշդ դեր մը:

Լուսանկարչական զգայուն տախտակին անբիծ երեսին վրայ hydroquinoneի լուծոյթ մը կը լեցնեն, ու երեւան կուգայ յանկարծ պատկերը՝ որ կար հոն անտեսանելիօրէն միայն: Բազմաթիւ տեսակի յայտադեղեր կան. անոնցմէ մէկը միւսէն աւելի լաւ կրնայ ըլլալ:

Արդի դաստիարակութիւնը յայտադեղեր կ'առաջարկէ մարդկային իմացականութեան զարգացման համար: Ու այս անգամ իր դերին մէջն է, —համեստ՝ բայց յարգելի դեր մը:

Միեւնոյնն է նաեւ նկարագրի կրթութեան համար: Մար-

1965

չակ»ին։ Ինը տարի հոն մնալէ ետք փոխադրուած է Պոսթըն եւ մինչեւ 1905 երկու տարի վարած է «Հայրենիք»ի խմբագրութիւնը։ Դարձեալ Ժընեւ՝ չորս տարի։ Պոլիս կը վերադառնայ «Հիւրրիէթ»էն ետք եւ կը զբաղի ուսուցչութեամբ։ Կը դառնայ «Ազատամարտ»ի մնայուն աշխատակից։ Ունէր լաւ յղկուած, ինքնատիպ լեզու, որ առանձին փայլ մը կուտար իր հրապարակագրութեան, մանաւանդ իր ստորագրած քրոնիկներուն։ Հմուտ էր Ֆրանսերէնի եւ պատրաստած էր Ֆրանսերէնէ հայերէն բառարան մը, որ մնաց անտիպ եւ հաւանօրէն կորսուեցաւ։ Կեղծանունն էր Արամ Աշոտ։ Ձերբակալուեցաւ Ապրիլ 11/24ի գիշերը եւ նահատակուեցաւ 42 տարեկանին։

23) ՄԱՐԶՊԵՏ.— Բուն անունով Ղազար Ղազարեան։ Ծնած է Թոմարզա (Կեսարիա)։ Որբացած՝ կը ղրկուի Պոլիս եւ ուսումը Պէզճեան վարժարանին մէջ առնալէ ետք, կ'երթայ Մուշ եւ կը վկայուի իբրեւ մանկավարժ։ Այնուհետեւ իբրեւ դաշնակցական գործիչ կ'անցնի նախ Ժընեւ եւ ապա Պարսկաստան, ուր, Մալխասին յաջորդելով, կը դառնայ Խոյի շրջանին մէջ Հ. Յ. Դաշնակցութեան ներկայացուցիչը։ Կը մասնակցի պարսկական յեղափոխութեան կռիւներուն։ Ապա կը մեկնի Վան ու Բիթլիս, միշտ կուսակցական առաքելութեամբ։ «Հիւրրիէթ»ին կը հաստատուի Պոլիս եւ կը նշանակուի Եէնի Գաբուի վարժարանին տնօրէն։ Պուլկարիա կը ղրկուի կազմակերպական գործով եւ 1914ին, պատերազմի հռչակման օրերուն, կը վերադառնայ Պոլիս։ Հոն ալ կը ձերբակալուի եւ կ'աքսորուի, բայց ճամբու ընթացքին կ'անյայտանայ խորհրդաւոր պարագաներու տակ։ Անկէ անդին գրեթէ ամէն ինչ է, իբրեւ Թուրք ... Հաճի։ Մարդ չի կասկեր իր ինքնութիւնը։ Կը դառնայ բանակին հայթայթիչ եւ իր դիրքին շնորհիւ, մահէն կ'ազատէ հարիւրաւոր Հայեր։ Զինադադարէն քանի մը օր առաջ, սակայն, ձիով ճամբորդած ատենը կ'իյնայ վար եւ ծանրօրէն վիրաւորուելով կը նահատակուի 37 տարեկանին։

24) ԲԱՐՍԵՂ ՇԱՀՊԱԶ.— Ծնած է Պոյաճըքէօյ (Պոլիս) եւ Մայր վարժարանին, Կեդրոնական վարժարանին եւ Գատըգիւղի Մխիթարեան վարժարանին մէջ ուսանելէ ետք, գացած է Վենետիկ եւ վկայուած է Մուրատ – Ռափայէլեան վարժարանէն։ Դաշնակցական մկրտուած է հոն Ա. Ահարոնեանի մէկ այցելութեան առթիւ։ Պոլիս վերադարձէն ետք, Օսմանեան Պատրիարքին դէմ գործուած մահափորձին հետեւանքով փախած է Եգիպտոս, ուր ապրած է 5 տարի, զբաղած է առեւտուրով եւ կարեւոր դեր ունեցած է տեղւոյն ազգային կեանքին մէջ, ի յայտ բերելով հանրային գործիչի իր ընդունակութիւնները։ Կրակոտ բանախօս էր եւ կարող հրապարակագիր։ «Հիւրրիէթ»էն ետք Պոլիս վերադառնալով, իբրեւ դաշնակցական գործիչ շրջած է ներքին գաւառները։ Իբրեւ այդպիսին գտնուած է նաեւ Պուլկարիա եւ Փարիզ, ուր յաճախած է համալսարանի իրաւաբանական ճիւղը, աշխատելով միաժամանակ «Փրօ Արմենիա»յի խմբագրութեան մէջ, Մ. Վարանդեանին հետ։ Պատերազմի նախօրեակին, 1914ին, Պոլիս կ'երթայ, Վիկտոր Պէրարի կողմէ իրեն վստահուած առաքելութեամբ մը եւ հոն ալ կը բռնուի։ Նահատակուեցաւ 32 տարեկանին, բանտէ բանտ քաշքշուելէ եւ խոշտանգուելէ ետք, գիշեր մը, Մէզրէի (Խարբերդ) բանտի պատին առջեւը սպաննուելով։

25) ՎԱՀԱՆ ՀԻՒՍԻՍԵԱՆ.— Արտակարգ դէմք մը հայ ժողովուրդի հերոսական պատմութեան մէջ։ Փոքր տարիքին մտնելով Հ. Յ. Դաշնակցութեան շարքերը, ինքզինքը նուիրեց ան իր շրջանի հայ երիտասարդութեան դաստիարակութեան եւ կազմակերպութեան։ Իրեն գաղափարակից ընկերներու հետ, իր ծննդավայրին՝ Շապին Գարահիսարի մէջ հիմնեց լսարան, թատրոն, արհեստակցական միութիւններ եւ քաղաքական ու կրթական գործերով յաճախ այցելեց շրջակայ հայաբնակ գիւղերը։ Դարձաւ բոլորին պաշտամունքի առարկան։ Եւ երբ կեղեքումներն ու սպանութիւնները ծայր տուին, ձերբակալուելու համար առաջին փնտռուողներէն

ղուն մէջ երբեմն կան գաղտնի գանձեր: Նպատակն այն ծնունդ-բուն՝ որ դուրս պիտի հանեն զիրենք ենթագիտակցութեան մթութիւններէն:

Բարոյականի գիրք մը բարոյական չի տար անո՛ր որ անընդունակ է կամ անզգայ՝ զայն ընդունելու. բայց շատ օգտակար կրնայ ըլլալ անո՛ր համար որուն մէջ բարի սերմերը կան բարոյական յատկութիւններու:

(Անտիպ) 1912 ԱՐՏԱՇԷՍ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

19. **ԺԱԳ ՍԱՅԱՊԱԼԵԱՆ (ՓԱՅԼԱԿ)**. **Ինքնակենսագրութիւն.**—Ծնած եմ Պոլիս 1880 Յունիսին, և հոն ստացած նախ. կրթութիւնս. 1896ին յաճախած եմ Պէրպէրեան, յետոյ Իզմիրի Ամերիկեան վարժարանը 2 տարի, և մնացած անաւարտ. ասպարէզ. 1904ին անցնելով ծննդավայրս՝ 5 տարի իբր թարգման մնացած եմ անգլ. հիւպատոսին մօտ, այդ ժամանակամիջոցին ալ $1^1/_2$ տարի փոխանորդութիւնը վարած՝ նոյնին բացակայութեանը. 1909ին կրկին Պոլիս անցնելով, տնօրէն կարգուեցայ «Շէնկալ» հանդէսին. Առաջին գրութիւնս հրատարակուած է «Սուրհանդակ»ի մէջ, երգիծական կէս-երկվայրկեանական մը. Յետոյ աշխատակցած եմ պոլսահայ թերթերու, հանդէսներու և տարեցոյցներու. Տ. Ա.ի «Մասիս»ներուն մէջ երեւցած Վ. ծածկանունով տաղաւարներս տեսակ մը թղթակցութիւններ էին՝ ուղղուած անո՛ր որ այսօր կինս է եղած.—Երկերս. Առաջին սէրը (միալակ դպրոցական կեանքէս), Ներաշխարհ, Ռոժէր եւ Ընէ. (երգիծանուէր) և Այլախոհամ-Որքախոհամի ընդարձակ Տեղեկագիրը երբ կ՚անդամակցէի նոյն Յանձնաժողովին (1911-2). Մտադիր եմ հրատարակել քերթուածներուս հաւաքածոն և «Հ. Հայնէի լաւագոյն էջերը», նաև անգլ.է թարգմանած Քօնընտոյլի «Մեծ Ստուերը» վէպը (Նաբոլէոն). Գաւառի զաւակ, մասնաւոր սէր մը ունեցած եմ թարգմանութեան.—Նախասիրած հեղինակներս. Ռօսթան, Լամարթին, Տը Ռէնիէ, Հայնէ, Բոդլէր, Սիւլվէսթր ևն., որոնցմէ ունիմ խել մը թարգմանութիւններ.

*** Փայլակ ազգ. երեսփոխան ընտրուած էր իր ծննդավայրէն.

ԱՉՔԵՐՈՒ ԵՐԳԸ

Ես կը սիրեմ երկնագոյն քու աչքերդ ոսկեծիր,
Իրենց ծաւի, լուրթ ցոլքով,
Խորն անուրջներ բընացող ջինջ աչքերը անյարիր,
Ալիքներու պէս վրդով:

Պատուհանները հոգւոյդ՝ որոնց նոյն իսկ էն ներքին
Նայուածքին մէջ վիժանուտ,
—Ուր կրկնապէս կին ես դուն — կը ցոլայ թովքը յետին
Ու անմըշան խոհերուդ:

Փողոցին մէջ, երբ կ'անցնիս, ամէնքն ապշած կը մնան՝
Անոնց թովքին տակ կախարդ,
Ինչու որ բուն ծաղիկը աչքերըդ են, ո՛չ թէ ան
Զոր չըփակիդ կ'ընես զարդ:

Ո՜հ, այնքան թարմ են անոնք, յօնքերուդ տակը լայնշի,
Որ կը խորհի ամէն ոք՝
Թէ նշաձեւ այդ երկար աչքերն իրաւ ալ նուշի
Պէս հեշտաբոյր չե՞ն արդեօք:

Օտարին քովը անոնք միշտ մռայլ, թախծոտ են,
Ու երբեմն ալ հեգնական.
Պղատոնական ակնարկներ միայն ինծի կը նետեն՝
Իբրեւ սիրոյ գրաւական:

Բայց, քօղերու տակ դողդոջ, երբ իրենց հետ մինակ եմ,
Կ'ուզեն որ շնորհ մուրամ ես.
Եւ՝ բանտուած սպիտակ թեւերուդ մէջ՝ կը շնչեմ
Ինչ որ կ'ըսեն գաղտնապէս:

Անտիպ — ՄՕՐԻՍ ՌՕԼԻՆԱ
Թրգմ. ՓԱՅԼԱԿ

20. **ԳՐԻԳՈՐ ԹՈՐՈՍԵԱՆ.** — *Ծնած է Ակն 1884ին. Մանուկ հասակէն Պոլիս գալով, նախն. կրթութիւն մը ստանալէ ետք՝ պահ մը պաշտօնեայ եղած է Հրապարակի վրայ. Սկսնակի իր գրուածքները (Լիլայի գաւեշտաթերթերուն մէջ) լուրջ բաներ էին. Բասիմի և Յ. Տէր-Յակոբեանի թելադրութեամբ սկսած է մշակել երգիծական հիւմըրը, շաբաթէ շաբաթ ծիծաղաշարժ էջեր տալով «Մանզումէյի» որուն խմբագիրն ալ էր. Սահմանադրութենէն վերջ՝ Կաւռօշի, Օտեանի և Համբիկեանի հետ պահ մը «Ծաղիկը» հանեց իբր ծաղրաթերթ, և գրաքննական կապանքէ զերծ՝ այնուհետեւ ազատօրէն ծեծեց միշտ ազգայնական խնդիրներ, 1909 Ապր. 1էն սկսեալ իրարու ետեւէ լոյս ընծայած իր շաբաթաթերթներուն մէջ որոնք են Կիկօ, Կինօ, Հիւկօ (երբեմն դադրեցուցուելուն համար անուն փոխած), Կուկուկ, Ջուռնա, Հի-հի-հի (նոյնպէս). 5 տարի հրատարակած է Կիկոյի Տարեցոյցը:—Ծածկանուններն՝ ԲԱՆԱՍՏՈՂ, ԼՈՒՍԻԹԻՒՆԵԱՆ և ԸՆԿԵՐ ԿԻԿՕ.*

21. **ԳԵՂԱՄ ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ**. — *Ծնած է Պոլիս 1883ին։ Ուսումը ստացած է Կէտիկ Փաշայի ազգ. դըպրոցը՝ Վարդգէսի և Լ. Շանթի շրջանին։ Պատանի հասակէն լրագրական ասպարէզ իջնելով, «Մանզումէ»ի խմբագրատունն ըրած է իր ստաժին. իսկ Ազգամարտի երեւումէն մինչեւ խափանումը մնայուն խմբագիրը եղած է նոյն թերթին։ Մտերմին՝ Շ. Միսաքեանի հետ 16 Դեկտ. 1908ին կ'սկսի հրատարակել Ազդակ գր. հանդէսը (41 թիւ), իսկ վերջերը Մեհեանը՝ Կ. Զարեան և Յ. Քիւֆէճեանի հետ։ Խոստմնալից տաղանդ մը։ Ունի գրական գողտրիկ էջեր։—Դաշնակցական։*

ԽՈՆԱՐՀ ՀԵՐՈՍՆԵՐ

...Կայծերը կը ցայտին մթութեան մէջ, ինչպէս երկաթեայ անապառ հրթիռէ մը, ինչպէս հուրքի հզօր շատրուանէ մը, բազմապատիկ ճաճանչուելով եւ անծրեւելով լուսեղինաբար, մթութեան մէջ՝ խոր ու թանձրամած՝ գամ շինողներու հէք ու թըշուառ գործանոցին։

Եւ մուրճերը կ'իջնեն սալին վրայ, ահաւոր ու դղրդագին բախումներով, զայրագին ու վրիժառու թափով, մոլեգնութեամբը բարբարոս կամքի մը, խրոխտագատ ուժգնութեամբը գործաւորի բազուկին, կռելով ասրաշէկ երկաթը. մինչեւ որ Նորաստեղծուի բեւեռը սրածայր։

...Իրենց զրկանքին գիտակցութենէն դժնէցած՝ բայց անով իսկ հպարտ, գործաւորները անխօնջ են իրենց խոնջէնքին մէջ, եւ եթէ դժբախտ են իրենց Տառապանքին մէջ, իրենց Կամքին մրճեայ ծայներուն տակ կը խեղդեն իրենց դժբախտութիւնն ու Տառապանքը որոնց ծոցէն արծանացող կամքին ոյժովը կը շինեն իրենց գամերը։ Կայծերու շողը կ'երթայ լուսաւորել իրենց դէմքը, վասն զի լոյսը՝ մութին մէջ անոնց մոռցուած եւ անտեսանելի հերոսութիւնը սրբացնել կ'ուզէ. վասն զի տառապանքի, կամքի ու ստեղծագործ Աշխատանքի բովէն հերոսութիւնը կը յառնէ։

Կ'իջնեն, կը հարուածեն ու կը թնդան մուրճերը առա՛ գամ շինողներուն, հրաշէկ երկաթէն կը ցայտեն կայծերը, եւ, անոնց ու հնոցին ստեղծած շողքերուն ընդմէջէն՝ կը լուսաւորուին դէմքերը Աշխատանքի Խոնարհ Հերոսներուն։

ԳԵՂԱՄ ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ

22. **ՏԻԳՐԱՆ ՉԷՕԿԻՒՐԵԱՆ.** — *Ծնած է 1884ին Կիւմիւշխանէ։ «Թշուառ մանկութիւն մը անցուցած եմ — կը գրէ ինծ — որուն երախտապարտ եմ»։ 1897ին, բախտին մէկ պարմանալի խաղովը՝ Դաղատեայ Կարմիր Վանքի որբանոցը գտնուած է։ Իր Վանքը վէպին մէջ պատկերացուցած է նոյն որբանոցին ներքին կեանքը։ 1903ի ընթացաւարտ Պէրպէրեանէ՝ ուր որդեգրուած էր և ուր երկար ատեն դասախօսած է պատմութիւն, աշխարհագրութիւն և օտար ազգաց մատենագրութիւն որոնք իր մասնագիտութիւններն էին։ Ուսուցչական իր պաշտօնավարութիւնը շարունակած է նաև պոլսահայ վարժարաններու մէջ, միաժամանակ երեւալով թերթերու և հանդէսներու մէջ՝ յաջող վիպակներով, քերթուածներով ու քննադատականներով։ Նորավէպերուն իր մէկ հաւաքածոն, Հայրենի Զայներ, լոյս տեսած է Զարդարեան Գրատան կողմէ։ Շրջագայած է Եւրոպա և Տաճկահայաստան ու իր հետաքրքրաշարժ տպաւորութիւնները յանձնած Մամուլին։ Խոստմնալից այս տաղանդը որ հրապարակախօսութեան ալ մեծ ընդունակութիւն ցոյց տուած է, 1911-12ին Մ. Շամտանճեանի հետ լոյս ընծայած է Ոստան եռամսեայ մեծ պարբերագիրը։*

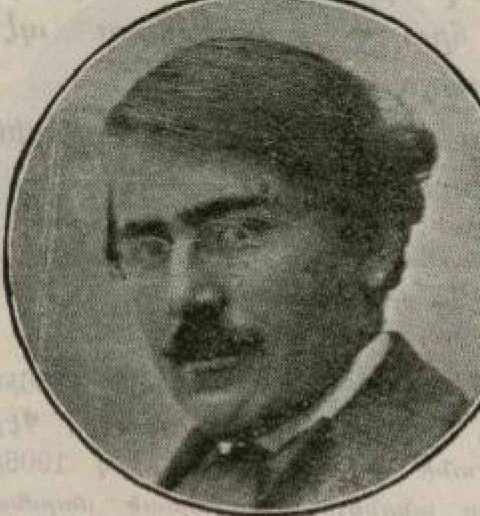

ՄԱՅՐԻԿԻՍ

Հին օրերու քաղցր խօսք մը՝ բարեկամի մը պէս կ'անցնի քովէս ու կը յուզէ զիս այս գիշեր:

Հին օրերու ձայն մը խղճիս կը հպի. մօրս ժպիտն է, մօրս ժպիտը որ կ'արթըննայ իմ մէջս: Ո՜հ, մայրս հիւանդ, մայրս նիհար, լքուած կին:

Պատմութիւն մը կը շրջի ականջիս մօտը, անորոշ աղու շեշտերով: Մայրիկիս ձայնն է որ կը յիշեցնէ այնքան անուշ օրերգ մը թախծոտ:

Օ՜հ, հին բարի երգ, սո՛ւրբ առասպել, ո՞ւրկէ եկար այս գիշեր՝ մօրս ժպիտին հետ: Ո՜րքան ապրեցայ, Աստուած իմ, մոռցած եմ իր դէմքը տմոյն:

Երանի՜, ո՛վ մայր, դեռ պզտիկ, դեռ անմեղ՝ տանէին հոգիս հովերուն հետ, ու մեղրամոմի հիւսքերով պատէիր թաթերս մանրիկ:

Հիմա մեղրամոմի թելեր կը խեղդեն զիս ամէն օր, ու հոգիս կը փռուի մութ խորշերու, խոնաւ լորձնոտ գետիններու վրայ, կատաղի վիրաւոր սողունի մը պէս:

Երանի՜, ո՛վ մայր, դեռ պզտիկ, դեռ անմեղ, ձորին ոգիները

հովերուն հետ վազցնէին իմ հոգիս, ու քու արցունքներուդ մէջ ու քու արցունքներուդ տակ տանէին զիս:

Հիմա արցունքները մեղքի՝ բիւրեղ կ՚ըլլան սուր ու այտերս կը խոցոտեն: Հիմա համբոյրները հրաշէկ երկաթներու պէս դէմքս կը մրկեն, ու սիրտս, տե՛ս, աւերակ:

Օ՛ մայր, համբոյրիդ տակ, արցունքիդ տակ, դեռ պզտիկ, դեռ անմեղ՝ պիտի ուզէի ննջել ու մեռնի՜լ . . . :

Տ. ՉԷՕԳԻՒՐԵԱՆ

23. **ՇԱՒԱՐՇ ՔՐԻՍԵԱՆ.** — Ծնած է Պէշիքթաշ 9 Յուլիս 1886ին. Յաջորդաբար աշակերտած է Մաքրուհեանի, Պարտիզակի ամերիկեանի, Պէրպէրեանի և Ռ. Դօլէճի. իսկ 1906ին Բարիզ անցնելով՝ յաճախած մարմնամարզական վարժարան, Լիսէ Ժանսոն (Տէպօնէ), ապա Լօնտոն՝ $2^1/_2$ տարի աշակերտելով Սանտօվի և վկայուելով. Պօլիս դարձին՝ մարմնամարզի ուսուցիչ կը կարգուի զանազան դպրոցներու, և մասնաւոր դասեր սահմանելէ զատ՝ կը կազմէ մարմնամարզական ակումբներ այլեւայլ արուարձաններու մէջ. 1911 փետր.էն սկսեալ հրատարակած է Մարմնամարզ պատկերազարդ ամսաթերթը (յետոյ կիսամսեայ) որ 4 տարուան մէջ կեանք մը ունեցաւ եւ որուն բովանդակութենէն շատեր օգտուեցան, իբր «ազգային ֆիզիքական կրթութեան օրկանը» մը. — Յ. Թ. Հինթլեանի հետ հրատարակած է նաև Պօյ-Սքաութը եւ իր կեանքին նպատակը գրքոյկը. — Եղբայր Տքթ. Ճանիկ Քրիսեանի. — Դաշնակցական.

24. **ԳՐԻԳՈՐ ԵՍԱՅԵԱՆ.** — Ծնած է Վան 1883ին. Ընթացաւարտ Եէտիգուլէի Որբանոցէն և Կալաթա Սէրայի Լիսէէն. Ազգ. դպրոցներու մէջ աւանդած ֆրանսերէն և մաթեմաթիք. Պաշտօնեայ Պաղըք Փազարի Էրէյլիի ածխահանքերուն. — Գրիգոր Նոր ծածկանունով բանաստեղծութիւններ հրատարակած է պօլսահայ հանդէսներու մէջ, և ֆրանսերէնի թարգմանած՝ Ռ. Զարդարեանի «Յայգալոյսն ու Լ. Շանթի «Հին Աստուածները». Յիշատակելի է իր քերթուածներէն Չըռնոյշեւը (տե՛ս Ազդակ). — Դաշնակցական.

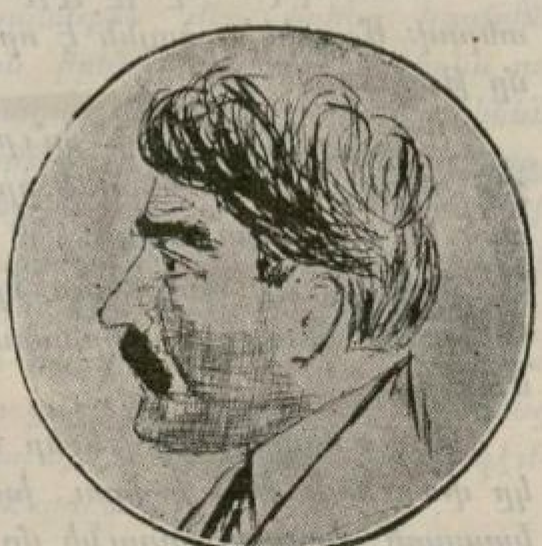

25. **ԱՐՄԷՆ ՏՕՐԵԱՆ (ՀՐԱՉԵԱՅ ՍՈՒՐԷՆԵԱՆ)**։ — *Ծնած է Իւսկիւպ 1892 Յունվարին։ Հոն Հայութիւն չգտնուելուն՝ կը յաճախէ Յոյնի դպրոց, յետոյ Մանասթըրի Փրեռ. վարժարանը զոր կ'ամբողջացնէ։ Պոլիս գալով 1911ին ընթացաւարտ կ'ըլլէ Պանկալթիի Մխիթարեանց վարժարանէն ու կը մեկնի Բարիզ։ Սօռպօնէն վկայականը ստանալուն պէս կը դառնայ մայրաքաղաքս 1914ին, ուսուցչութեամբ ու գրականութեամբ պարապելով։ — Բարիզ եղած միջոցին լոյս ընծայած է* L'arei e *հանդէսը, նաեւ Հիւկոյի եւ ուրիշներու անունին ձօնուած գրքոյկներ։ Թերթուածներէն մաս մը հրատարակուած կայ «Ճանթ»ի մէջ։ — Գիշերանց ձերբակալուած «Արգլի Վարժարան»էն։*

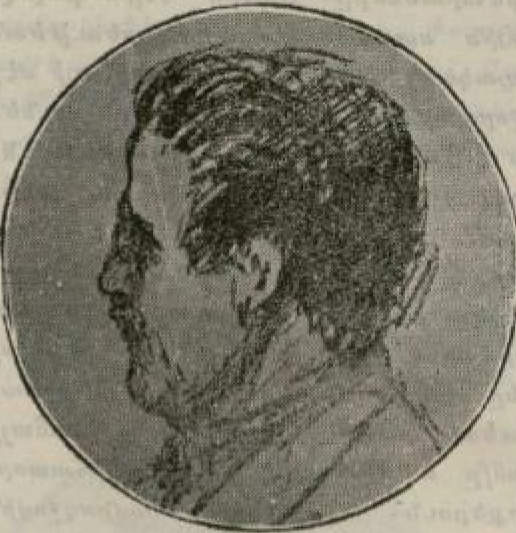

26. **ԱՐԻՍ ԻՍՐԱՅԷԼԵԱՆ**։— *Ծնած է Կիւմիւշհանէ 1885ին։ Վենետիկի Մ. Ռափայէլեան վարժարանէն ընթացաւարտ։ Ամերիկա անցնելով հողատնտեսութիւն կը սորվի եւ կը մտնէ Դաշնակցութեան շարքին մէջ։ Բրօբականտիսթ եւ աշխատակից «Հայրենիք» թերթին (Պօսթըն) ուր լոյս կ'ընծայէ ուսումնասիրութիւն մը Ամերիկահայ գաղթականութեան վրայ։ 1910ին կուգայ Պոլիս ու կը պարապի ուսուցչութեամբ, «Ազատամարտ»ի յօդուածագրութեամբ եւ բրօբականտի գործով։ Ունի քանի մը գրքոյկ թարգմանածոյ։ Գրական ծածկանունը՝ «Իսրայէլ Տիրունի»։*

26

27

27. **ՄԻՀՐԱՆ ԹԱՓԱԳԵԱՆ**։ — *Ծնած է Ատաբազար 1878ին։ Ուսումը հոն, ապա Արմաշ ստանալով կը մտնէ ուսուցչական ասպարէզ, մինչեւ Պոլսէն իր տարագրումը պաշտօնավարելով Դպրեվանուց, Օրթաքէօյի, Գալաթիի ևն. վարժարանները։ Աշխատակից պոլսահայ թերթերու։ — Երկերը. Հանդէս հայ եւ ընդհ. գրականութեան, Գանձ Ոսկեղէն Դպրութեան, Ատանայի ծննդեան ծառը, Հայոց գրերու գիւտը (տրամախօսութիւն)։— Դաշնակցական։*

28. **ՅԱԿՈԲ ԹԷՐԶԵԱՆ (ՅԱԿԹԷՐ)**. — *Ծնած է 22 Օգոստ. 1879ին Հաճըն. Նխն. կրթ. ը ստացած հոն, յետոյ Ատանայի ազգ. եւ Յիսուսեան վարժարանները. 1897ին Պոլիս գալով, 1900ին ստացած է դեղագործութեան վկայական. Հաճընի եւ Ատանայի մէջ յաջորդաբար իր դեղարաններն ունեցած է, միաժամանակ թղթակցութիւններով աշխատակցած է պոլսահայ թերթերու՝ Յակթէր, Հմայեակ, Տաւրոս, Ծիթօ և Թղթակից կեղծանուններով. Կիլիկեան աղէտէն մազապուր ազատած՝ դարձած է Պոլիս և «Ատանա» դեղարանը բացած Գումգաբու. — Հեղինակ Արուեստ Լուսանկարչութեան, Ատանայի կեանքը և Կիլիկիոյ Աղէտը (5 հատոր) գիրքերուն. Այս վերջինն (ամբողջովին գրաւուած կառավարութեան կողմէ) ներկայացուցած էր Իզմիրեանցի. Կը թողու Հաճընի գաւառաբարբառը գործը՝ ձեռագիր.*

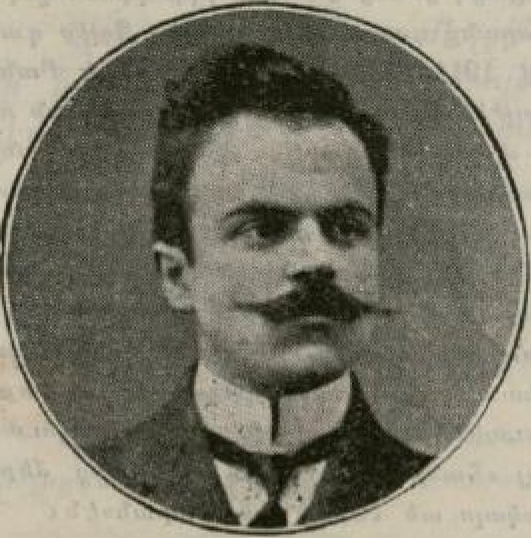

Բ.—ԱԶԳ. ՈՒ ԿՐԹ. ԳՈՐԾԻՉՆԵՐ ԵՒՆ.

29. **ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ ՊՕՅԱՃԵԱՆ (ՄՈՒՐԱՏ)**. — *Ծնած է Հաճըն 1867ին. Ուսումը տեղւոյն Միացեալի դպրոցը առնալէ վերջ՝ կուգայ Պոլիս և Իտալի վարժարանէն վկայուելով կը մտնէ Բժշկ. համալսարան, ուրկէ թերաւարտ՝ կ'ստիպուի հեռանալ. 1888ի Հնչ. Կուսակցութեան առաջին կազմակերպիչը, Համիտեան Ռէժիմի դէմ իբր թունդ բողոքարկու և գլխ. կազմակերպիչ Գումգաբուի «Անզէն ցոյցին» որուն հետեւանօք կը փախչի Աթէնք. Կեդրոնին հրահանգով Կովկասէն կ'անցնի Սասուն, ղեկավարելու 95ի յեղափոխութիւնը որ հուսկ ուրեմն աւիթ տուաւ Եւրոպ. միջամտութեան եւ Մայիս 11ի Բարենորոգմանց Ծրագրին. Սասնոյ շրջանի բնակչութիւնն իր փրկիչը նկատած է զինք, քանի որ կրցած է ապրիլ կեանքի, ինչքի ու պատիւի ապահովութեամբ, — գոնէ միջոց մը. Այդ ապստամբութեան ընթացքին է որ Մուրատ ձերբակալուելով Բաղէշի բանտը կ'առաջնորդուի, ուր 2 տարի կը մնայ. Դատավարութիւնը տեղի ունենալով՝ կ'արձակուի մահուան վճիռ, որ օտար ազդեցութեամբ կը վերածուի ցկեանս բերդարգելութեան. 12 տարի Տրիպոլիս արգելափակ, 1904ին կ'աջողի խոյս տալ դէպի Ֆրանսա. Բարիզ պահ մը մնալով կը մեկնի Նոր Աշխարհ, Ամերիկահայոց խանդավառ ցոյցերուն առարկայ. Սահմանադրութեան վաղորդայնին Պոլիս գալուն՝ կ'ընտրուի ազգ. երեսփոխան Գումգաբուէն, եւ մէկտեղ՝ Ատա-*

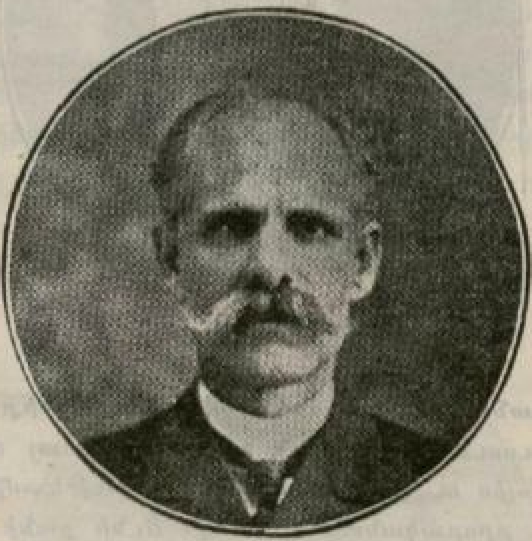

նայէն։ Պառլամէնթին մէջ կը հակառակի ոչ-իսլամներու զինուորագրութեան, նաեւ Սուլթանին իրաւասութեանց ընդլայնումի խնդիրներուն մէջ. իսկ Կիլիկիոյ աղէտին խստօրէն կ'արտայայտուի, որով հակառակորդ կ'ունենայ Թուրք պաշտօնակիցներ։ Անդամ Թղթ. ժողովի.—Բեռալ ր Տքթ. ճէլալի.—Հին բռնակալութեան շրջանին՝ յանուն Հայ Ազատագրութեան կախաղան բարձրացող Անմահն Ժիրայրի եղբայրը, որ տարինե՛ր վերջ—24 Օգոստ. 1915ին— պիտի անմահանար նոյնպէս, վիզին անցուած չուանէ հանգուցին հետ՝ վերջակէտը դնելով իր Ցեղին Մարտիրոսագրութեան, ազատաբաղձ ո՜րքան Հայորդիներու նման։

30. **ՎԱՐԴԳԷՍ (ՅՈՎՀ. ՍԷՐԻՆԿԻՒԼԵԱՆ)**։— Ծնած է Կարին 1871ին։ Նախ. կրթութիւնը հոն ստանալէ վերջ՝ ուսուցչութեամբ կը պարապի առեն մը։ 90ի Կարնոյ Մայիսեան ցոյցին մասնակցելով կը ձերբակալուի, ապա ներման կ'արժանանայ։ Նոյն տարւոյն վերջերը Պոլիս գալո՛ւն՝ կը վարէ ուսուցչ. պաշտօններ, որոնցմէ յիշատակելի է Կէտիկ Փաշայի ազգ. վարժարանի իր տեսչութիւնը, երբ «Յ. Զարմայր» ծածկանունը կը կրէր։ 1892ին կը մտնէ Հ. Յ. Դաշնակցութեան մէջ և իր գործօն մասնակցութեան հետեւանօք կը բանտարկուի վերջապէս։ Բաբգէն Սիւնիի ղեկավարութեամբ Օսմ. Պանքայի Օգոստոսի ցոյցին մասնակցող 19 հոգինոց խումբէն (որ յետոյ «ժիւօնտ» պահանջանաւ Մարսիլիա ղրկուեցաւ՝ Նէլիտոֆի միջամտութեամբ)։ Ժընէվ, Պուլկարիա և Կովկաս մնալով, Վարդգէս 1899 Հոկտ.ին կ'անցնի Վան, ուր, ոստիկանական հսկողութենէ կարելի եղածին չափ խոյս տալով՝ Թագնաբար կը նուիրուի նորէն «Սուրբ Գործ»ին, մինչեւ 5 Յունվար 1903, և — մատնութեան մը զոհ — սրունքէն վիրաւոր ձերբակալուած մահուան կը դատապարտուի, բայց Փրնս. բարեկամներու ազդեցութեամբ՝ տրուած վճիռը կը վերածուի ցկեանս Թիապարտութեան։ 1907ին Արղընի Մատէն, յաջորդ տարին Տիարպէքիր՝ բանտէ բանտ տաժանագին կեանք մը քաշկռտելով, վրայ կը հասնի Սահմանադրութիւնը։ Ազատութիւնը վերագտած՝ Պոլիս կ'առնէ շունչը։ Կ'ընտրուի ազգ. երեսփոխան Սկիւտարէն, իսկ Մկպու՝ իր ծննդավայրէն։ Օսմ. Պառլամէնթին մէջ իր ձայնը գոռացած է միշտ, և ինք պատուհաս մը դարձած՝ Թուրք ազգայնամոլ ընկերներու աչքին, անկեղծ և անվերապահ իր խօսակերպին պատճառաւ։ Տեղական հայ և օտար լրագիրներ օրը օրին սիւնակներ կը նուիրէին, իր յարուցած պղպացունց վէճերուն արձագանգն ըլլալով։ — Ապրիլ 11ի Մեծ Կարաւանէն վերջն էր որ այս աննկուն հասարակական գործիչն ալ աքսորի ցուպը ձեռք կ'առնէ — Զօհրապի հետ ընկերովի, — եղբականօրէն անխառունակ անհետելով միասին։

31. **ՄԱՐԶՊԵՏ (ՂԱԶԱՐ ՂԱԶԱՐԵԱՆ)**։ — Ծնած է Թամզարա 1878ին։ Մանուկ հասակէն որբացած՝ կուգայ Պոլիս և Պէզճեան վարժարանը նախ. կրթութիւնը ստանալէ ետք, հօրեղբայրը կ'ուղարկէ զինքը Միւնիխ, ուր կ'աւարտէ իր մասնագիտութիւնը (Մանկավարժութիւն)։ Հոնկէ մեկնելով Պուլկարիա՝ պահ մը ուսուցչութեամբ կ'զբաղի, յետոյ իր պատկանած

կուսակցութեան՝ Դաշնակցութեան կողմէ կ'անցնի Պարսկաստան, եւ հոն մէջ պատասխանատու ներկայացուցիչ կը կարգուի. սակայն յաչս պրսկ. կառավարութեան կը ներկայանայ իբր Վէքիլը Խալիֆէ (առաջնորդի փոխանորդ)։ Կը մասնակցի Հայ-Թաթարական ընդհարումներուն, մանաւանդ զէնքի փոխադրութեանց գործը ստանձնելով։ Օսմ. Սահմ. նադրութեան հռչակումին՝ կը մեկնի Թուրքիա և Բաղէշի մէջ գլխաւորաբար զարկ կու տայ կրթ. գործին, մտնելով ամէն խաւէ ներս։ Կուգայ Պոլիս եւ կը վարէ Եէնի Դաբուի դպրոցին տեսչութիւնը քանի մը տարի, յետոյ Պուլկարիա կ'ուղեւորի կազմակերպական գործերով։ Ընդհ. պատերազմին սկիզ-ները մայրաքաղաքս կը վերադառնայ։ Սարսափի օրերուն՝ պահուըտած կը մընար. բայց — անձնուրաց եւ այլասէր մարդ — նոր աքսորուած Թաւաղեանը

դիմումներով փրկելու փութկոտութեամբ՝ դուրս կ'ելլէ թաքստոցէն ու կամուրջին վրայ կը ձերբակալուի։ Կէս տարի Կեսարիա տարագիրի կեանք մը բոլորելէ ետք՝ կ'աջողի համոզել Վալին, զինքը Պոլիս վերադարձնելու համար, յայտարարելով թէ կարեւոր յայտնութիւններ ունի ընելիք. մանաւանդ երբ Կովկաս երթար՝ Թուրքիոյ ի նպաստ բրօբականտ պիտի ընէր...։ Սակայն գալէն քանի մը օր վերջ կրկին կ'աքսորուի։ — Թուրքեկի ձեւով հրատարակած է «Ջուլումաթի» զինուոր Օհաննէսի կենսագրութիւնը, իսկ Պոլիս՝ Մանկական Աշխարհը։ — Կը կոչուէր նաեւ «Մարզպետունի»։ — «Հայկ Առաքելեան» իր ուսոր. հրապարակութեան կեղծանունն էր՝ զոր կը գործածէր Պարսկաստան։ — Երկու անհատ, — «մտաւորական»ն ու «հայդուկ»ը — կ'ապրէին իր մէջ։

32. **ԱՐԻՍՏԱԿԷՍ ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ.** — Ծնած է Ատանա 1861ին։ 1880-91, ազգային պետական եւ առեւտրական զանազան պաշտօններ վարելէ վերջ՝ իրաւաբանական ասպարէզն ընդգրկելով հաստատուած է Պոլիս, ուր մնաց մինչեւ իր տարագրումը։ Ազգ. երեսփոխան ընտրուած Ատանայէն և անդամակցած այլեւայլ յանձնաժողովներու։ 1880էն մինչեւ 1910, լուրջ յօդուածներ հրատարակած է «Մանզումէ»ի, «Մէճմ. Ախպարը»ի, «Բիւզանդիոն»ի եւ «Սուրհանդակ»ի՝ ընկերային-քննադատ. հարցերու շուրջ։ — Երկերը՝ բոլորն ալ օրէնսգիտական ու թրք. — Մէճմա՛ը նահիրգայը գավանինի, Ճըրգաանը գավանինինի օսմանիէ (1894), Մադյաչը շահիրգայը գավանինի (1895), Չէյլի շահիրգայը գավանինի, Հուգուգ միւշավիրի եւ Իշամար թօփրաւ (1901), մեծ մասամբ երկիցս տպագրուած։

33. **ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ Կ. ՃԱՆԿԻՒԼԵԱՆ.** — *Ծնած է Վան 1855ին։ Հնչակեան վաղեմի գործիչ։ 1881ին Պոլիս կուգայ և 1890ի Գումգափուի ցոյցին գործնականապէս և ծայր աստիճան խիզախութեամբ մասնակցած ըլլալուն հետեւանօք՝ ձերբակալուելով կ'ենթարկուի անլուր տանջանքներու և մահուան կը դատապարտուի։ Կ'աջողի սակայն փախչիլ բանտէն և անցնիլ արտասահման, միշտ հաւատարիմ մնալով իր ուխտին, մինչեւ Սահմանադրութեան հռչակումը։ Պոլիս գալուն, ազգ. երեսփոխան կ'ընտրուի Կէտիկ Փաշայէն, նաև Միացեալ Ընկերութեան հիմնադիր ժողովի անդամ։ — Զորս հատորի մէջ ամփոփած է ազգային յեղափոխական կեանքէ անձեր ու անցքեր՝ Յիշատակներ Հայկական Ցնցումներ խորագրին տակ, բովանդակելով ուշագրաւ վաւերաթուղթեր՝ ժամանակակից մեր պատմութեան իբր ատաղձ։*

33

34

34. **ՍԱՐԳԻՍ ՊԱՐՍԵՂԵԱՆ (ՇԱՄԻԼ).**—*Երկար ատեն լծածկանունն էր այս՝ Դանձակեցի* **ԼԵՒՈՆ ՕՏԱՊԱՇԵԱՆ***ի։ Ծնած է 1875ին։ Դաշնակցական։ Վանի կռուող և ռմբականութ ընող անձնուէր գործիչներէն, ընկեր «Վանի Իշխան»ին պէս՝ «Վանի Սարգիսը» կոչուած, ու նոյն գործը Կարին ալ շարունակած։ Մէկը՝ Եըլտըզի «դժոխային մեքենայ»ի կազմակերպիչներէն։ —1909ին Պոլիս գալուն՝ ամուսնացած է Ռուսթեմի աշակերտուհիներէն Պերճուհի Պարտիզեանի հետ։ Վան մեկնած՝ դըպրոցներու իբր շրջուն տեսուչ. Նոյն պաշտօնով Կիրասոն ալ անցած։ Հիմնադիրներէն «Աշխատանք» թերթին։—1913-5ին Պոլիս կը գտնուէր։*

35. **ՊԵՏՐՈՍ ԳԱԼՖԱՅԵԱՆ.** —*Ծնած է Իջմէ (Խարբերդ) 1868ին։ 12 տարեկանին որբացած՝ կը պանդխտէ Պոլիս, որդեգրուելով Պալաթու Արիստ. Քհ. Գալֆաեանէն՝ որմէ կ'առնայ իր մականունը։ Ուսումը Խորէնեան դպրոցը ստանալէ վերջ՝ կը մտնէ առեւտր. ասպարէզ։ Այդ հին օրերուն՝ իր ջանքերով է որ կը բացուի Թաղին մանկապարտէզը։ Կանուխէն մտած Հնչ. կուսակցութեան մէջ՝ կը մասնակցի 90ի Գումգափուի ցոյցին, յետոյ կը մեկնի Ա.*

Փաղար, բռօքականտի գործով։ 94ին կը փախչի Աթէնք, ուրկէ Ռումանիա և Պուլկարիա, Հնչ. մասնաճիւղերուն իբր ներկայացուցիչ։ Բէօզթէնճէի ռուս. հիւպատոսը տեղւոյն կառավարութեան միջոցաւ զինքն ու Մ. Տամատեանը ձերբակալել տալով Պոլիս կ'ուղարկէ, բայց նաւը մայրաքաղաքս հասնելուն՝ անգլ. նաւապետին շնորհիւ երկուքնին մէկ գիշերանց իտալ. շոգենաւ մը կը փոխադրուին և կ'անցնին Մարսիլիա ճամբով Լոնտոն։ Պետրոս կը մեկնի յետոյ Ռուսճուք, ուր բացի առևտր. զբաղումէն՝ մէկ քանի ընկերներով կը հրատարակէ Վերածնութիւն շաբաթաթերթը (որ ապա Բարիզ շարունակուած է «Ալպադօր» անունին տակ)։ —1910ին Պոլիս դարձին՝ կը հիմնէ յանձնակատարութեան գործ մը Հայկ. Պանքային մէջ, իբր ներկայացուցիչ Շիւեանց և Խաչատրեանց քարիւղի Տան։—Ազգ. երեսփոխան ընտրուած Այթը Մէյտէրէն, և ատենապետ եկեղեցւոյ հոգաբարձութեան։—Ա. կարաւանէն վերջ, 4 Մայիս 1915ին անհատապէս աքսորուած Այաշ, ուր 84 բանտարկեալներէն մնացորդ վերջին 20 հոգինոց խումբէն։—Կուսակցական ծածկանունը «Որդոտնունի»։

36

38

36. 37. **ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԴԱԼՃԱՆԵԱՆ**. — *Ծնած է Թալաս 1870ին։ 1886ին Պոլիս գալով, կը վկայուի իրաւաբանական վարժարանէ։ Յայտնի Դաշնակցական։ Դէպքերու բերմամբ, 1896ին կը մեկնի Պուլկարիա՝ ուրկէ կառավարութիւնը կը վտարէ զինք, կարգ մը յեղ. գործիչներու հետ։ Երկար տարիներ Եգիպտոս ու Ժընէվ ապրելէ վերջ, Սահմանադրութեան հռչակումին կ'անցնի Թուրքիա և պահ մը Իզմիրի շրջանը կը մնայ, իբր հասարակական գործիչ։ Պոլիս դարձին՝ քաղաքապետական քննիչ կը կարգուի, ապա Մաքրիքէօյի Թաղապետութեան նախագահ (Պէլէտիէ Րէյիսի), պաշտօն զոր կը վարէ մինչև իր աքսորման օրը։—Եղբայրը՝ փաստաբան* **ԴԱԼՃԱՆԵԱՆ ԱՐՍԷՆ** (№ 37), *Կեսարիա նահատակ։*

38. **ՍԱՐԳԻՍ ՍՈՒԻՆ (ՍԻՒՆԿԻՒՃԵԱՆ)**. — *Ծնած է Պէշիքթաշ 15 Օգոստ. 1870ին։ Միլքիէէ ընթացաւարտ։ Ծով. նախարարութեան թրգմ. սենեակին ու Հանր. Պարտուց Վարչութեան մէջ պաշտօնավարած 1892-6, մինչև իր ձերբակալումը 1 Յունիսին, իբր Իզմիրլեանի և օտար թղթակիցներու յարաբերութեան միջնորդ։ Եօթնամեայ բանտարկութենէ մը վերջ՝ ընդհ. ներումէն օգտուելով փախած է Եգիպտոս և հոնկէ Պուլկարիա, ուր ուսուցչութեամբ և առևտուրով պարապած. 2 տարի յօդուածագիր Իրաւունքի, Ս. Ս:*

սկզբունքներով։ Օսմ. Սահմանադրութեան հռչակումին Պոլիս դառնալով ե-րեսփոխան ընտրուած Գումգափուէն, և Ատանայի կոտորածին՝ պատուիրակ ղըր-կուած։ Անդամ Քղք. Ժողովի, Պատրիարքարանի Քննիչ Յանձնաժողովի, Որ-բախնամի ևն.։ — Գանկաբան և դիմագէտ։

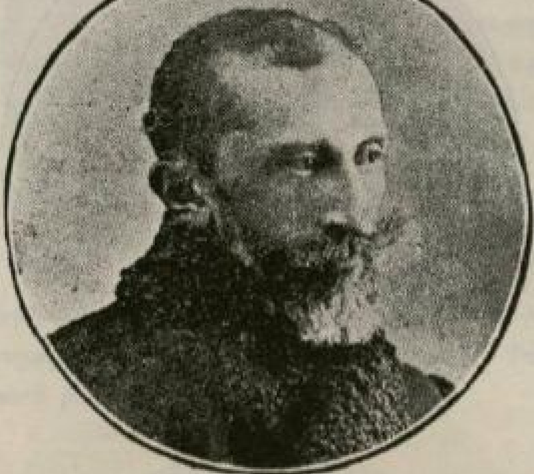

39

40

39. **ԷՏՈՒԱՐ ՊԷՕԱՋԵԱՆ.** — *Ծնած է Սկիւտար 8 Փետր. 1873ին։ Պէրպէրեանի սան։ Դեղագործութեան վկայական ստացած 1893ին։ Ետոյ չե-րամաբուծութիւն սորվելով փոխ-տնօրէն կարգուած Պրուսայի Շերամաբուծա-կան վարժարանի և շերամաբուծական ընդհ. քննիչ Հանր. Պարտուց Վարչու-թեան։ Պաշտօնով քանիցս ուղեւորած Իզմիր, Ատանա, Խարբերդ, Մալաթիա, Արաբկիր և այլ առթիւ շերամաբուծական բանախօսութիւններ ըրած, նաեւ գործօն դեր մը կատարած իր պատկանած Դաշնակց. Կուսակցութեան մէջ։ Դան-ձապետ «Աշխատանքի Տան»։ Երբեմն կը գրէր «Ազատամարտ»ի մէջ։ — Մօրա-քեռորդի Տքթ. Վ. Թօրգոմեանի։*

40. **ՀՐԱՉ (ՀԱՅԿ ԹԻՐԵԱՔԵԱՆ).** — *Ծնած է Տրապիզոն 1871ին։ Նանսի հողագործութիւն ուսած և Կովկաս ու Պոլիս ուղեւորած։ Դաշնակցու-թեան յայտնի գործիչ։ 13/26 Օգոստոսի Պանքայի Ցոյցին մասնակցողներէն մին, որ իր ընկերներով Մարսիլիա փոխադրուեցաւ մասնաւոր շոգենաւով։ Ետ-տոյ գաղտնի Իզմիր անցնելով կը ձերբակալուի եւ ցկեանս բերդարգելութեան կը դատապարտուի Պօտրումի, ուրկէ Սահմանադրութեան հռչակումին ազատ արձակուելով Պոլիս կուգայ և Ատոմ Շահէնէ վերջ՝ տպագրիչը կ՚ըլլայ «Ազա-տամարտ»ի և կարգ մը կարեւոր գիրքերու, նաեւ կերպասեղէնի հայթայթիչ Պատրմ. Նախարարութեան։ [Անունի, մականունի և բնակավայրի նոյնութեան պատճառով՝ բերացի նպարավաճառ մըն ալ աքսորուած, բայց կրցած է վե-րադառնալ, շնորհիւ Հրաչի վեհանձն պնդումին՝ թէ կառավարութեան փնտռած անձը բուն խսկ ինքն է]։*

41. **ԱՏՈՄ ՇԱՀԷՆ (ԵՐԻՑԱՆՑ).** — *Ծնած է Ակն 1875 Մարտին։ Աշակերտ Ղալաթիոյ Կեդրոնական Վարժարանի. յետոյ Լայբցիկ, Ժընեւ և Բա-րիզ՝ համալսարանական ուսանող։ Սահմանադրութեան հռչակումին Պոլիս դա-լով Բերա կը բանայ «Արաքս» անուն տպարան մը ուրկէ Ա. անդամ «Ազա-տամարտ»ը լոյս կը տեսնէ։ Սթամպօլ փոխադրուելուն՝ իր մամուլէն դուրս*

կ'ելլեն գրական ու դպրոցական գիրքեր ու հանդէսներ։—Դաշնակցական։ Ազգ. երեսփոխան՝ ընտրուած իր ծննդավայրէն։—Երկերը (Թրգմ.), Հարսնանայու ար-ունաքը (Օտա Ակնի ծածկանունով), Հայնէի բանաստեղծութիւնները ևն.։

41

42

42. **ԵՆՈՎՔ ՇԱՀԷՆ.**—Ծնած է Պարտիզակ 1881ին։ Եղբայր՝ թատերագէտ Գրիգոր Անդուլթի որ տարագրութեան տեն ողջ մնաց։ Դերասան։ Իր գլխաւոր դերերն էին Գոփէի «Դարբիններուն գործադուլը», Հիւկոյի «Թռիպուլէ»ն (Արքայն զբօսնու), Շէքսփիրի «Եակօ»ն (Օթէլլօ) և «Շայլօք»ը (Վենետիկի վաճառականը)։ — Դաշնակցական։

43. **ՆԵՐՍԷՍ ՓԱՓԱԶԵԱՆ.** — Ծնած է Ագուլիս (Կովկաս) 1872ին։ Որդի վանցի Տ. Մեսրոպ շուշտակ վարդապետի, և եղբայր՝ յայտնի գրագէտ Վրթանէսի ու Վահանի (այժմ Բաքու՝ Հայկ. Պատուիրակ)։ Վան փոխադրուելով, մանկութիւնը հոն անցունելէ ետք, կուգայ Պոլիս եւ Եէտիգուլէի որբանոցը կ'աշակերտի։ Հոնկէ կ'անցնի Արմաշ, և Դպրեվանուց շրջանը բոլորելով՝ վարդապետ կը ձեռնադրուի Տ. ՄԱՇԹՈՑ յորջորջմամբ և իր 6 ընկերներու խումբով որ Արմաշի առաջին հունձքն էր։ Իբր հովիւ կը ղրկուի Ամերիկա ուր կը գործակցի Սարաճեան Եպսկ.ի։ Յետոյ Նիւ Եօրքի Քըլըմպիա համալսարանը կը յաճախէ ուրկէ կը վկայուի եւ կը մտնէ Դաշնակցութեան շարքին մէջ։ Իննամեայ հովուութենէ մը վերջ, կ'անցնի Կովկաս՝ ուր կը մասնակցի հայ-թաթարական ընդհարումներուն։ Եկեղեցապատկան կալուածներու գրաւմանց առթիւ խօսած մէկ ճառին համար՝ ռուս կառավարութիւնն Էջմիածինէն իր հեռացումը կը պահանջէ։ Մաշթոց վրդ. կը կարգուի առաջնորդ Թէհրանի, ուր 2 տարի կը մնայ։ Իբր հասարակական գործիչ կ'ստիպուի սքեմը թողուլ եւ մեկնիլ Ամերիկա, 1906ի վերջերը ստանձնելով «Հայրենիք»ի խմբագրութիւնը՝ Վռամեանի տեղ։ Սահմանադրութենէն

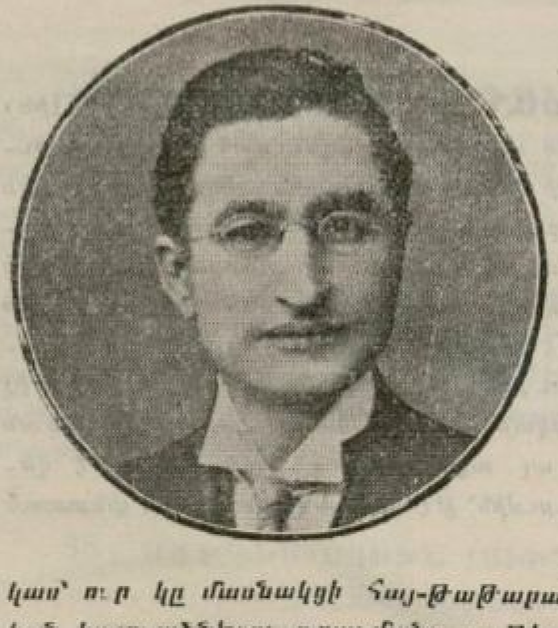

ետք Պոլիս կուգայ և մօտակայ գաւառները կ'ուղեւորի բրօբականտի պաշտօնով. իսկ «Ազատամարտ»ի հրատարակուելուն՝ կը մնայ հայկ. բաժինին խմբագիր, մինչեւ 1915 Ապրիլ 11. Նոյն թերթին ոճրապատումներն իր գրչէն կ'ելլէին. – «Աշխատանքի Ցանց հիմնադիրներէն, եւ ուսուցիչ «Արգի վարժարանի». Վերջերը ձեռնարկած էր ամուսնական դատերու փաստաբանութեան՝ Դատաստ. Խորհուրդի առջեւ, երբ հմուտ եկեղեցական օրէնքներու.

44. **ՆԵՐՍԷՍ ԶԱՔԱՐԵԱՆ.** — Ծնած է Իզմիթ 1883ին. Ընթացաւարտ Իտալ., Ամեր. եւ Ֆրէրներու վարժարաններէն. Թուրք լեզուի մասնագէտ՝ պաշտօնավարած է Պոլիս եւ այլուր կարգ մը դպրոցներ. Հնչակեան գործիչ. Ազգ. երեսփոխան ընտրուած Կէտիկ Փաշայէն. — Հրատարակութիւնները. Քերականն օսմ. լեզուի, Ապագայ և Նոր Աշխարհ թերթերը.

45

47

45. 46. **ՅՈՎԹ. ՍՏԵՓԱՆ ՄԻՍՔՃԵԱՆ.** — Ծն. Պոլիս 1852ին. Կայս. Բժշկանոցէն վկայուած վաղեմի բժիշկ, մանկաբարձ և վիրաբոյժ, որ ատենօք Եէտիգուլէի մեր հիւանդանոցը պաշտօն ալ վարած է և անդամակցած կաթոլիկ եկեղեցիի թաղ. խորհուրդին Օրթաքէօյ՝ ուր կը բնակէր. — Եղբայրը ԳՐԻԳՈՐ (№ 46) դեղագործ, 50 տարու, նոյնպէս աքսոր. [Իր աքսորեալ պաշտօնակիցներէն Տքթ. Դաղաւեան կ'ենթադրուի փրկուած ըլլալ].

47. **ԱՐԾՐՈՒՆԻ (ՅԱԿՈԲ ԱՒԵՏԻՍԵԱՆ).** — Ծն. Վան 1873ին. — 17 տարու Պոլիս գալով՝ կը մտնայ Հնչակեաններու. 95ի Պապը Ալիի ցոյցին կը փախչի Պուլկարիա և բացակայութեամբ մահուան կը դատապարտուի. Աթէնք, Եգիպտոս և Կովկաս քանի մը տարի դեգերելէ վերջ կը նետուի Մետեխի բանտը. 98ի վերջերը կ'անցնի Վան, և 1903ին երբ Վարդգէս վիրաւոր կը ձերբակալուի հոն՝ անոր գործակիցը ենթադրուելով՝ կրկին կը բանտարկուի. Յաջորդ տարին կ'անցնի Պարսկաստան և ուսուցչութեամբ կը պարապի. Սահմանադրութեան հռչակումին Պոլիս կուգայ՝ զբաղելու կուսակցական գործերով և Կէտիկ Փաշայէն կ'ընտրուի ազգ. երեսփոխան և անդամ Վանօրէից Խորհուրդին. — Աշխատակցած է Պոլսոյ և արտասահմանի քանի մը թերթերու.

48. **ՍԱՔՕ.** — *Կովկասահայ, Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան յայտնի դէմքերէն։ Ուսած է գիւղատնտեսութիւն Բարիզ, եւ ուսանողութեան շրջանին՝ յարաբերութիւն հաստատած Նազար Բէկի և այլոց հետ։ 95ի Սասնոյ ապստամբութեան ատեն՝ ինք էր որ նիւթական եւ բարոյական ամէն օժանդակութիւն կը փութացնէր հերոս Մուրատի (Հ. Պօյաճեան)։ Բաղմիցս մասնակցած Կովկասի Հնչ. յանձնախումբին եւ անդամ «Գաղափար» Թերթի խմբ. մարմինին։ Հայատեաց Կալիցինի տէրօրը կազմակերպողներէն ըլլալով՝ ռուս կառավարութիւնը կ'աքսորէ զինք Սիպերիա։ Օսմ. Սահմանադրութենէն ետք կուգայ Պոլիս ուր կը մնայ մինչեւ իր տարագրումը։*

49. **ՏՔԹ. ԼԵՒՈՆ ՊԱՐՏԻԶՊԱՆԵԱՆ** – *Ծն. Խարբերդ 1887ին։ Վկայուած Կայս. Բժշկանոցէն։ Օսմ. Բանակին մէջ՝ հարիւրապետի աստիճանի իր համազգեստով ձերբակալուած և աքսորուած։ – Դաշնակցական։*

50

51

50. **ԱՐՏԱՇԷՍ ՍԷՄԷՐՃԵԱՆ (ԹՕՐԳՈՄ).** — *Ծն. Սամաթիա, 45 տարու։ Պոլսոյ հին Դաշնակցականներէն և իր ծննդավայրին շրջանակին եռանդուն կազմակերպիչներէն։ Կը վարէ զանազան տէրօրներ մինչեւ 1895։ Ետքը կ'անցնի Պուլկարիա, և Պոլիս դարձին՝ կը մասնակցի Պապը Ալիի ցոյցին և Պանք Օթօմանի դէպքին, փոխադրական գործով զբաղելով։ Եըլտըզի «դժոխային մեքենայ»ի պայթման իր դերակատարութենէն ալ վերջ՝ կը մեկնի արտասահման ուր կը մնայ մինչեւ Սահմանադրութեան հռչակում, և կուգայ մայրաքաղաք, հոս մնալով մինչեւ իր տարագրումը։*

51. **ՎՌԱՄՇԱՊՈՒՀ ԱՐԱՊԵԱՆ.** — *Ծն. Մալկարա։ 20 տարեկանին՝ Դաշնակցութեան մէջ մտնելով կ'անցնի Պուլկարիա, ուր կ'զբաղի զինագործութեամբ մինչեւ 1908։ Թուրքիա դարձին՝ կը մտնէ Օսմ. Բանակին մէջ, իբր զինագործ-մեքենագէտ. կը ղրկուի Սանաա՝ հոնկէ աշխատակցելով «Ազատամարտ»ի Վռամ ստորագրութեամբ։ 1915ի սկիզբները Պոլիս կը գտնուէր։*

52. **ՆԵՐՍԷՍ ՇԱՀՆՈՒՐ.** — *Կեսարացի։ Ս. Կարապետի վանքէն ընթացաւարտ երիտասարդ ուսուցիչ որ պաշտօն կը վարէր Բերա՝ Ս. Գ. Լուսաւորչեան Կաթուղիկէ վարժարանը։*

53. **ՍԵՐՈՎԲԷ ՆՈՐԱՏՈՒՆԿԵԱՆ.** — *Ծնած է Սղերդ 1884ին և հոն ստացած նոյն. կրթութիւնը՝ երբ Միացեալը գոյութիւն ունէր դեռ. այնուհետեւ աւարտած Սանասարեանի դասընթացքը. 1903-15, թուրքերէնի ուսուցիչ. Հետեւած է Օսմ. Համալսարանի դասախօսութիւններուն. Ազգ. երեսփոխան ընտրուած իր ծննդավայրէն. — Դաշնակցական.*

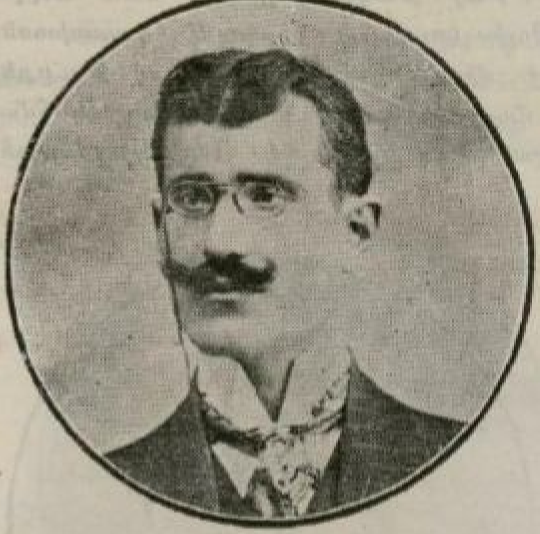

53

54

54. **ԳԱՐԵԳԻՆ ՀԻՍՍԵԱՆ.** — *Ծն. Վան 1882ին. Ուսումը ստացած Երամեան վարժարանը. Պոլիս գալով՝ կը պաշտօնավարէ Գումգափու, Հասքէօյ և Կեդրոնական. Վերջին տարիները տնօրէն էր Պէշիկթաշի Մաքրուհեան դըպրոցին. Ուսուցման ճիւղերը. Ազգ. պատմութիւն, աշխարհագրութիւն, գծագրութիւն և գեղագրութիւն. — Հնչակեան գործիչ.—[Եղբայրը Երուանդ՝ աքսորուած, բայց վերադարձած է].*

55/56. **ՄԱՐՏԻՐՈՍ Հ. ԳՈՒՆՏԱԳՃԵԱՆ.** — *Ծն. 1888ին Կեսարիա՝ ուր ուսումը առած ալ է վերջ, 1909ին կը մտնէ Դաշնակցութեան շարքին մէջ և Մարտ 31ի դէպքին՝ զարկ կուտայ ինքնապաշտպանութեան գործին. Յետոյ Պոլիս գալով՝ 1913ին կը վկայուի Իրաւաբանական վարժարանէն և կը սկսի իր արուեստը կիրարկել. Անդամ «Աւազարէպ» քլիւպի, հիմնադիր Կեսարիոյ Կրթ. Միութեան և աշխատակից «Ճ. Շարգիէ»ի՝ ծննդավայրէն ընտրուող մէպուսներու մասին քննադատութիւններով. — Պոլսէն Կեսարիա տարուելով կախաղան բարձրացած 13 Սեպտ. 1915ին, Գոնիայէն տարագիր իր փաստաբան ընկերոջ* **ԿԱՐԱՊԵՏ ԹԱՇՃԵԱՆԻ** (№ 56) *հետ, նոյնպէս Դաշնակցական.*

55

57. **ԳՐԻԳՈՐ ԱՐՄՈՒՆԻ.**
58. **ՓՕՂՈՍ ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ.**
} *Մ. Գունտագճեանի եօզղատցի ընկերները, միասին փաստաբան վկայուած և ընկերովի գործել սկսած, 27ական տարու. — Դաշնակցական.*

59. **ՄԿՐՏԻՉ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ.** — *Ծն. Սկիւտար՝ ուրկէ Ս. Խաչ դպրոցը ստացած նոյն. կրթութիւնը. 11 տարի ընդհ. դաստիարակ Մայր Վարժ-*

ժարանի, յետոյ տնօրէն Գումգափուի դրսի դպրոցին։ Քառորդ դարու կրթական վաստակաւոր։- [Իր անունն ու մականունը կրող հռոմէական հայ մը աքսորուելէ վերջ վերադարձուեցաւ]։

60. **ԱԲՐԱՀԱՄ ՀԱՅՐԻԿԵԱՆ.** — *Ծն. Ռոտոսթօ 1870ին եւ հոն ստացած նախ. կրթութիւնը։ Քաղքին Ս. Խաչ Թաղի դպրոցը, նաեւ Զօրլու ուսուցչական պաշտօններ վարելէ վերջ Պոլիս կուգայ, մէկ կողմէ դասախօսելով զանազան թաղերու դպրոցներուն մէջ, միւս կողմէ ուժովցնելով Թուրքերէնն ու աշխարհագրութիւնը որոնք իր մասնագիտութիւններն էին։ Սահմանադրութենէն տարի մը ետքը՝ Բերա՝ Նշան Թաշ կը հիմնէ Արդի Վարժարանը զոր ապա Օրթաքէօյ կը փոխադրէ։*

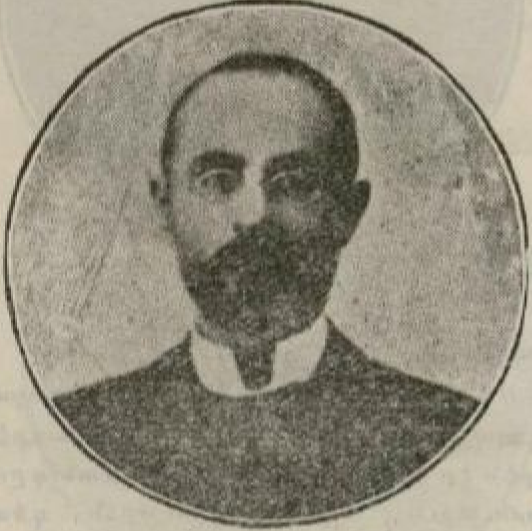

60

61

61. **ԼԵՒՈՆ ԱՂԱՊԱՊԵԱՆ.** — *Ծն. Բաղէշ 1887ին։ Սանասարեանի ընթացաւարտ։ Քէօթահիա եւ Ադ-Շէհիր՝ տնօրէն ազգ. վարժարաններու (1908-14)։ Քէօթահիա անհատական դպրոց մըն ալ ունեցաւ որ 3 տարի տեւեց։ Վերջին տարիները՝ խմբագիր «Ազատամարտ»ի։—Թուագէտ։*

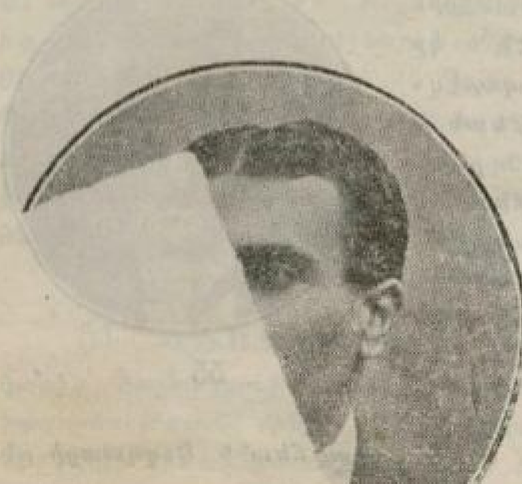

62. **ԳԷՈՐԳ ԹԷՐՃԻՄԱՆԵԱՆ.** — *Ծն. Կեսարիա 11 Մարտ 1886ին եւ հոն ստացած նախ. կրթութիւնը։ Պատանի տարիքին՝ ընտանեօք Պոլիս գալով, կը յաճախէ Գատըգէօյի Արամեան եւ Պարտիզակի Ամերիկեան վարժարանները. յետոյ կը մտնէ ուսուց. ասպարէզ։ — Կուսակցութեան մը չէր պատկաներ։ Սիրահար «սքօւտ»ի կեանքին, վերջերը Գատըգէօյի մէջ հիմնած էր Մասիս մարմնամարզական միութիւնը՝ որ իր տարագրումին պատճառ եղաւ, ատենապետն ու արտօնատէրն ըլլալով այդ միութեան։ - Բացի բանասիրութեան եւ լեզուագիտութեան մասիրէր գրականութիւնը։ Իր ձեռագիրները—հետածէ հատորի մը մէջ ամփոփել եղբայրը՝ Սամուէլ։*

63. **ՏԻԳՐԱՆ ԱՃԽԱՐՈՒՆԻ** — *Ծն. 1873ին և Արմաշու դպրեվանքը վարդապետ ձեռնադրուած 1901ին՝ ՄԵՐՈՒԺԱՆ կոչուելով։ Երբեմնի տեղապահ Արաբկիրի։ 1909ին հոգեւորականութենէ հրաժարելով կը մտնէ Դաշնակցութեան շարքին մէջ և միաժամանակ ուսուցչութեամբ կ'զբաղի (Մագրիքէօյ՝ Պէզազեան վարժարան)։*

64. **ԳԷՈՐԳ ՀԻՒՐՄԻՒԶ**·— *Ծն. Օրթաքէօյ (Պոլիս) 1868ին և ուսումը առած Վենետիկի Մ. Ռափայէլեան վարժարանը։ Թղթակից էւրոպ. թերթերու, մանաւորապէս «Թայմզ»ի, որ պատճառ եղած է իր տարագրութեան։ — Հայ հռոմէական, Բերայէն։*

64

65

65. **ԳԷՈՐԳ ՏԻՐԱՑՈՒԵԱՆ.** — *Ծն. Իզմիր 1883ին և հոն առած իր ուսումը։ Երկար ատեն ծառայած է Թուրք մամուլին, գլխաւորաբար «Թասֆիրը Էֆքեար»ի խմբագրութեան։ Տարագրուած՝ լրագրող և Իթիլաֆական մը ըլլալուն։ — Հայ հռոմէական, Բերայէն։ — Կը ճանչցուէր նաև «Դէորժ Ֆէրիտ» յորջորջումով։*

66. **ՄԻՀՐԴԱՏ ՀԱՅԿԱԶՆ**. — *Ծն. Պէշիկթաշ 1864ին։ Շրջանաւարտ ծննդավայրին Մաքրուհեան դպրոցէն։ 1883ին խառնուած է յեղ. կեանքի, որուն հետեւանօք Տրիպոլիս աքսորուած, Ն. Մելհամէի ձեռամբ։ Սահմ. հռչակումին Պոլիս գալով՝ բեմադրել տուաւ իր քաշուածներն ու զինքը հալածողին գործելակերպը։ Իզմիրլեանի եւ յաջորդին կաթող. ընտրութեանց առթիւ երկիցս Էջմիածին ուղեւորած՝ իբր պատգամաւոր։ Վարած ազգ. բազմաթիւ պաշտօններ, հովանոցավաճառութիւնը բարձի թողի ընելու աստիճան։ Ազգ. երեսփոխան ընտրուած Ռոտոսթոյէն։ Նախագահութիւնը կը վարէր Պէշիկթաշի «Ահարոնեան Ակումբ»ին։*

Գ.—ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆՆԵՐ ԵՒՆ.

67. **ՌՈՍՏՈՄ (ՌԻՒՍԹԷՄ) ՌՈՍՏՈՄԵԱՆՑ.**—*«Արիստակէս» ալ կը կոչուէր։ Ծն. Աղեքսանդրապոլ 1861ին։ 18 տարեկանին Պոլիս գալով՝ ներկայացուցիչ կը կարգուի «Դէորգօֆ» առեւտր. տան մասնաճիւղին (որ մեծ գործառնութիւն ունէր Կովկասեան մետաքսի և կարպետի՝, շնորհիւ իր ուշիմութեան և ուղղամտութեան. պաշտօնը զոր 20 տարի ձեռնհասօրէն կը վարէ, պատիւ ու վարկ շահելով ամենազգի օտարականներէ։ Այնուհետեւ հրապարակի վրայ անկախաբար կը գործէ և կ'ընդարձակէ գործի գործառնութիւնը, մինչեւ իր Ապրիլ 11ի քմահաճ տարագրումը, վասն զի ո՛չ կուսակցութեան մը կը պատկանէր, ոչ ալ ազգ. գործունէութիւն մը ունեցած էր։ Ցեղ. յայտնի գործիչ «Ռոստոմ»ի անուանակից ըլլալուն՝ իբր ա՛ն ձերբակալուած։ — Լաւ ճանչցուած դէմք մը՝ Ամերիկայի և Եւրոպայի մէջ։ Բարութեան և ազնուութեան մարմնացումը։ — Ռուսահպատակ։*

67

68

68 **ՎՌԱՄՇԱՊՈՒՀ ՍԱՄՈՒԷԼՕՖ.**—*Ծն. Սամաթիա 13 Մարտ 1880ին։ Երկար տարիներ պաշտօնավարած Հ. Սթամպօլեան վաճառատան մէջ և հուսկ ուրեմն հաստատած սեփական սեղանաւորական տուն մը։ Օտեսա գացած է, իր զինուորական ծառայութիւնը կատարելու համար։ Ընդհանրապէս Սահակեան Սանուց Ընկ.եան մէջ գործօն դեր մը ունեցած է, իսկ Սահմանադրութեան հռչակումին՝ նուիրուած ազգօգուտ ձեռնարկներու։ 2 տարի հոգաբարձու Սամաթիոյ երկսեռ վարժարանին, Ատանայի եղեռնին հետեւանօք կազմուած Որբախնամ-Այրիախնամին և «Աշխատանքի Տան» անդամ, «Հայ Կարմիր Խաչ»ի գանձապետ։ Բարենպատակ ընկերութեանց հանդէսներու սարքումին՝ իր ներկայութիւնն անհրաժեշտ կը դառնար։—Ռուսահպատակ։*

69. **ԱՐՇԱԿ ԽԱՉԽԱՉԵԱՆ.** — *Կարնեցի վաճառական (բնիկ Խընուսցի՝ վերջերը Պոլիս հաստատուած, 40 տարու։ Հայրենակից կարգ մը առեւտրականներու հետ իր տարագրումէն յետոյ՝ միջոցը գտնելով թէեւ կ'աջողի մայրաքաղաքս դառնալ, բայց մատնուելով կրկին կ'աքսորուի Չանղըրիէն հեռու՝ Մէճիտ-Էօզիւ, անվերադարձ։*

70. **ՄԿՐՏԻՉ ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ (ԹԱԽԱԴԵԱՆ)**. — *Ծնած է Նուխի (Կովկաս) 8 Փետր. 1864ին։ Նխն. կրթութիւնը հոն ստանալէ յետոյ կ'ընդգրկէ ուսուցչ. ասպարէզը։ Կանուխէն կը մտնէ Դաշնակցութեան շարքին մէջ և իբր կռուող կը գործէ «Թաւաղեան» ծածկանունին տակ։ 1905ի Հայ-Թաթարական ընդհարումներուն՝ իբր յեղափոխական հալածուելով կ'անցնի Պարսկաստան և կը հաստատուի Էնզէլի։ Պրսկ. քաղաքականութիւնը կը փոխուի, Մէհմէտ Ալի Շահ գահընկէց կ'ըլլայ այդ գործին մէջ Հայերն իրենց մասնակցութիւնը ցոյց կուտան Եփրեմի ղեկավարութեամբ. Զարը կ'ուզէ Շահը վերահաստատել, և ահա կ'սկսի Հայ կուսակցականներու հալածանքը։ Ստեփանեան կ'ստիպուի Թուրքիա ապաստանիլ և 1911ին Պոլիս գալով՝ հիմնադիրներէն մին կ'ըլլայ Շիշլիի Նեպցիւն ռուս. լիմոնատի գործարանին ուր աշխատութեան կը կոչուին կուսակցական անգործ բանուորներ։*

70 71

71/73. **ԼԵՒՈՆ ՇԱՇԵԱՆ**. — *Ծնած է Պրուսա 29 Դեկտեմբեր 1890ին։ Երախայութեանը Պոլիս փոխադրուելով ընտանեօք, ուսումը կ'ստանայ Լուսաւորչեան դպրոցը։ Հայ կաթոլիկ Շաշեան յայտնի գերդաստանէն վաղվուն և անձնուէր երիտասարդ մը որ արկածախնդիր կեանք մը վարած է Պուլկարիա և Եգիպտոս։ Սահմանադրութենէն վերջ Պոլիս յանձնակատարութեամբ կ'զբաղէր և յեղ. կուսակցութեանց գաւառ. զէնքի առաքումներու գործին մէջ կարեւոր դեր մը կը խաղար։—Կինը՝ ֆրանսացի։—Առաջին բանտարկութիւն մը լրացնելէ ետք՝ զին. տարիք ունեցող Հայերու արտասահման փախուստը դիւրացուցած ըլլալուն ամբաստանութեամբ կրկին ձերբակալուելով 5 տարուան կը դատապարտուի Պատերազմ. Ատեանէն։ Բանտակից ընկեր՝ այս տողերը գրողին, Պոլսոյ Հապսհանէի Ումումիին մէջ։ Կայս. ներումէ մը օգտուելով ազատ արձակուելուն, 1915 Յունիսին՝ անխոհեմութիւնը կ'ունենայ քարափին վրայ խնդակցութիւնը յայտնելու Այաշէն աքսորադարձ պուլկարահպատակ Բրեսի, և նոյնհետայն ձերբակալուելով կը քշուի Տէր Զօր՝ ուր ահագին հայութիւն մը լեցուած էր արդէն։ Հոն, Պելէտիէի Քրասթհանէն կը վերածէ պանդոկ-ճաշարանի և մեծ օգտակարութիւն ցոյց կուտայ չքաւոր տարագիրներու։ Կը փոխուի քաղքին կառավարիչը, կը յաջորդէ Զէքին որ 1916ի Յուլիսեան ահաւոր ջարդը կազմակերպեց։ Բանտի տանջանքներէ վերջ Լեւոն կը փոխադրուի Մուրատ գիւղը, Գաղատացի* **Տ. ԿՂԵՄԷՍ ՎՐԴ. ՔԱՃԱՎԼԵԱՆ**, (№ 72), *Մարաշցի* **Տ. ՅՈՎՍԷՓի** (№ 73) *և քանի մը Զէյթունցիներու հետ, բոլորն ալ նահատակ։ [Քաղուած՝ Զօրէն դարձող Կիւրինցի Տկ. Կատար Տա-*

տուրեանէ, Քղեցի որբ Գր. Մարկոսեանէ և Ախալքալաքցի Սրգ. Մակարօֆ ռուսահայ քաղաքական գերիէն]։

74. **ԲԱՐՈՒՆԱԿ ՖԷՐՈՒԽԱՆ** — *Ծն. Պոլիս 1884ին։ Զարգացեալ երիտասարդ մը՝ քաջ ջութակահար և Ելեւմտ. Նախարարութեան Մադրիքէօլի մասնաճիւղին պաշտօնեայ։*

74

75

75. **ՕՆՆԻԿ ՄԱՂԱԶԱՃԵԱՆ** — *Ծն. Պոլիս 1878ին։ Պապը Ալի ճատտէսի «Հայրենիք» (Վաթան) կազմատուն տէր։ Հրատարակած է Ասիական և Եւրոպ. Թուրքիոյ մեծածաւալ քարտէսները, նաեւ Դոպանի ատլաս մը՝ Ա. Գիւլպէնկեանի աշխատակցութեամբ։ Կը վարէր Դուռնքափուի «Յառաջդիմասէր Ընկերութեան» տեսչութիւնը՝ որուն պատճառաւ կ'ենթադրուի աքսորուած ըլլալ։*

76. **ԹԷՕՏՈՐ ՄԵՆԾԻԿԵԱՆ** — *Նախապէս տոմարակալ Ս. և Բ. Տամատեան վաճառատան, վերջերը հիմնած էր անհատական առեւտրական տուն մը Գաթըրճը օղլու Խանին տակ։ Դաշնակցութեան համակիր։*

77. **ՎԱՐԴԳԵՐԵՍ ԱԹԱՆԱՍԵԱՆ** — *42 տարու։ Բերա, Ֆէրիքէօյի «Մխիթարը»։—Վերակազմեալ Հնչակեան։*

78. **ԱՐԻԿ ՃԱՄՓԱԶ** — *Հայ Հռոմէական՝ Բերայէն։ Առեւտրական։*

79. **ՎԱՀՐԱՄ ԱԼԹՈՒՆԵԱՆ** — *Աւարտած գերմ. վարժարանը։ Անատոլուի երկաթուղիի պաշտօնեաներէն։ — Դաշնակցական։ Պէշիքթաշի «Ահարոնեան ակումբի» անդամ։*

80. **«ԵՐՋԱՆԻԿ» ԱՐԱՄ.**—*Սեփականատէր Պանճէ Գափու՝ համանուն ճաշարանին որ կեդրոնավայր մը եղած էր մտաւորականներու և գործիչներու. այդ իսկ պատճառաւ տարագրուած, 50 տարու, գաւառացի ձեռներէց և զուարթ մարդ։*

81. **ՆԵՐՍԷՍ Տ. ԳԻՒՐԳԵԱՆ** — *Վաճառական։*

82. **ՕՆՆԻԿ ՍՐԱՊԵԱՆ.** — *Ծն. Երզնկա 1878ին և հոն ստացած նախն. կրթութիւնը։ Ատեն մը գրագրութիւն ընելէ վերջ՝ ընտանեօք կ'անցնի Թիֆլիզ ու կը պաշտօնավարէ Դուլումճեան վաճառատունը։ Դաշնակցական։ Սահմանադրութենէն ետք Պօլիս գալով՝ Բարթող Զօրեանի հետ ընկերովի կը հիմնէ Լուսաղբիւր հրատարակչականն «Օննիկ-Միրայր» ֆիրմայով։*

82

83

83. **ԲԱՐԹՈՂ ԶՕՐԵԱՆ (ՄԻՐԱՅՐ).** — *Ծն. Թամզարա 1 Յնվր. 1879ին եւ հոն ստացած նախն. կրթութիւնը զոր շարունակած է Երզնկայի մէջ։ 18 տարեկանին Թիֆլիզ անցնելով հետեւած է մասնաւոր դասերու։ Դաշնակցական։ Երբ Ռ. Զարդարեան կ'սկսի «Ռազմիկ»ը հրատարակել հոն, Բարթող կը ստանձնէ թերթին վարչական գործերը։ Սահմ. հռչակումին Պօլիս գալով Օննիկ Սրապեանի հետ կը հիմնէ Լուսաղբիւր հրատարակչական տունը (Օննիկ-Միրայր), լոյս ընծայելով «Մեղրագետ»ներու շարքը, «Երկրագործին բարեկամը» եւլն.։—Ազգ. երեսփոխան ընտրուած Շ. Գարահիսարէն։*

84. **ԱԴՐԻԿ ՔԷՐԷՍԹԷՃԵԱՆ.** — *Ծն. Գարթալ, 60 տարու։ Գիւղին «Չօրպաճի»ն և «Մէճլիսը Իտարէ»ի անդամը։ Ատաղձավաճառ։ Կուսակցութեան մը չէր պատկաներ։*

85. **ՄԵԼՔՈՆ ՓԻՈՍԵԱՆ** — *Ծն. Գարթալ և հոն դեղարան մը հիմնած։ 32 տարու։ Դաշնակցական։ Վարած թաղականի և հոգաբարձուի պաշտօններ նոյն գիւղին մէջ։*

86. **ՓԻԼԻՊՊՈՍ ՉԻԼԻՆԳԻՐԵԱՆ.** — *Ծն. Ռոտոսթօ 1855ին և հոն զբաղած թաղային գործերով։ Աներհայր՝ գրագէտ Գէորգ Մեսրոպի, որուն տեղ աքսորուած է Այաշ, Գումգափուէն։*

87. **ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԴՕՆԻԱԼԵԱՆ** — *Ծն. Կեսարիա 1877ին։ Կրետէ կղզին 7 տարի դերձակութիւն ընելէ վերջ Սահմանադրութեան հռչակումին Պօլիս կուգայ և կը շարունակէ իր արհեստը, որուն մէջ ունէր եզական համբաւ։ 1913ի Լօնտոնի ցուցահանդէսին մրցանակ ստացած էր, ճերմակ ապրշումով կարուած (և կարերն անտեսանելի) սմօքինկի մը համար։ — Դաշնակցական։*

88. **ՎԱՀԱՆ ՃԱՄՃԵԱՆ**.—*Ծն. Կեսարիա*, 40 *տարու, տեղւոյն Կիւմիւշեան վարժարանէն ընթացաւարտ։ Վաճառական։*

89. **ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԴԱԼՃԱՑԵԱՆ**. *Սկիւտարցի երիտասարդ մը, Հնչակեան, ատենապետ «Արիստեան» լսարանի։* [*Չշփոթել զինք* № 36*ին հետ*]։

89

90

90. **ՅՈՎՀ. ԴԸԼԸՃԵԱՆ**.—*Տիվրիկցի*, 37 *տարու։ Դրավաճառ՝ Զաքմաքճըլար։ Նշ. Հնչ. կեան գործիչ եւ նահատակ Հայկազն Պարոյրի (Դրիգոր) եղբայրը։ Ինքն ալ կը պատկանէր նոյն կուսակցութեան։ Հրատարակիչ կարեւոր դասագիրքերու շարքի մը։*

91. **ՍՏԵՓԱՆ Ս. ՔԻՒՐՔՃԵԱՆ**.—*Ակնցի*, 28 *տարու։ Պապը Ալի «Եփրատ» գործակալութեան տէր։ Դրավաճառ-Հրատարակիչ։ Դաշնակցական։*

92. **ՏԻԳՐԱՆ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ**.—*Ծն. Մեզրէ* 1855*ին եւ ուսումը ստացած Խարբերդ. Ռ. Զարդարեանի սան։ Ուսուցիչ եղած է իր ծննդավայրին Եղէգի գիւղը։* 1904*ին կը մտնէ Դաշնակցութեան շարքին մէջ։* 1910*ին Պոլիս գալով կ'աշակերտի Երկրաչափական վարժարանի եւ ընթացաւարտ չեղած՝ կը տարագրուի։*

93. **ՊԱՐՈՅՐ ԱՐՋՈՒՄԱՆԵԱՆ**.—*Ծն. Անջրդի գիւղը (Արաբկիր)* 1878*ին եւ նխն. կրթութիւնը ստացած Եզնիկեան ուսումնարանը (Երզնկա)։*— 2 *Յունիս* 1915*ին կախաղան բարձրացող* 20 *Հնչակեաններէն Մկրտիչ Երէցեանի ատենօք զէնք դրկած ըլլալը պատճառ կ'ըլլայ որ քանիցս Պոլիս. Ատեանի առջեւ հարցաքննուի եւ հուսկ ուրեմն աքսորուի։*

94. **ՀԱՅԿ ՏԷՐՏԷՐԵԱՆ**.—*Ծն. Օրտու*, 45 *տարու։ Իբր Հնչակեան՝ շրջագայած գաւառներ եւ հոն ճանչցուած «գործիչ Հայկ»։ Վերջին անգամ Պոլիս գալուն՝ կը ձերբակալուի եւ չարչարանքներ կրելէ վերջ կ'աքսորուի Գոնիա ուր կը մեռնի բանտի մէջ։*

95. **ՄԻՐԻՃԱՆ ԱՐԹԻՆԵԱՆ**.—*Բերայէն*, 30 *տարու, «Լ. Հէրալտի» գրաշարներէն, Դաշնակց. ամբաստանութեամբ Այաշ աքսորուած։*

96. **ՀԱՄԲ. ՊԱԼԱՍԱՆ.**—*Ռուսահայ, 32 տարու․ Դաշնակցական․ Մասնակցած հայ-թաթարական կռիւներուն․ Բագուի բանտէն վերջ կ'աքսորուի Սիպերիա ուրկէ խոյս տալով կուգայ Պոլիս․—«Ազատամարտ»ի սրճեփ․*

97. 98. **ՎԱՀԱՆ ՔԷՀԵԱԵԱՆ** (*Տէօքմէճի Վահան*).—*Ծն. Ուրֆա* 1874*ին․ Կանուխէն կը մտնէ Հնչ. կուսակցութեան մէջ և գործօն դեր մը կ'ունենայ․ Աքսորակից ընկեր Մուրատի (Հ. Պօյաճեան) Ավր. Տրիպոլիս, ուրկէ կը դառնայ Պոլիս Սահմանադրութեան հռչակումին եւ կը շարունակէ իր գործունէութիւնը․ Սամաթիոյ Հնչ. մասնաճիւղին անդամ․ Զօրակոչէն յետոյ, երբ ձուլիչ կը դրուի Զէյթուն Պուրնուի գործարանը, բայց ան ամբաստանուելով թէ ուժանակ կը պատրաստէ հոն՝ կը դատապարտուի Պորզմ. Ատեանէն․ Բանտէն արձակուելէն վերջ կ'աքսորուի Չանղըրի, ուրկէ հանուելով Վարուժանի, Սեւակի, Մաղազաճեանի եւ Օրթաքէօյ հացավաճառ* **ԱՐԹԻՆ**ի *հետ կը նահատակուի Թիւնէյ կոչուած վայրը․*

99. **ԱՐՏԱՇԷՍ ՉԻՒՐԱՀԵԱՆ.**—*Մշեցի, 25 տարու․ «Եփրատ» Գոլէճի ուսանող, Պոլիս գալով կը հետեւի իրաւաբանական վարժարանի դասընթացքին․—Հնչ. Ուսանող. Միութեան անդամ եւ «Կայծ»ի խմբագիր․*

100. **ԱՐԹԻՆ ՄՍՐԼԵԱՆ.** — 21 *տարու, մեքենավար «Ազատամարտ»ի տպարանին․—Այաշ աքսորուած․*

101. **ԱՐՄԵՆԱԿ ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ.** — *«Ազատամարտ»ի աշխատաւորներէն․—Այաշ աքսորուած․*

102. **ՄԻՀՐԱՆ ՓԱՍՏՐՄԱՃԵԱՆ.** — *Կարնեցի «Կարօ»ի եղբօրորդին, ուսանող Միւլքիէի․*

103. **ՆՇԱՆ ՆԱՀԱՊԵՏԵԱՆ.**—*Պօլսեցի դեղագործ․ Եըլտըզի դէպքին՝ բանտարկուած եւ խոշտանգուած․ Դաշնակցական․*

Դ.—ԱՔՍՈՐԱՎԱՅՐԻ ՄԷՋ ՀԻՒԱՆԴՈՒԹԵԱՄԲ ՄԵՌՆՈՂՆԵՐ

104. **ԵՂԻՇ. ՍՈՒՔԻԱՍԵԱՆ.** —*Սամաթիացի*, 43 *տարու, լրագրող, երբեմնի Թարգման Գօնիայի ռուս. հիւպատոսարանի, «Ժամանակ»ի Նոր Բաղաֆագէսը․ Մեռ. Պէլէմէտիկ-Թաշտուրմազ․ (Դր. ծածկանունը՝ Ն. Ն. Ֆար)․*

105. **ՊԵՏՐՈՍ ՔԻՒՐՏԵԱՆ (ՊԵՏԻԿ)** —*Պարտիզակցի երիտասարդ, Պետական վարժարանէ ընթացաւարտ, խմբագիր Հայ եւ Թուրք թերթերու․ Սահմանադրութեան հռչակումին՝ լոյս ընծայած իր «Պայքար» թերթը* 1 *թիւի կեանք կ'ունենայ․—Անհատակի աքսոր՝ ձեռնակապով, եւ մեռ. Մէսքէնէ․*

106. **ՏԻՐԱՆ ԵՐԿԱՆԵԱՆ.**—*Պօլսեցի ծանօթ փաստաբան եւ ազգ. երեսփոխան․ Ուսուցիչ Իրաւաբանական համալսարանի․ — Անհատակի աքսոր․ —Մեռ. Դամասկոս․*

107. **ԱՍԱՏՈՒՐ Տ. ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ.** — *Փաստաբան, խմբագիր Հայ եւ Թուրք թերթերու․*

108. **ՑՈՒՍԻԿ ՔՀ. ՔԻՋՕՒՆԻ.** — *Ծն. Արաբկիր 1851ին եւ քահանայ ձեռնադր. 1886ին, 5 տարի վերջ առաջն. փոխանորդ իր ծննդավայրին. Դաշնակցական. 1895ին Խարբերդ բանտարկուած եւ 1897ին Պատրիարքարանի հսկողութեան տակ Պոլիս ղրկուած՝ ուր կը մնար մինչեւ իր տարագրումը. Ազգ. երեսփոխան.*

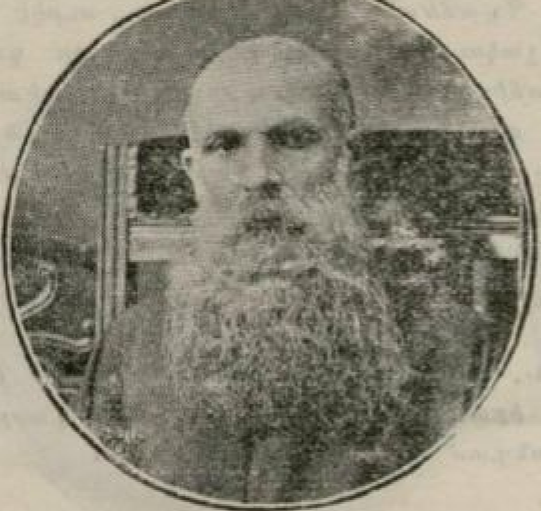

108

109

109. **ԽՐՈՒԱՆԴ ՉԱՎՈՒՇԵԱՆ.** — *Պոլսեցի, 49 տարու, Դեղարուեստից վարժարանի մէջ մաթեմաթիքի ուսուցիչ, Վերակազմեալ Հնչակեան, արտօնատէր «Ձայն Հայրենեաց»ի եւ հեղինակ Զարիճըլըլ մանկավարժական գիրքին (Թրք.). — Մեռ. Համամ (որ կայան մըն է Եփրատի եզերքը, Մեսքէնէի եւ Տէր Զօրի միջեւ).*

110. **ՅԱԿՈԲ ՇԱՀՊԱԶ.** — *Վանցի, 50 տարու, վաղեմի Դաշնակցական, արտասահման գտնուած եւ իր կուսակցութեան օրկաններուն աշխատակցած. Սահմանադրութենէն յետոյ Պոլիս գալուն՝ պաշտօն մը Պատրիարքարանի քարտուղար. Հեղինակ Բուրդօ-Հայ ժողովրդ. երգերու մասին ուսումնասիրութեան մը, բանաստեղծական իր մէկ երկն ալ Իզմիրեանցի ներկայացուցած. Ունի շահեկան տեսութիւն մը տարեցոյցի մէջ (Ընթացք շարժման Հայ Յեղափոխութեան) Շահ-Բաղէ ծածկանունով.*

111. **ՍԱՐԳԻՍ ԴԱԼԻԿԵԱՆ.** — *Էջմէցի (Կէյվէ), 23 տարու, յաճախած Բանկալթիի Բագրատունի վարժարանն ու բժշկ. համալսարանը. Հնչ. Ուսանող. Միութեան անդամ. — Մեռ. Հալէպ.*

112. **ԿԱՐԱՊԵՏ ՐԷՑԻՍԵԱՆ** (*Շաւլօ Պէյ*). — *Ռուսահպատակ սեղանաւոր Սկիւտարցի.*

113. **ԳԷՈՐԳ ԴՕԲՈՒՇԵԱՆ.** — *Հաճընցի, 23 տարու, Պետ. Վարժապետանոցէն նոր ուսումնաւարտ, Հնչակեան, «Կայծ»ի եւ «Հայ Դպրոց»ի խմբագրութեան անդամ, ծածկանունը՝ Գ. Շահպան. — Մեռ. Պալի մէջ.*

114/116. **ՕՀԱՆԻՍԵԱՆ ԳՐԻԳՈՐ** *հայր եւ որդիք՝* **ԱՐԱՄ, ԳԱՐԵԳԻՆ.** — *Մեծավաճառ Բերա, Կալաթա Սէրայ. — Պաղտատի Շինութեանց Գիծին վրայ տեսնուած, յետոյ անյայտացած են.*

117. **ՅՈՎՀ. ՔԻՕԼԼԵԱՆ** —*Օհնիկեաններու գործակիցը։ —Նոյնպէս։*

118. **ՏԻԳՐԱՆ ՊԱՂՏԻԿԵԱՆ.**- *Խարբերդցի, գօլէճական, ուսուցիչ, Դաշնակցական։ — Մեռ. Այաշ։*

119. **ՅՈՎՀ. ՁԻՕՆԻՒՐԵԱՆ.** — *Կիւմիւշհանէցի։ Դաշնակցական։ Սահմանադրութենէն վերջ Ամերիկայէն գալով, Բերա՝ «Մինէռվա» դեղձակատունը հիմնած։ Եղբայր գրագէտ-ուսուցիչ Տիգրանի։*—1919*ի սկիզբները, եռամեայ իր տարագրութենէն դարձին՝ արկածի զոհ ի Զումրա։*

Ե. — ՊՈԼԻՍ ԿԱԽՈՒՈՂՆԵՐ

120. **ՓԱՐԱՄԱԶ.**—*Ծն. Ղարաբաղ։ Կուսակցութեան յայտնի գործիչներէն, — այլ անուամբ «Մատթէոս Սարգիսեան» կամ «Ռուստոմցի Համբարձում Գրիգոր» — որ մասնակցած է զանազան շարժումներու։ Վանի ինքնապաշտպանողական կռիւներուն՝ մեծ դեր կատարելով, անունը երգերով նուիրագործուած է։ Հայ-Թաթարական ընդհարումին ատեն վարիչ ալ եղած է և Թաւուզցիկներով ու բանակցութիւններով աշխատած՝ մերձեցում յառաջ բերելու երկու տարրերուն միջև։ Անդամակցած է Կովկասի Հնչ. շատ մը մարմիններու և եղած կազմակերպիչներէն մին Կալիցինի տէրորին, որով բազմիցս բանտարկուած ռուս կառավարութեան կողմէ։ Բէօնթէնճէի պատմական ժողովէն յետոյ կուգայ Պոլիս և երկար դատավարութենէ մը վերջ կը դատապարտուի մահուան, իր* 19 *ընկերներուն հետ՝ որոնք են.*

121

122

121. **ՏՔԹ. ՊԷՆՆԷ ԹՈՐՈՍԵԱՆ** (*Պետրոս Մանուկեան*).— *Ծնած է Հիւսէյնիկ (Խարբերդ)։ «Եփրատ» Գօլէճէն* 1903*ին ընթացաւարտ՝ տարի մը ուսուցչութիւն ընելէ վերջ, կը մտնէ Պէյրութի Ամերիկ. Բժշկանոցը ուրկէ կը վկայուի և կ՚անցնի Ամերիկա՝ իր մասնագիտութիւնը կատարելագործելու համար։ Սահմանադրութենէն յետոյ Պոլիս գալով՝ կ՚սկսի իր ուսումը կիրարկել և շարունակել հասարակական գործիչի իր դերը։*

122. **ԱՐԱՄ ԱՉԸՔՊԱՇԵԱՆ.**—*Ծն. Արաբկիր,* 55 *տարու։ Ուսումը հոն ստանալէ ետք՝ Պոլիս կուգայ և կը յաճախէ իրաւաբանական վարժարան։ Ուսանողի տարիքէն յարաբերութիւն մշակելով Մուրատի, Արփիարի,*

ծանկիւլի եւ այլոց հետ՝ կը մտնէ Հնչ. շարքին մէջ, այն օրերուն երբ Շմաւոն կը հասնի մայրաքաղաքս՝ նոյն կուսակցութեան սերմերը ցանելու։ 97ի Գաւառ ղափուլի ցոյցին կազմակերպիչներէն։ Փաստաբանի վկայականը չստացած՝ կ՚անցնի Եւրոպա, ուրկէ կ՚ուղարկուի Փոքր-Հայք՝ կազմակերպելու հայ երիտասարդութիւնը։ Երկար տարիներ արկածալից կեանք մը բոլորած եւ անձնուիրաբար գործած Շ. Գարաճիսար, Սվազ եւն.։ Դանիէլ Չավուշ իր խումբով Արամի օգնականն էր։ 1905ի Պատգամաւորական ժողովը կը կոչէ զինք անդամ Կեդր. Վարչութեան, պաշտօն զոր կը վարէ ցվերջ, ինչպէս եւ ազգ. պաշտօններ։ — Կալուածական միջնորդութիւն ալ բրած է Պոլիս, իբր կենսաշահութիւն։

123 **ԳՈՒՂԱՄ ՎԱՆԻԿԵԱՆ.** – Ծնած է Վան, 20 տարու։ Նխն. կրթութիւնը Երամեան վարժարանը ստանալէ վերջ կուգայ Պոլիս և 1913ին կ՚ընդունի իրաւագէտի վկայական Օսմանեան Միութեան հիմնադիրներէն, աշխատակից «Կայծ» ամսաթերթի և թղթակից «Հնչակ»ի։

124. **ԵՐՈՒԱՆԴ ԹՕՓՈՒԶԵԱՆ.** - Ծնած է Պարտիզակ, 20 տարու։ Ուսումը հոս ստանալով՝ կը վարէ ուսուցչական պաշտօններ ծննդավայրին, Ատափազարի և Կէյվէի շրջանի գիւղերուն մէջ։ Աշխատակից զանազան թերթերու «Բանւոր» ծածկանունով։

125. **ՌՈՒԲԷՆ ՆԱՐԲԱՊԵՏԵԱՆ** (Վահան Պօյաճեան) — Ծնած է Զմշկածագ, 40 տարու։ Իբր գործիչ՝ ապրած է Կովկաս, Ռումանիա, Պուլկարիա և Ամերիկա։ Սահմանադրութենէն յետոյ կուգայ Պոլիս և կը պարապի առեւտուրով։ Ազգ. երեսփոխան ընտրուած Զմշկածագէն։

126. **ՅՈՎ. Տէր ՂԱԶԱՐԵԱՆ.** —Ծն. Կեսարիա 1878ին։ Ուսումը հոն ստանալէ վերջ կը նուիրուի ուսուցչութեան։ Մանուկ հասակէն ազդուած Զէյթունի եւ միւս լեռ. քաղաքներէն կը մտնէ անոնց կուսակցութեան մէջ եւ կը մասնակցի զանազան պատգ. ժողովներու, եւ Կիլիկիոյ Եղեռնին՝ իր ծննդավայրին ինքնապաշտպանութեան գործին, Աղաւ-Ոստանիկի հետ։ – Անդամ Կեսարիոյ Հնչակեան Մասնաճիւղին։

127. **ԹՈՎՄԱՍ ԽՈՎՄԱՍԵԱՆ.** —Ծն. Քիլիս, 27 տարու։ Ուսումը հոն ստանալով՝ պահ մը դասատուութիւն ընելէ վերջ կ՚անցնի Հալէպ, որուն Վարժապետանոցէն վկայուած՝ կը շարունակէ ուսուցչ. պաշտօնն իր ծննդավայրը, նաեւ գործօն դեր մը կ՚ստանձնէ տեղւոյն Հնչ. Մասնաճիւղին մէջ։ – 1914ին կը բերուի Պոլիս։

128. **ՅԱԿՈԲ ՊԱՍՄԱՃԵԱՆ.** —Ծն. Քիլիս, 40 տարու։ Կանուխէն Հնչ. արձանագրուելով՝ կը նուիրուի մանուանդ կրթ. գործին և 1902ին կը հիմնէ հոն «Լուսաւորչ» նախակրթարանը։ Յետոյ կը բանտարկուի եւ Կիլիկիոյ կաթողիկոսին Քիլիս այցելութեան առթիւ ներման կ՚արժանանայ։ 95ի ջարդերուն և Կիլիկեան Եղեռնի առեն՝ ոգին կը հանդիսանայ ինքնապաշտպանութեան գործին, եւ որպէս զինագործ՝ մեծ դեր կը կատարէ։ — Նախագահ Քիլիսի Հնչ. Մասնաճիւղին եւ հաւաքիչ Սենկէրի։

129. **ՄՈՒՐԱՏ ԶԱՔԱՐԵԱՆ** (Յակոբ Ղազարեան) — Ծն. Ցրօնք գիւղը (Մուշ)։ Իր հայրենիքին տառապանքը կանուխէն միացուցած է զինք եւս բողոքարկու կարաւանին։ Փարամազի անբաժան ընկեր և Կալիցինի տէրօրիստներէն. մասնակցած հայ-թթր. ընդհարումներուն։ – 1914ին մայրաքաղաքս մտած է «մասնաւոր պաշտօնով,—իմա՝ Թալաթեան ռէժիմը տապալելու մտօք։

130. **ՄԿՐՏԻՉ ԵՐԼՅԵԱՆ.**– *Ծն. Ապուչեխ 1873ին։ Ուսումը Խարբերդ ստանալէ յետոյ կ'զբաղի առեւտուրով։ Սահմանադրութենէն վերջ անգամ Խարբերդի Հնչ. Մասնաճիւղին, Թալէաթի հայահալած քաղաքականութեան նախօրեին՝ կը բերուի Պոլիս անլուր տանջանքներով։*

131. **ԳԱՐԵԳԻՆ ՊՕՂՈՍԵԱՆ.**– *Ծն. Շ. Գարահիսար։ Աչքապաշխանի սիրելին։ Համիտեան ուէժիմին Կովկաս կ'անցնի եւ Սահմանադրութենէն ետք Պոլիս կուգայ։ Սարաճհանէի մէջ վրանագործ։ Իբր հեղինակ Սոցալեր Սահակեանի մահափորձին՝ կը բանտարկուի։*

132. **ԱՐՄԵՆԱԿ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ.**– *Ծն. Տէնիզլի, 27 տարու, զէնք ու ռումբ շինելու արհեստին մէջ ճարտար եւ համբաւաւոր նշանաձիգ։ 1914ին Պոլիս գալուն՝ մատնութեան մը հետեւանօք կը ձերբակալուի, իբր դաւաճան իթթիհատի։*

133. **ԵՐԵՄԻԱ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ.**– *Ծն. Թօմարզա (Կեսարիա)։ Փոքր հասակէն Պոլիս պանդխտելով՝ կը մտնէ Հնչակեան շարքին մէջ և կը մասնակցի տեղական յեղ. ցոյցերու։ – Կօշկակար։*

134. **ԱԲՐԱՀԱՄ ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ.**—*Կօշկակար։ — Հնչակեան։*

135. **ՄԻՆԱՍ ՔԷՇԻՇԵԱՆ.**—*Այլ անուամբ «Սամսոնցի Սարը Խաչիկ» կամ «Մինաս»։ Ծն. Կեսարիա, 35 տարու։ Մանուկ հասակէն մտած Հնչ. դրօշին տակ՝ Հայ-Թէր. կռիւներուն՝ Երեւան ու Շուշի պատասխանատու դեր ստանձնած. իր յաղթանդամ դրսեւորութեամբ՝ ահարկելի։*

136. **ՍՄԲԱՏ ԴԸԼԸՐՃԵԱՆ** *(Անկուտի Պետրոս). — Ծն. Բաղէշ, 30 տարու։ Թէեւ դեռ ձեռք քաջավարժ էր զինաշարժութեան մէջ եւ գործած Մուշ ու իր ծննդավայրը, որպէս հնարամիտ Հնչակեան։*

137. **ԴԱՌՆԻԿ ՊՕՅԱՃԵԱՆ.**– *Ծն. Շ. Գարահիսար, 35 տարու։ Կանուխէն Պոլիս գալով՝ կ'զբաղի առեւտուրով (որմնադրութիւն) ու կը մտնէ Հնչ. շարքին մէջ։ 1914ին կը ձերբակալուի՝ իբր մասնակից Թալաթի դէմ գործուելիք ոճրափորձի մը։ Ազատ արձակուելու պահուն՝ պայման կը դրուի իրեն 30 ոսկի ճարել, 15 օրէն հատուցանելի։ Այդ գումարն օրին չկրնալ հայթայթելուն՝ կրկին կը նետուի բանտ։ — Իր հուսկ բանը՝ խոստովանահօր ուղղեալ. «Տէր Պապա, գնա՛ ըսէ որ 30 ոսկի չունենալո՛ւս համար կը կախուիմ կոր...»։*

138. **ՀՐԱՆՏ ԵՍԱՅԵԱՆ.** – *Արաբկիրցի, Բժշկական վարժարանի ուսանող։*

139. **ՊՕՂՈՍ ՊՕՂՈՍԵԱՆ.**—*Ակնցի ոսկերիչ, յառաջացած տարիքով։*

1915 Ապրիլ 7/20ին, երբ Տարեցոյցիս տպագրիչ Մ. Յովակիմեանի հետ Պոլսոյ Պատերազմ. Ատեանի առջեւ վերջին դատավարութեամբ՝ տարուան մը բանտարկութեան դատապարտուեցայ, նոյն գիշեր ի դիպահոջ մնացի վարի Մեծ Գօղուշը, տխուր առիթն ունենալով մէկիկ մէկիկ ճանչնալու վերոյիշեալ անձերը՝ որոնք անգիտակ էին դեռ սեւ վճիռին։ Կեղր. Բանտ փոխադրուելէս

ամիս մը վերջն էր որ կ՚իմանայի թէ անոնք իրենց ծանր կացութեան այլեւս իրազեկ՝ կը խնդրէին ինէ լուր մը հասցնել Պատրիարքարան: Բանտի մեր քահանային միջոցաւ խնդրոյն կարեւորը հաղորդեցի թէեւ, բայց Զաւէն Սրբազան ոչինչ կրցաւ ընել, ցորչափ Թալաթ կը յամառէր Պատրիարքին այցելութիւնն իսկ չընդունելու: Եւ Յունիս 2/15ի լուսաղէմին՝ բոլորը մէկանց բարձրացան կախաղան՝ Պատերազմական Ատեանի շէնքին առաջքը, շատերու նման իյնալով Մեծ Եղեռնի ճամբուն վրայ: Այս քսան հոգիէն 7 ամիս վերջն էր որ Սուլթան Պայազիտ կախաղան կը բարձրանար

140. **ՀՐԱՆՏ ԱՂԱՃԱՆԵԱՆ.**— 28 *տարու Կարնեցի, Փաստաբանութեան կեղծ մէկ նամակը դիտումնաւոր կերպով իր հասցէին ղրկուելով՝ իբր դաւադիր ամբաստանուած։ — Ընթացաւարտ Մարզուանի Գոլէճէն. 3 տարի Ամերիկա մնացած՝ ուսանող. գրագիտութիւնով, զոր շարունակած է յետոյ Մայրաքաղաքիս մէջ, եղբօրը հետ ընկերովի։ Աներորդի՝ Պոլսէն ատենադպիր-նահատակ Արշակ Խաչխաղեանի։*

1915ի գարնան, երբ Պոլսոյ Կեդ. Բանտի տնօրէն եւ Թալաթի աջ բազուկ Իպրահիմ, հայրի կը մեկնի Պրուսա, Իզմիթ, Ատափազար եւ շրջականները՝ սկսելով իր սխրագործութեանց (ամենախիստ միջոցներով խուզարկութիւն, Հայերէ զէնքի հաւաքում եւլն.), — Պոլիս կ՚ուղարկէ հետեւեալ չորսը որոնք կը կախուին նոյնպէս:

141. **ԿԱՐԱՊԵՏ ՓԱԹՈՒԿԵԱՆ.** — *Ծն. Պարտիզակ, 35 տարու, և հաստատուած Իզմիթ։ Փոքր հասակէն մտնելով Հնչ. շարքին մէջ՝ կը մասնակցի Պոլսոյ ցոյցերուն։ 1914ին կը ձերբակալուի իբր դաւաճան Իթթիհատի և կաշառք տալով ազատ կ՚արձակուի։ Յաջորդ տարին կրկին ձերբակալուելով կը բերուի Պոլիս։*

142. **ԽՈՐԷՆ ԽՈՐԷՆԵԱՆ.** — *Ծն. Ատափազար, 40 տարու երկաթագործ, Հնչ. գործիչ, հմուտ զինաշարժութեան և ռումբ պատրաստելու արհեստին, ծննդավայրին մէջ ընտրական պայքարներու ատեն թունոտ հակաիթթիհատական։*

143. **ԱՄԱՍԻԱՑԻ ԳՐԻԳՈՐ ԳԱՑԵԱՆ.** —*Պանդոկապետ Ա. Փազար, 58 տարու, նախ. Հնչակեան, ապա Դաշնակցական որ 30 տարուան յեղ. գործունէութիւն մը ունեցած է։ Իր միջավայրին ինքնապաշտպանութեան գործին ղեկավարը, ճարտար՝ ուժանակ պատրաստելու արուեստին մէջ։ Ատափազարի մէջ ծանօթ՝ Ամասիալը յորջորջմամբ։*

Բ. ՄԱՍ

ԳԱՒԱՌ

Գաւառի եկեղեցականներ եւ բանակի մէջ ծառայող նահատակ բժիշկներ, դեղագործներ եւայլն անջատակի ցուցակագրուած են «Կենսագրական Բաժին»իս վերջամասին մէջ:

ՎԱՆ

144/148. **ԻՇԽԱՆ (ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՊՈՂՈՍԵԱՆ)**. — *Ծն. Ղարաբաղ 1879ին և աշակերտած Շուշիի Թեմական դպրոցը։ Կանուխէն կ'իջնէ յեղափոխական ասպարէզ. նախ կ'աշխատակցի Ք. Միքայէլեանի՝ Շուշիի Դաշն. կոմիտէի մէջ և 1905ին կ'անցնի Վան ուր ցկեանս կ'ապրի իբր զինուորական ղե-*

144

149

կավար Վանայ շրջանին։ Թիմար, Հայոց Ձոր, Գաւաշ, Շատախ, — կեդրոնները ուր կը գործէ, կը զինէ ու կը կռուի անդուլ, գիւղացւոց պաշտամունքին առարկայ դառնալով։ Անուս գեղջուկ մանկութեն դաստիարակելու հանդէն տարուած, ընկերներու աջակցութեամբ բոլոր այդ տեղերը բանալ կուտայ բազմաթիւ դպրոցներ ուր կը դասախօսեն Վանի Կեդրոնականէն ելած երիտասարդներ։ Այդ դպրոցներէն յիշատակելի է Աղթամարինը մանաւանդ։ — Սահմանադրութենէն յետոյ Իշխան կը գործէ կրկին՝ գրչով ու լեզուով. կ'աշխատի «Աշխատանք» թերթին և բանախօսութիւններ կ'ընէ զանազան միթինկներու։ Ազգ. Ժողովի անդամ, մասնաւորապէս զարկ կուտայ կրթ. գործին։ — 1914ին Շատախ ներթակայ կ'ըլլայ քիւրտ յարձակումի մը, դէպք որ ծանր համեմատութիւններ կ'առնէ։ Կառավարութիւնը հարկ կը տեսնէ քննութիւն մը կատարել. Դաշնակցութեան տեղական մարմինն ալ քննիչ կը նշանակէ Իշխանը **ԶԱՐՄ ԸՆԿԵՐՆԵՐՈՎ**, *որոնք իսկոյն ճամբայ կ'ելնեն, սակայն կուսակալ Ճէվտէթի սադրանքով՝ անոնք առաջին գիշերն իսկ քնացած ատեննին կը խողխողուին Վերին Հայոց Ձորի կողմերը։*

Առաջին արիւնն էր այս որ կը թափուէր Վասպուրականի մէջ, որմէ յետոյ Հայաշխարհի հողը ճակատագրուած էր ծայրէ ի ծայր ներկուելու կարմիրով, իր գետերն ալ ողողուելու դիակներով: Քստմնելի՜ տռամ, բեմադրուած՝ Իթթիհատի ջոլիբին կողմէ գերման ռեժիսօրութեամբ որ «Ճերմակ Կոտորած»ի գիւտն ալ երկնեց, յերկեմնից եւ ի խոնարհ մէկ միլիոն ա՛յսչափ զոհերով՝ որոնց ճշգրիտ մահագրութիւնը կարողութեան սահմանէն դուրս է որ եւ է պատմագիրի: Պիտի թուենք առոնցմէ յայտնիներն ու եղերական վախճան ունեցողները մանաւանդ, — վերապրողներու կողմէ պատմուած, կամ լրագրութեան միջոցաւ ցարդ արձագանգուած, — ակամայ մոռցուածներ ՅՈՒՇԱՐՁԱՆի Բ. տպագրութեան առթիւ աւելցնելու առաջադրութեամբ:

149. **ՎՌԱՄԵԱՆ (ՕՆՆԻԿ ԴԵՐՁԱԿԵԱՆ).** — Ծն. Կօսկա (Պոլիս) 1871ին. Նախն. կրթութիւնը Սուրէնեան Վարժարանը ստանալով, Լ. Շանթի հետ կ'ուղարկուի Էջմիածին եւ կ'աւարտէ Ճեմարանի շրջանը. Պոլիս դարձին, ռուսերէն լաւ գիտնալուն՝ ռուս նաւակատանը պաշտօնի կը կոչուի, եւ այդ առթիւ կը նպաստէ շոգենաւերէն ուժանակի փոխադրութեանց գործին. Նոյն միջոցներուն էր որ կը հրատարակուէր Շահնազարի «Հայրենիք»ը, որուն մէջ ունի շահեկան յօդուածներ Օգիմյա ծածկանունով. — Թուրք Դաշնակցական. Պանքայի դէպքին՝ կը հալածուի ու կ'ապաստանի ռուս հիւպատոսարան. Ամիս մը հոն պահուըտելով Պուլկարի մը անցագիրը կ'աջողի ձեռք ձգել եւ անցնիլ Ֆիլիպէ ուր կ'սկսի հրապարակախօսութիւններ ընել. Կը մեկնի Ժընեւ, եւ ատեն մը «Դրօշակ»ի խմբագրութեան մէջ կը մնայ. Հոդ էր որ իր ընկերներէն Վահան ալ կը կոչուէր. Կ'անցնի Ամերիկա եւ անձնատուր կ'ըլլայ տեղւոյն գործունէութեան մը, իբր լրագրող (Պոսթընի Հայրենիքին խմբագիր), պայքարող եւ բեմբասաց. 1907ին Կովկաս կը դառնայ եւ Սահմանադրութեան հռչակումին կ'երթայ Վան ուր — միշտ իբր հասարակական գործիչ — կը մնայ տարի մը. Պոլիս դարձին՝ կ'աշխատակցի «Ազատամարտ»ի. (անստորագիր խմբագրականներէն ոմանք իր գրչէն ելած են). Բառլամէնթական Բ. ընտրութեանց ատեն՝ Վանի մեպուս կ'ընտրուի. Քանի մը հեղ Վան ու Պոլիս իր առաքելութենէն վերջ, Ընդհ. Պատերազմին սկիզբները հոն էր կրկին. Ինք ամէն ջանք թափեց՝ կանխելու համար այն չարիքը զոր Իթթիհատ կը սաղմէր. Կուսակալ Ճէվտէթ «Վանայ Իշխան»ը սպաննելէ ետք՝ հեռաձայնով իր մօտ կը հրաւիրէ Արամն ու զինքը. Վռամեան կը գրէ ընկերոջը. «Ես կ'երթամ կոր, դուն կեցի՛ր». յետոյ կը մեկնի պաշտօնատուն, ու՛ր չվերադառնալու պայմանաւ. — Հայ Վերածննդեան անխախտ դաւանանքով եւ Հայ Ցեղի մասին ունեցած իր բարձր համարումով, անիկա պիտի ապրի մեր ժամանակակից պատմութեան մէջ իբր մոլեռանդ հայրենասէր.

150. **ԱՐՏԱՇԷՍ ՍՕՂԱՔԵԱՆ.** — Ծն. Վան. 1901ին Երամեանէ ընթացաւարտ՝ կը պարապի ուսուցչութեամբ եւ 1908ին կը կազմակերպէ ծննդավայրին թատրոնը, բեմադրելով իր հեղինակած Ընծանիքը. նաեւ ուրիշ թատերգութիւններ. Բացի պօլսահայ թերթերու իր աշխատակցութենէն՝ 1906ին կը հրատարակէ Ասուպ խմբագրեալ հանդէսը, յետոյ Կոչնակը որուն կը մնայ Բրուտեան. — Ինք եւ ստորեւ նշանակուած 4 ընկերները տեղւոյն Հնչ. կուսակցութեան վարիչներն էին, որոնք՝ հակառակ Քէօսթէնճէի ծանօթ ժողովին համաձայն չըլլալնուն՝ մինչեւ ապստամբութեան օրը (4/17 Ապր. 1915) բանտը կը մնան եւ հոն կ'սպաննուին Ճէվտէթի հրամանով, մինչ անդին կը շարունակ-

ուէր համակուսակցական և համաժողովրդական հերոսամարտը, Դաշնակցականներու ղեկավարութեամբ։

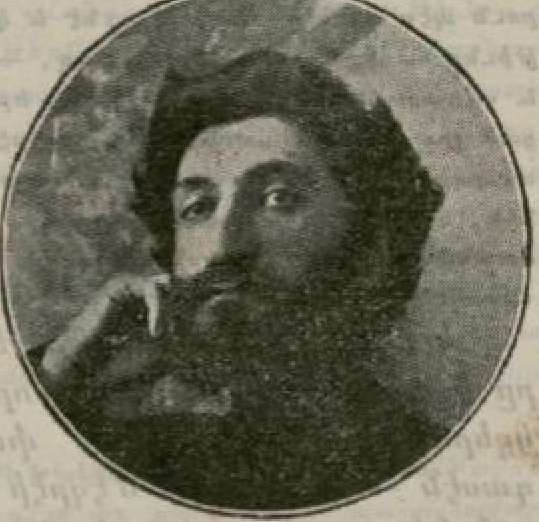

151. **ՏԻԳՐԱՆ ՕՏԵԱՆ (ԱՍՕ).** — *Ծն. Վան 1880ին և հոն ստացած նախն. կրթութիւնը։ Ուսուցիչ Պարակատան 1896-1906, որմէ յետոյ մտած Հնչ. շարքին մէջ, աշխատակցելով նոյն կուսակցութեան օրկաններուն եւ այլ թերթերու՝ զանազան ծածկանուններով։ Հրատարակած է Երկիր թերթը։ Հեղինակ Կարմիր օրեր, Հասկ, Դաշտասեան, Վահէ, Դիւցազնուհին եւն. գրքոյկներուն։ [Իր եղերական վախճանը տե՛ս № 150]։*

152. **ԱՐԹ ԹՐՈՒՏԵԱՆ.** — *Ծն. Վան՝ որուն Կեդր. Վարժարանէն ընթացաւարտ 1905ին։ Յետոյ կը մտնէ Հնչ. շարքին մէջ և կ'արտայայտուի իբրև վարժ բեմախօս։ [Իր եղերական վախճանը տե՛ս № 150]։*

153. **ԿԱՐԱՊԵՏ ՏԱՆԹԻԼԵԱՆ.** — *Ուսուցիչ տեղւոյն վարժարանին և աշխատակից «Կայծակ»ի։ Հնչակեան։ [Իր եղերական վախճանը տե՛ս № 150։]*

154. **ՀԱՑԱԿԱՆ ԵՐԻՄԻՇԵԱՆ.** — *Հնչակեան։ Համեստ ուսումով, բայց մտքական մեծ ընդունակութեամբ։ [Իր եղերական վախճանը տե՛ս № 150։]*

ԽԱՐԲԵՐԴ

155. **ԵՐՈՒԱՆԴ ՍՐՄԱՔԷՇԽԱՆԼԵԱՆ (ԵՐՈՒԽԱՆ).** — *Ծն. Հասքէօյ (Պոլիս) 1870 Յուլիսին։ Ներսէսեանի, ապա Կեդրոնականի սան։ Պատանի հասակէն «Երուանդ» անունով կ'աշխատակցի «Ծ. Շարգիէ»ի, «Արեւելք»ի ու «Մասիս»ի, մեծ մասամբ ձրկնորսներու կեանքէ քաղուած սրտայոյզ նորավէպերով։ Դէպքին՝ շատերու պէս ինք ալ Վառնա կը գաղթէ և կը պարապի ուսուցչութեամբ. հոն է որ կը հրատարակէ Նաւժուամ թերթը (որ ետքէն փոխանցուած է Վարդայի) և Շաւիղ հանդէսը. նաև աշխատակցութեան լայն բաժին մը կ'ունենայ տպարանատէր Օ. Բարսեղեանի լոյս ընծայած Վիպարէրին խմբագրութեանը մէջ։ Վառնայէն էր որ կը թղթակցէր «Բիւզանդիոն»ի, գրաքննութեան խստութեան հետեւանօք՝ «Ե. Գաղթական» ծածկանունով։ 1904ին Եգիպտոս անցնելով, կը շարունակէ գրագէտի և ուսուցիչի իր զբաղումները։ Գ'ամուսնանայ և Աղեքսանդրիոյ մէջ Ս. Բիւրատի հետ լոյս կ'ընծայէ Սիսուան ամսաթերթը, 2 թիւ միայն։ Արփիարի*

մահէն վերջ խմբագրապետ «Լուսաբեր»ի և աշխատակից «Անահիտ»ի ։ — Սահմանադրութեան հռչակումին, Թրքահայ փախստական բոլոր մտաւորականներուն պէս՝ շունչը Պոլիս կ'առնէ և կ'ստանձնէ «Արեւելք»ի խմբագրապետութիւնը — Տքթ. Թօփչեանի տեղ, — տալով օրը օրին ջղուտ առաջնորդողներ և «Ազատ կարծիքներ» ։ — Ազգ. երեսփոխան ընտր. Բաքերդէն ։ — Տաղտկացած լրագրական ասպարէզէն, Երուանդ կը մտնէ աւելի ապերախտ ասպարէզ մը ներս. Տնօրէնութեան կը կոչուի Սկիւտարի Ս. Խաչ վարժարանին, պաշտօն զոր 3 տարի կը վարէ և 1913ի աշնան կը հրաւիրուի Խարբերդ, ստանձնելով տեսչութիւնը տեղւոյն ազգային դպրոցին և հոնկէ թղթակցելով «Ժամանակ» օրաթերթին ։

Կուզայ Ահաւոր Տարին, 1915: Հալածանքը կ'սկսի. դպրոցները կը փակուին, եւ մտաւորականք — յայտնի դէմքեր բոլոր՝ կղերական, ուսուցչական, փաստաբանական եւ առեւտրական դասէն — կը լեցուին Մէզրէի բանտը, մատնուելով անլուր տանջանքներու. յետոյ կալանակապ՝ կը տարուին խումբ խումբ: Եւ գլուխներ կ'անձրեւեն գետին, արիւնի շատրուաններով . . .:

Գրչի ու մտքի անխամ ր մեր վաստակաւորներուն պէս՝ Սրմաքէշխանլեան չունի գերեզման, որուն վրայ մեր արցունքն ու ծաղիկը թափէինք օր մը ։ Բայց կը թողու տարաբախտ իր ը՝ կերներուն պէս նոյնքան նուիրական բաներ՝ մեր յարգանքին ու հիացումին առարկայ, — իր գործերը ։ Վէպերէն յիշատակելի են Կեանքին մէջ (որագրով Նորավէպերու ժողովածոն, Մեռնող սէրը (Վանա տպ. ապա թերթօն «Արեւելք»ի մէջ Ամիրայինն աղջիկը խորագրով) և Հարազատ որդին զոր թատերգութեան վերածած է ի Խարբերդ ։ — 1918ին թարգմանած է Լո. Տոլսթոյի Ար.ենեան խնդիրը եւ Հայկ. Հարցը. իսկ 1894ին՝ Շ. Տիւքիւի Բարոյագիտութիւնը ։

156. ԹԼԿԱՏԻՆՑԻՆ (ՅՈՎՀ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ). — Ծն. 1860ին Խարբերդ ուր ստացած նոյն. կրթութիւնը ։ Ինքնաշխատութեամբ իր ուսումը

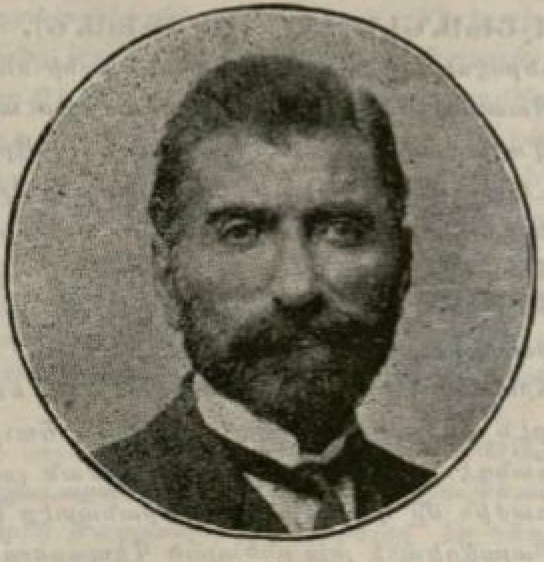

156

157

զարգացուցած, կը նետուի ուսուցչական ասպարէզ՝ նախ Խուլփի (Քղի) դպրոցը պաշտօնավարելով, յետոյ ծննդավայրին մէջ անհատական ջանքերով հիմնելով կրթարան մը զոր կ'աջողի կանգուն պահել ցմահ և հասցնել բազմաթիւ սաներ, որոնցմէ յիշենք Ռ. Զարդարեանը ։ Երկար տարիներ վարած է նաև Ս.

Յակոբ Թաղի վարժարանը։ Հակառակ դաստիարակի իր կոչման հաւատարիմ մնալուն, բարձի թողի չէ ըրած բնաւ գրականութիւնը զոր շէնցուցած է համով հոտով արձակներով,—պատմուածք, աւանդավէպ, թատերգութիւն— բոլորն ալ թրքահայ և արտասահմանեան թերթերու մէջ ցրցքնուած։ Ատոնց մէջ գաւառի Հայուն նահապետական ու թշուառ կեանքը կը ցոլանայ՝ ինքնատիպ, քիչ մըն ալ խրթին լեզուով մը ուր բանասէրը պիտի գտնէ հարուստ մթերք մը գունագեղ բառերու եւ յատկաբանութեանց։ Ամենացցուն դէմքը գաւառիկ գրականութիւնը մշակողներու շարքին մէջ, (Խրիմեանի Սրուանձտեանցի ու Գեղամի նման), զոհ Մեծ Եղեռնին։ — Գործերէն յիշենք Ո՞ր մեկուն եսեւեն եւ Լեզի դեկեն ուշագրաւ թատրախաղերը։ Կը թողու շատ մը անտիպներ որոնք թէեւ խնամով հաւաքուած ու պահուած էին աղէտէն հրաշքով ազատող հայրենակից իր սանին՝ Վահէ Հայկի կողմէ, բայց կ՚ենթադրուին փճացած ըլլալ։

157. **ԲՐՕՖ. ԿԱՐԱՊԵՏ ՍՈՂԻԿԵԱՆ.** — Ծն. 1874ին Խարբերդ. որուն Գոլէճէն ուսումնաւարտ։ Լեզուագէտ եւ քիմիաբան, պաշտօնավարած «Եփրատ»ի եւ Թլկատինցիի դպրոցը։ Իննսունական թուականներուն իբրեւ մըտերիմ Ռ. Զարդարեանի՝ հետեւած գր. շարժումին եւ գրած բանաստեղծութեանց հատոր մը (անտիպ)։ Աշխատակից թրքահայ եւ ամերիկահայ թերթերու. ծածկանունը «Վահնար»։ 1910ին կ՚սկսի հրատարակել Եփրատ կիսամսեան զոր կը շարունակէ մինչեւ աղէտալի տարին։ Գանակոծումի հետեւանօք մեռած Խարբերդի ամերիկ. հիւանդանոցը։ [Չշփոթել զինք՝ իր մօտաւոր ազգականներէն Prof. Սարգիս Սողիկեանի հետ որ 1915ի Կարին կը գտնուէր, իբր Թարգմանի գերմ. հիւպատոսարանի՝ որուն շնորհիւ փրկուած է]։

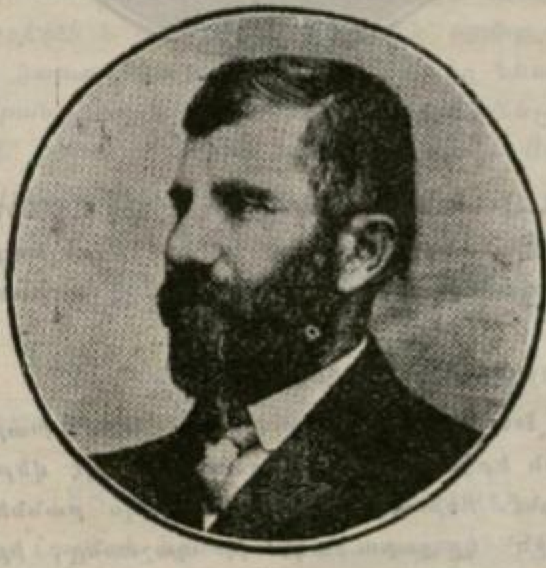

158

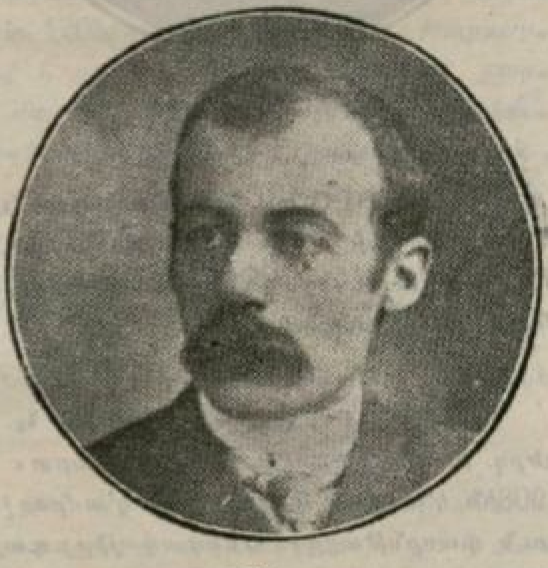

159

158. **ԲՐՕՖ. ՄԿՐՏԻՉ ՈՐԲՆԵՐԵԱՆ.** — Ծն. Մալաթիա 1870ին, հօրեղբօրորդի բանաստեղծ Ռուբէնի։ «Եփրատ»էն ուսումնաւարտ. բեմբասաց և մասնագէտ երկրաբանութեան և աշխարհագրութեան, 15 տարի պաշտօնավարած Խարբերդ։ Ունի մենկրժն. ու գիտ. յօդուածներ գաւառական և պոլսահայ թերթերու մէջ։ Վերջերը կ՚ուղեւորի Ամերիկա և իբր հանրապետական վերադարձի տարին (Ընդհանուր Պատերազմ) Խարբերդ գտնուելով, բանտը մտագար վիճակի մէջ կը նահատակուի։

159. **ԲՐՕՖ. ՅՈՎՀ. ՊՈՒՃԻԿԱՆԵԱՆ.** — Ծն. Չնքուշ 1873ին։ Ուսումնաւարտ «Եփրատ» գոլէճէն ուր բաւական ատեն փիլիսոփայութիւն և

մանկավարժութիւն աւանդելէ վերջ կ'անցնի Ամերիկա ու կը լրացնէ նոյն ճիւղերուն բարձրագոյն դասընթացքը։ Պատերազմէն 5 տարի առաջ Խարբերդ դարձին՝ տեսուչ կը կարգուի Գոլէճին, մինչեւ 1915, նահատակուելով տեղւոյն մտաւորականներու հոյլին հետ։ Աշխատակցած էր թրքահայ և ամերիկահայ թերթերու՝ նշանակելի յօդուածներով։

160. **ՊՐՕՖ. ՆԻԿՈՂՈՍ ԹԷՆԷՔԷՃԵԱՆ.** *Ծն. 1863ին Խարբերդ, որուն Գոլէճէն ուսումնաւարտ՝ երկար տարիներ աւանդած է հոն պատմութիւն, թուրքերէն եւլն.։ 1904ին իր 25ամեակը տօնուած է հանդիսաւորապէս։ 34 տարուան իր պաշտօնավարութիւնը եղած է անշշուկ և խորապէս օգտաւորիչ՝ դաստիարակուող սերունդին վրայ։ Ազգապետ Խարբերդի շրջանին։*

160

161

161. **ՊՐՕՖ. ԽԱՉԱՏՈՒՐ ՆԱՀԻԿԵԱՆ.** — *Ծն. Հիւսէյնիկ 1860ին։ Թէնէքէճեանի հետ «Եփրատ»ի առաջին ուսումնաւարտներէն։ Ցոլեկեար։ Մասնագէտ ուսողական գիտութեանց և աստեղագիտութեան։ Վաղեմի և բազմարդիւն դաստիարակ։*

162. **ՊՐՕՖ. ՏՕՆԱՊԵՏ Կ. ԼՈՒԼԷՃԵԱՆ.** — *Ծն. 1876ին Խարբերդ, որուն Գոլէճէն ուսումնաւարտ։ Հոն երկար ատեն պաշտօնավարելէ վերջ 1908ին կ'անցնի Ամերիկա և կ'ամբողջացնէ Քօրնէլի և Եէյլի համալսարաններուն դասընթացքը։ Ննդավայրը դարձին՝ կը շարունակէ իր պաշտօնը, իբր մասնագէտ կենսաբանութեան, բուսաբանութեան և կենդանաբանութեան, մինչեւ հալածանքի տարին, ինք ալ մասնակից ըլլալով ընկերներու խոշտանգումներուն։ Հիւանդ կը փոխադրուի Ամերիկ. հիւանդանոց ուրկէ կ'աջողի խոյս տալ Տէրսիմ, հոնկէ ալ Կովկաս, բայց չտոկալով գաղթականական կեանքի տաժանքին՝ կը մեռնի Կարին։ Թարգմանած է Լօնկֆէլլոյի Իվանճէլինը։ Կը թողու անտիպներ։ Աշխատակից թրքահայ և ամերիկահայ թերթերու։ — Թաշճեանի մրցումին՝ շահած Գ. մրցանակ։ — Գր. ծածկանունը «Բագրատ»։*

163. **ԺԻՐԱՅՐ ՅԱԿՈԲԵԱՆ** *(Սարգիս Նալբանտեան). — Ծն. Խարբերդ 1890ին։ Ուսումը կ'ստանայ Գոլէճի և Թլկատինցիի դպրոցին մէջ։ Ամերիկա անցնելով, կը վարէ թերթերու խմբագրութիւններ։ 1912ին կը մեկնի Վենետիկ, ուրկէ դառնալ, ստանձնելով տնօրէնութիւնը Միացեալ Ընկ.եան Հա-*

ւաւի դպրոցներուն։ Աշխատակից պօլսահայ պարբերականներու և տարեցոյցներու։ — 1915 Յունիսին Խարբերդի բանտը նահատակ։

164/167. **ՊԱՏ. ՔԱՐՈԶԻՉՆԵՐ.** — *Կիրակոս Խաչատուրեան (տեղացի, 65 տարու), Զաքար Եղիկեան (տեղացի, 55 տարու), Պետրոս Պետրոսեան (տեղացի, 45 տարու), Սամուէլ Մանուկեան (Կիւրինցի, 35 տարու)։*

168/177. **ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐ.** — *Յովհ. Տինկիլեան (Մարզուանցի գոլէճական), Յովհ. Աղանիկեան (Գօլեցի, 35 տարու, Կալաթիա Սէրայէն ընթացաւարտ), Արամ Սրապեան (տեղացի, 37 տարու, ուսած Վենետիկ և այլուր, Ե. Սրմաքէշխանլեանի պաշտօնակից), Արմ. Օնանեան (տեղացի գոլէճական, 32 տարու, թուադէտ), Յովս. Մալեմէզեան (տեղացի գոլէճական, 31 տարու, Հնչ.), Դեղամ Սամուէլեան (տեղացի, 40 տարու, Թլկատինցիի սան), Գաբր. Դանիէլեան, Դաւ. Կոստանդեան, Յակոբ Տինճեան, Արմ. Յովակիմեան (տեղացի գոլէճականներ)։*

178/184. **ՓԱՍՏԱԲԱՆՆԵՐ.** — *Աստուր Ժամկոչեան (տեղացի, 55 տարու), Մուրատեան (ակնցի, 50 տարու), Յովհ. Զարդարեան (տեղացի, 37 տարու), Գէորգ Բէլէչեան (տեղացի, 40 տարու, նաև ուսուցիչ, երաժշտագէտ և հեղինակ Ոսկեկճ բանալի անգլ. դասագիրքին, Յակոբ Նուշանեան (Ռոտոսթոցի, 37 տարու, նախագահ ատեանի անդամ), Սեդր. Տիւլկէրեան տեղացի, 32 տարու), Արամ Տապաղեան (Տիգրանակերտցի, 35 տարու։*

185/186. **ԳՈՐԾԻՉՆԵՐ.** — *Յարութիւն Սէմէրճեան (Հնչակեան, հերոս Յարէթի և Յակոբի ընկերներէն՝ որոնց հետ 1905ին ձերբակալուելով, Խարբերդի կառավարական շէնքէն վար կը նետուի և սրունքները կը կորսնցնէ՝ չարչարանքի տակ գաղտնիք չխոստովանելու մտադրութեամբ։ Սահմ. հռչակումին՝ բանտէն ազատ արձակուած)։ — Սարգիս Էլճանեան (տեղացի, 35 տարու, Հնչակեան տէրօրիստ)։*

ՍՎԱԶ

187. **ՎԵՐ. ՄԻՀՐԱՆ ԳԱԶԱՆՃԵԱՆ.** — *Հովիւ Աւետարանական Հայոց Սվազի, 55 տարու։*

188. **ՄԻՀՐԱՆ ԽՍՊԻՐԵԱՆ.** — *Ծն. Սվազ 1873ին։ Ուսումը կ'առնայ Հալէպի ֆրնս. և ազգ. դպրոցները, յետոյ Սիսի ժառանգաւորացը՝ 6 տարի։ Կը շրջի ամբողջ Կիլիկիա և Ասորիք, և կ'այցելէ Եգիպտոս ու Ֆրանսա։ Հայ և ֆրնս. լեզուներու ուսուցիչ՝ ծննդավայրին ազգ. վարժարանը՝ 5 տարի, իսկ տասնեակ տարիներէ ի վեր Ազգ. Որբանոցի տեսուչ-դասախօս։ Աշխատակից Թրքահայ թերթերու՝ Վրայր, Էափէրօ, Նարհիմ, Պուէտ, Մուշեղ և Տօրք ծածկանուններով։—[Իր հայրենակից գրչի եղբայրը ԿԱՐԱՊԵՏ ԴԱԲԻԿԵԱՆ կ'ենթադրուի պրծած ըլլալ Թուրք եաթաղանէն, աքսորադարձ Սեբաստացիի մը վկայութեանը համեմատ]։ — Երկերը. Խուցկն դուրս պատկերն'ր. Ար ի Լ.ևր, Գրական ջոյաններ, Հայաստանի ոգին: Կը թողու գր. և բանասիր. գործեր ձեռագիր։*

189. **ՍԵՆԵՔԵՐԻՄ Հ. ԳԱԼՍՕՆՃԵԱՆ** — *Ծն. Էնտիրէս (Սուշէհիր) 1882ին։ Սվազի Ամերիկեան և Մարզուանի Անաթօլիա Գոլէճներէն ընթացաւարտ, յաջորդաբար կը դասախօսէ Սվազի Ամերիկ. և Շ. Գարահիսարի*

ազգ. վարժարանները՝ հայերէն ու պատմութիւն։ Աշխատակից Թրքահայ Թեր-թերու։ — Երկերը. Պուշքինի Աւետարանը, Չարիի հարցը, Կապոյտ թռչունը (Մէ-թէրլինկէ թրգմ.), Զգիտականութիւն (թրգմ.)։ Կը թողու անտիպ Հայուն դերը քաղաքակրթութեան պատմութեան մէջ ստուար գործը (վերջին անգամ գրկուած Իզմիրեանցի) և կարգ մը թարգմանութիւններ անգլիերէն։

190. **Ս. ՄՈՒՐԱՏ (ՏԷՐՏԷՐԵԱՆ).** — *Ծն. Խորոխոն գիւղը (Սվազ)։ Ուսումը հոն ստանալէ վերջ կուգայ Պոլիս և կ'աշակերտի Ռոպէրթ Գոլէճի։ Մտնելով Հնչ. շարքին մէջ, կը վարէ մարտական խումբեր Պարսկաստան և Թուրքիա, մանաւանդ այն արշաւախումբին որ կ'անցնէր Հայաստան, երբ Անդ-րանիկի 1904ի Սասնոյ շարժումներէն յետոյ՝ այդ շրջանի ժողովուրդը կը մնար անպաշտպան։ Սահմանադրութենէն վերջ Պոլիս գալով կը վարէ պատասխանատու պաշտօններ. յետոյ կը մեկնի հայրենիք ուրկէ 1915ին ճամբայ հանուելով նա-հատակ։*

191

191. **ԿԱՐԱՊԵՏ ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ.** — *Տեղացի, 34 տարու։ Սահմա-նադրութենէն ետք իր տպարանը կ'ու-նենայ, ուրկէ լոյս կը տեսնեն Հողդար, ապա Կաւիթա թերթերը որոնց տէր և տնօրէնն էր), Վարուժանի «Ցեղին՝ Սիրտը» և Տէմիրճիպաշեանին և գաւառացի գրողներու կարգ մը գրքոյկները։*

192. **ԳԱՌՆԻԿ ԹՈՒՂԼԱՃԵԱՆ.** *Ծն. Պոլիս 1888ին։ Նխն. կըր-թութիւնը ստացած է Նոփգուլէի Ազգ. որբանոցը, յետոյ Կեդրոնական՝ ուրկէ շրջանաւարտ։ Խմբագիր Մանզումէի և Յկբ. Տ. Յկբ. եանի՝ Օրագիրին։— Անցած է Բարիզ՝ ուսումը կատարելագործելու համար։ Դարձին, Սանասարեան՝ի խնամա-կալութենէն Յրանսերէնի ուսուցիչ կարգուելով՝ մեկնած է Սվազ։*

193 **ՄԱՆՈՒԷԼ ՏԷՏԷԵԱՆ.** — *Ծն. Եօզղատ 1885ին։ Ուսումնա-ւարտ Կարինի Սանասարեանէն որուն ծախքովը կը ղրկուի Վիէննա, սորվելով մանկավարժութիւն, Մխիթարեանց ուսումնարանն ալ հայերէն ելլն.։ 1909ին կը դառնայ Կարին ուր կը պաշտօնավարէ մինչեւ 1912, և վարժարանին Սվազ փոխադրուելովը կ'անցնի հոն նոյն պաշտօնով։*

194. **ԼԵՒՈՆ ԴԱՆԻՓԱՐԵԱՆ.** — *Ծն. Թօգաթ 1885ին։ Կարինի Սանասարեան և Պոլսոյ իրաւաբանական վարժարաններէն ընթացաւարտ։ — Սվազ փոխադրուող Սանասարեանի մէջ կ'աւանդէր թուրքերէն։*

195. **ԱՐԱՄ ԵԱԿՈԲԵԱՆ.** — *Պոլսեցի 38 տարու։ Սանասարեանը լրացնելէ վերջ՝ Աբիկ Ունճեանի ծախքով կ'ուղարկուի Բարիզ և կը վկայուի Սօռպօնէն։ Սանասարեանի ուսուցիչ Կարին-Սվազ։*

196. **ԽԱՉ. ԿՐՏՈՏԵԱՆ.** — *Ծն. Դավրա գիւղը (Սվազ), 32 տարու։ Սանասարեանէ ընթացաւարտ՝ կ'սկսի պաշտօնավարել հոն, ապա ծննդավայրին*

ազգ. դպրոցը։ Ցաջորդաբար տեսուչ Արամեանի և ազգ. որբանոցի։ Աղէտի օրերուն լեռ. ելած և բախումներէ վերջ գիւղ դարձին՝ գնդակահար։ — Դաշնակցական։

197. **ՄԻՔ. ՖՐԷՆԿԻՒԼԵԱՆ**. — Տեղացի 30 տարու, Ամերիկայի Օպըլէն Գօլէճէն վկայուած։ 1911էն ի վեր գիտութեանց ուսուցիչ Սվազի վարժապետանոցը, հիմնադիր Մանչ-Ասպետներու (պօյսքաուտ) միութեան։

198. **ՌՈՒԲԷՆ ՐԱԴՈՒՊԵԱՆ**. — Մանճըլըքցի, 35 տարու, Ամերիկայի Քըլըմպիա համալսարանէն վկայուած և վարած «Կոչնակ»ի խմբագրութիւնը։ 1912էն ի վեր մանկավարժ-հոգեբան Սվազի վարժապետանոցը։

199. **ՀԱՄԲ. ՊԼԷՃԵԱՆ**. — Տեղացի, 40 տարու, Ժընէվի համալսարանէն վկայուած։ Ուսուցիչ Սվազի վարժապետանոցը։

Շ. ԳԱՐԱՀԻՍԱՐ ԵՒ ՈՒՐՖԱ

Մեծ ու Փոքր Հայքի բնակչութիւնն ամբողջ – 1915ի գարնան — կ՚ենթարկուէր աննախընթաց պատուհասի մը որ մէկէնիմէկ իր արեւը խաւարեցուց։ Ցանկարծական Տեղահանութեան երեւոյթին տակ տեսակ մը Զուլում էր առնկա. բռնի հաւատափոխութիւն, անլուր հարստահարութիւն եւ զարհուրելի՜ սպանդ՝ իրենց աղծապիղծ սարօքը։ Հայը վտարանդութի ո եւ է շարժում ընելու անատակ զգաց ինքզինք, վասն զի Կառավարութիւնը նախօրօք հաւաքել տուած էր ամէն առարկայ որ կրնար ծառայել անոր ինքնապաշտպանութեան գործին։ Միւս կողմէ, մեր երիտասարդութիւնը հեռացած էր հայրենի կտուրէն՝ զինուորական պարտաւորիչ ծառայութեան հետեւանօք։ Տուն-տեղ դատարկացած այսպէս զէնքերէ եւ կորովի բազուկներէ, դիւրին եղաւ Իթթիհատի ջոլիրին՝ իր վայրագութեան ժահրը թափել այն անվերջ կարաւաններուն վրայ որոնք շարան-շարան կը քակուէին Մայր Հայրենիքէն, վայրավատին ու թշուառ։ — Անմոռանալի ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԷՆ եւ ՄՈՒՇԷՆ յետոյ, Հայաշխարհի բոլոր քաղաքներէն ԳԱՐԱՀԻՍԱՐ եւ ՈՒՐՖԱ եղան միայն, որ — իբր պանծալի բացառութիւն — թատր հանդիսացան դիւցազնական դիմադրութեանց, որովհետեւ տեղացի Հայեր նախատեսած ու խորաչափած էին Աղէտին ահագնութիւնը։ Անհաւասար կռիւի այդ թոհուբոհին՝ որ շաբաթնե՛ր տեւեց, ստոյգ է որ գրեթէ ո՛չ ոք մնաց վերապրող, բայց գոնէ ոչխարի համակերպութեամբ անձնատուելին անծանօթ մնաց իրենց։ – Ահա՛ քանի մը դէմքեր։

200/202. **ՎԱՀԱՆ Ն. ՀԻՍԻՍԵԱՆ** — Շ. Գարահիսարցի, 28 տարու։ Ազգ. վարժարանի ընթացքն աւարտելուն՝ կ՚առանձնէ հօրը վաճառատունը

կառավարելու հոգը։ Այդ ասպարէզը չկասեցներ սակայն հանրային գործունէութեան իր եռանդը։ Կանուխէն մտնելով Դաշնակցութեան շարքին մէջ, շարունակ ինքնազարգացման հետամուտ, կը դառնայ անխոնջ կազմակերպիչը տեղւոյն երիտասարդութեան։ Գարակէօզեան, Օզանեան և Զալուքճեան իր ընկերներուն հետ կը հիմնէ լսարան, թատրոն, արհեստակցական միութիւններ և գիւղէ գիւղ կը շրջի՝ դպրոցի ու րօքականութի գործերով։ — Ապրիլի ձերբակալութիւններէն առաջ, Զէյթէններ բախում մը կ'ունենան Հայերու հետ Բիւրք գիւղը, որուն հետեւանքով Գարակէօզեանի հետ ինք ալ կը փնտռուի՝ իբր զէնքի հայթայթիչ։ Վահան կը պահուըտի և չդադրիր իր թագստոցէն խրախուսել տղերքը՝ պատրաստ գտնուելու մօտալուտ աղէտին։ Հայրը ՆԱԶԱՐԷԹ ՃԻՒԹԻՒՍԵԱՆ իրեն տեղ կը տանին Սվազ՝ ու ր կախաղան կը բարձրացնեն Դաշնակց. ՓԻՆՕԱյին հետ։ — Այնուհետեւ կ'սկսի պատմական Բերդէն (ուր ապաստանած էր քաղքին հայ բնակչութիւնն ամբողջ) այն հերոսամարտը որ ամիս մը կը տեւէ և որուն ղեկավարը կը հանդիսանան Բաշէն Վահան և անմոռանալին «Ղուկաս Աղբար»։ Այդ անհաւասար կռուին՝ խումբին մացորդը հուսկ ուրեմն կ'աջողի պաշարման գիծը կտրելով լեռ քաշուիլ, և — Լիճէսէի մօտ — մինչեւ յետին կապար շարունակել դիմադրութիւնը՝ որուն ընթացքին Վահան կ'իյնայ ղնդակահար։

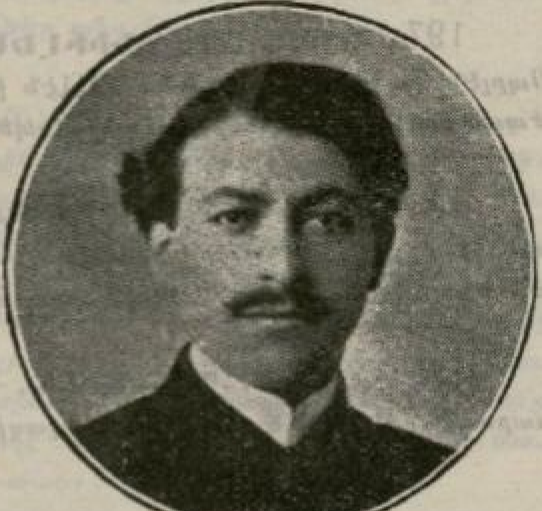

203. **ՀՄԱՅԵԱԿ ԳԱՐԱԿԷՕԶԵԱՆ**
204. **ԻՍՐԱՅԷԼ ՕԶԱՆԵԱՆ**. — Երկուքն ալ տեղացի, ուսումնական Դաշնակցականներ, որոնք դպրոցին հոգը կ'ստանձնեն երկար ատեն։ Վերջին աղէտին՝ Բերդին մէջ ինքնապաշտպանութեան ղեկավարները կը հանդիսանան և կը զոհուին քաջաբար։ Առաջինին թաղումը կը կատարուի յուզիչ հանդիսաւորութեամբ՝ կռուի ընթացքին։

205. **ՏԱՃԱՏ ԶԳՈՒՔՃԵԱՆ**. Տեղացի։ Դաշնակցական գործով կ'ուղեւորի Լնտիրէս, Զառա և Սվազ Համիտեան Ռէժիմին՝ ռուետրականի դիմակին տակ։ Իբր նկարիչ՝ խոստմնալից տաղանդ մը։ Աղէտի օրերուն՝ Խոտորի մէջ գտնուելով, չաջողիր Բերդ բարձրանալ ու կը նահատակուի։

206. **ԼԵՒՈՆ ԳԱՐԱԿԷՕԶԵԱՆ**. — Ծնած է Շ. Գարահիսար՝ ուր իր նշմ. կրթութիւնը ստանալով կը մտնէ առեւտր. ասպարէզ։ Դաշնակցական։ Բերդին ինքնապաշտպանութեան ատեն կռուող և նահատակուողներէն, որոնց կարգէն են դարձեալ հետեւեալները.

207/210 **ՀԵՐՈՍ ՏՂԵՐՔ**. — Հմայեակ Մարկոսեան, Հմ. Գարիպեան, Արտաշիկ և Յակոբ Փուռնազեան, չորսն ալ Դաշնակցական։

Իսկ կռուէն քանի մը օր առաջ քաղքին մէջ

211/213. **ԿԱԽՈՒՈՂՆԵՐ**. — Մ. Բարունակ Սարգսեան, Արշակ Բիզիրեան, Յովհաննէս Փողոսեան։

214. **Տ. ՍՈՓՈՆԻԱ ՔՀ. ԿԱՐԻՆԵԱՆ.** — *Դարձեալ կոխէն առաջ, ատենօք Լաղերու հետ լուսանկար հանած ըլլալուն՝ իբր յեղափոխական ամբաստանուելով դէպի Կարին ճամբայ հանուած և սպաննուած է.*

ՈՒՐՖԱ հուսկ ուրեմն թնդանօթը գործեց եւ քարուքանդ ըրաւ քաղաքը: — Յիշենք քանի մը անձեր:

215. **Գ. ՈՍԿԵՐԻՉԵԱՆ.** — *Տեղացի ուսուցիչ, ապա քահանայ ձեռնադրուած. Վաղեմի թղթակից պոլսահայ թերթերու Գ. Կ. Ո. սկզբնատառերով.*

216. **ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՓՕՉԱՃԵԱՆ.** — *Խարբերդցի*, 30 *տարու, ազգային վարժարանի տնօրէն.*

217. **ՊԱՏ. ՍՈՂՈՄՈՆ ԱԴՋԷԼԵԱՆ.** — *Այնթապցի*, 37 *տարու, Ուրֆայի Աւետարանական Հայոց հովիւ. — Խաչուած.*

ԵՕԶՂԱՏ

Ինչ գրել անոր զոհերուն մասին. ո՞ր մտաւորականը, փաստաբանը, կամ ազգային ու կրթական գործիչները կենսագրել, երբ տեղւոյն քիւրտ աւելի բնակչութենէն քանի մը խլեակ հազիւ կրնանք վերապրած տեսնել: Եօզղատի առաջնորդ հէ՜ք ՍԱՀԱԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏ (*) որ կեանքիդ բոլոր շրջաններուն մէջ չարչարա՛նքը միայն ճանչցար, Համիտի օրերէն մինչեւ կեղծ Սահմանադրութեան հռչակումը՝ կալանակապ եւ արգելափակ, աչքերէդ ու գրիչէդ թափելով միշտ «Կաթիլ մը արցունք այրած աչերու»: Ընդհ. Պատերազմի սկզբնաւորութեան. երբ կարգակիցներդ՝ մայրաքաղաքէս չէին ուզեր գալ ու մեկնիլ՝ անապահովութիւնը պատրուակ բռնելով, դուն — Օտապաշեանի պէս «զինուոր Հայոց Աստուծոյ» — վազեցիր հասար հօտիդ քով, անոր հետ տառապելու եւ անոր հետ վկայուելու խմաբար...:

Հիմա, չորս տարի վերջ մի՛եւնոյն ամսուն՝ երբ Արդարութեան ձեռքը կախաղանի չուանը անցուց Եօզղատի ջարդարար «զասապ» Քէմալի վիզը, ցաւուն ապացոյցը չէ՞ որ տուած եղաւ թէ այդ քաղաքին կոտորածն ալ եղած է անհարկու եւ աններեւակայելի, ինչպէս Սվազ, Խարբերդ, Մուշ, Տիգրանակերտ, Բաղէշ, Տրապիզոն, Գաղատիա, Կեսարիա, Ակն, Ամասիա, Երզընկա, Կարին եւայլն:

(*) Կենսագրութիւնը տե՛ս Եկեղեցականներու բաժինին մէջ:

ԿԱՐԻՆ, ԵՐԶՆԿԱ, ԽՆՈՒՍ

2.8. **ՎԵՐ. Կ. ՍԻՆԱՆԵԱՆ.**—*Մարզուանցի, հովիւ Կարինի Աւետարանական Հայոց։*

219. **ԱՐԱՄ ԱՏՐՈՒՆԻ.** — *Կիւրինցի,* 34 *տարու։ Ուսումը հոն և Սվազ ստանալէ վերջ, երկար ատեն կրթ. պաշտօն կը վարէ Ակնայ կողմերը։* 1902*ին կ'անցնի Կարին ուր կը մնայ մինչեւ աղէտի տարին։ Դաշնակցական։* 1908*ին իր նախաձեռնութեամբը կ'սկսի հրատարակուիլ «Յառաջ» թերթը։ Հիմնադիր «Երիտասարդական միութեան»։*

220. **ԱՐԱՄ ՇԻՇԼԵԱՆ.**—*Տեղացի,* 32 *տարու։ Արծնեան և Սանասարեան վարժարաններէ ընթացաւարտ՝ քանի մը ուսուցչ. պաշտօն վարելէ վերջ, կ'անցնի Եգիպտոս։ Սահմանադրութենէն յետոյ կուգայ Պոլիս։ Հայ Սահմանադր. Ռամկավար կուսակցութենէն, որուն օրկան «Վերածնունդ» հանդէսին ալ տնօրէն և աշխատակից։* 1913*ին իրաւաբանական վարժարանէն վկայուելով կը մեկնի հայրենիք։*

221. **ՀՐԱՉ ԼՈՒՍԱՊԱՐՈՆԵԱՆ.** — *Կիւմիւշհանէցի,* 30 *տարու։ Դաշնակց.։ Սանասարեանէն եւ Պոլսոյ Վարժապետանոցէն ընթացաւարտ՝ կ'անցնի Կարին ուր կը մնար մինչեւ աղէտի տարին, ուսուցչ. պաշտօնով։*

222/223. **ՄԿՐ. ԱՍՏՈՒՐԵԱՆ.**—*Տեղացի,* 55 *տարու։ Ազգ. շարժման առաջին աշխատաւորներէն։ Դաշնակց.։—Զաւակը* **ԴԵՂԱՄ,** *Սանասարեանի սան, Բաղէշ կախաղան բարձրացած։*

224. **ՓԻԼՈՍ.** — *Բաբերդցի,* 33 *տարու։ Հին ռէժիմին կը գտնուէր Ռուսիա՝ իբր բանուոր։ Դաշնակց.։* 1904*էն սկսեալ յաճախ կը մտնէ Թուրքիա՝ գործիչի հանգամանքով։* 1906*ի Կարնոյ յեղ. շարժման ղեկավարներէն։ Սահմանադրութեան հռչակումէն մինչեւ աղէտի տարին կը մնայ Կարին, գործակից Ե. Թոփչեանի եւ Ա. Ատրունիի, աշխատակից «Յառաջ»ի։*

225. **ՋԻԹՈՂՑԻ ՍԵԴՐԱԿ ՎԱՐԺԱՊԵՏ.** — 45 *տարու, ուսուցիչ Կարնոյ շրջակայ գիւղերու։ Դաշնակցական։ Հին ռէժիմին՝ երկար ատեն բանտ մնացած։*

226. **ԲԱՐԹՈՂ ՕՏԱՊԱՇԵԱՆ.**—*Տեղացի,* 45 *տարու։ Դաշնակցական։ Արծնեան վարժարանի ուսուցիչ։*

227. **ԳԱԼՈՒՍՏ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ.**—*Տեղացի,* 30 *տարու։ Սանասարեանէ ուսումնաւարտ։ Դաշնակցական։ Ուսուցիչ և աշխատակից «Յառաջ»ի։ Երգիծաբան։*

228. **ՎԱՀԱՆ ԴԱՍՊԱՐԵԱՆ.**—*Վանցի,* 35 *տարու։ Դաշնակց.։ Մասնակցած ծննդավայրին* 1907*ի յեղափոխութեան, յետոյ անցած Կարին՝ ուր կը մնար մինչեւ աղէտի տարին, շարունակելով իր գործունէութիւնը։*

229. **ԳԷՈՐԳ ՋՈՒԼՈՒՄԵԱՆ.**—*Խարբերդցի գոլէճական,* 37 *տարու։ Տնօրէն Երզնկայի դպրոցին։*

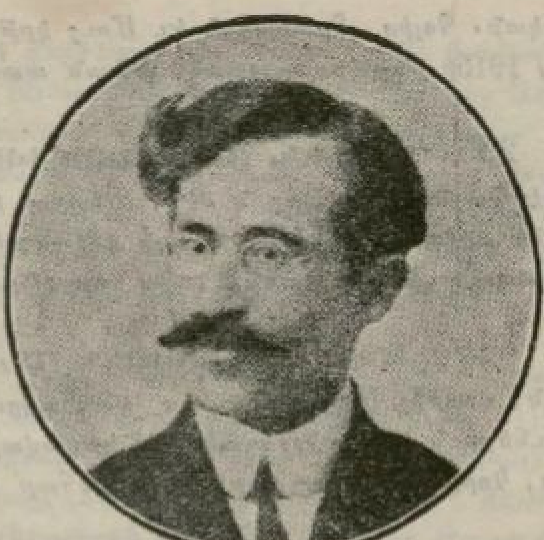

230. **ՊԱՏ. ԱՐՇԱԿ Կ. ԹԻՒԹԻՒՆՃԵԱՆ.** —*Ծնած է Երզնկա 1878ին։ Եզնիկեան ուսումնարանի ընթացաւարտ՝ 6 տարի իբր ուսուցիչ կը պաշտօնավարէ Երզնկա, Քէմախ և Կարին։ Յետոյ երկար ատեն քարոզչութիւն կ'ընէ Խնուս, իբր Բողոքական Պատուելի։ — 1903էն սկսեալ աշխատակից թրքահայ թերթերու «Ա. Սէրունի» ծածկանունով, եւ հեղինակ Պատմական Յիսուս Քրիստոսը ուշագրաւ գործին (1914ին տպ. Մարզուան)։*

ՄՈՒՇ - ՍԱՍՈՒՆ ԵՒ ԲԱՂԷՇ

Գաղափար մը տալու համար Մշոյ Դաշտին եւ շրջականներուն առնելի սրածութեան, նաեւ Ընդհանուր Հալածանքին մասին, ստորեւ կը հրատարակենք սահմռկեցուցիչ մէկ դրուագը բարեկամի մը միջոցաւ մեզ հասնող ա՛յն նամակին՝ զոր Ջարդէն մազապուր ազատած Մշոյ Առաջնորդարանի քարտուղար Պրն. Նազարէթ Երեւանէն կ'ուղղէ այս օրերս Պոլիս Գեղամ Տէր Կարապետեանի, անոր մահուան դեռ եւս անգիտակ։ — «. . . Մշոյ
«Դաշտէն 5000 հոգի ազատած են (մինչդեռ 200,000 էին), քա-
«ղաքէն՝ 75 հոգի, Սասուն-Փսանքէն՝ 1000, Խուլբ-Խիանէն՝
«13, Կէնճ-Ճապաղջուրէն՝ 3, Խոյթ-Մօտկանէն՝ 2000, Ախլա-
«թէն՝ 900, Խնուսէն՝ 300, Ներքին Պուլանըքէն՝ 600, Բաղէշի
«քաղքէն՝ 30, եւայլն։ Բնաջնջուած ու սահմանակից Տաճկա-
«հայաստանի 5 նահանգներէն (Տրապիզոն, Կարին, Խարբերդ,
«Բաղէշ եւ Վան) հազիւ թէ 200,000 հոգի ազատած են»։

231. **ՊԱՏ. ԳՐԻԳՈՐ ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ.** — *Հովիւ Մուշի Աւետարանական Հայոց։*

232. **ՅԱԿՈԲ ՆԱՐԱՊԵՏԵԱՆ.** — *Ծն. Ձիարէթ գիւղը (Մուշ), 52 տարու, Մշեցիներուն ծանօթ՝ «Պատուելի Յակոբ» յորջորջմամբ։ Մշոյ Ս. Կարապետի Ժառանգաւորաց վարժարանի ուսուցիչ և երեսնամեայ քարտուղար վանուց։ Երջանկայիշատակ Վարդան վրդ. Յակոբեանի աջ բազուկը։*

233. **ԲԵՆ. ՋԻԼԳԱԹԵԱՆ** (*Բ. Բագրատունի*). —*Ծն. Մոկունք գիւղը (Մուշ)։ Երկար ատեն ապրած արտասահման եւ Սահմանադրութենէն յետոյ հայրենիք դարձած։ — Հնչակեան գործիչ։*

234. **ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊՕՂՈՍԵԱՆ.** — *Սասունցի, 35 տարու։ Էջմ. ճեմարանէն եւ Պէրլինի ու Եէնայի համալսարաններէն ընթացաւարտ։ Դաշնա-*

կցական։ Պոլիս, Տրապիզոն եւ Մուշ կրթ. պաշտօններ վարած։ Նահատակուած Մշոյ 1915ի ինքնապաշտպանութեան ատեն։

235. **ԿՈՐԻՒՆ (ԿՈՄՍԵՑԻ ԽՍՕ)**. — *Մշեցի, 39 տարու։ 96էն կը մտնէ Դաշնակց. շարքին մէջ, Սերոբի եւ Անդրանիկի հետ գործելով, յետոյ անոնց յաջորդելով։ Կոմս գիւղի գիւղապետ։ 1915ի ամառը՝ Սասունի ինքնապաշտպանութեան ատեն 3 ամիս հերոսաբար կռուելէ վերջ կ'իյնայ գնդակահար։*

236. **ՄԿՐ. ԲՈՂԱՑԵԱՆ (ՄՃՕ)**. — *Մշեցի, 50 տարու։ Վաղեմի Դաշն. գործիչ Մշոյ գաւառի, մասնակցած այդ կողմերու եւ Պարսկաստանի կռիւներուն եւ ճանչցուած իբր ղեկավար։ 1915ի ինքնապաշտպանութեան ատեն, Կորիւնէն 5 օր վերջ գնդակահար՝ երբ քաջ գրոհ մը կը վարէր։*

237. **ՎԱՐԴԱՆ (ՏԻԳՐԱՆ)**.— *Երեւանի շրջանէն՝ Կողբեցի, 42 տարու։ Դաշնակց. գործիչ, մասնակցած է կռիւներու։ 1915ի ինքնապաշտպանութեան ատեն՝ Կորիւնի եւ Մճոյի պէս նահատակ։*

238. **ԱՐՄ. ԹՈԽԻԿԵԱՆ**.— *Ծն. Բաղէշ 1873էն։ 18 տարուան Դաշնակցական գործիչ, գտնուած է Պարսկաստան եւ Ռուսիա, մասնակցելով ինքնապաշտպանողական ընդհարումներու։ Իրաւաբան։ Սահմանադրութեան ընթացքին՝ ապրած է իր ծննդավայրը, ուր 1915էն կախաղան բարձրացած։*

ԿԵՍԱՐԻԱ, ԹԱԼԱՍ

Բարսեղ Հայրապետի այս պատմական հայրենիքը որ Համիտեան Ջարդերուն՝ Թատր հանդիսացած էր անլուր խժդժութեանց, 1915 Շնորհաց Թուականին կը նուիրագործէ այլեւս իր անունը, ներկայանալով ամէնէն հարուստը՝ հոն կանգնուող կառափնատներով: Յունիս 2, Յուլիս 24, 30 եւ 31, Օգոստոս 20, Սեպտեմբեր 5 եւ 13, Նոյեմբեր 15, Դեկտեմբեր 3. — Հայուն համար անմոռանալի Թուականներ են ասոնք: Այդ օրերուն էր որ յիսունը չորս հոգի մարտիրոսացան, իրենց վերագրուած մտացածին ոճիրները քաւելով չուանին ծայրը: Ասոնցմէ 3ը՝ 29°, 55° եւ 56° Թուահամարներուն մէջ կենսագրուած, 2ն ալ «Նահատակ Բժիշկներ»ու ցանկը փոխադրուած ըլլալով, Մնացորդ 49 հոգին իրենց բնակավայրերով կը տրոհենք ստորեւ:

239/267. **ԲՆԻԿՆԵՐ**. — *Կարապետ Ճամճեան (յայտնի վաճառական, 45 տարու, «Մէճլիսը Իտարէ»ի անդամ, որուն Կաթող. պատուիրակ ատենօք էջմիածին երթալը քրէական յանցանք կը նկատուի), Գառնիկ Գույումճեան (վճռ., Հ. Ս. Ռամկավար, 30 տարու), Աւետիս Ջամպաքճեան (վճռ., 30 տարու), Կարապետ Նէվրուզեան (վճռ., 60 տարու, Բողոքական, ազգ. զանազան պաշտօններ վարած, Հ. Ս. Ռամկավար, մեռնող իր զաւկին՝ Լեւոնի հողթաղ զէնքը երեւան ելլելուն հետեւանօք), Յակոբ Խայըրլեան (գործադործ, 30 տարու, Դաշնակցական), Յակոբ Մէրտինեան (սեղանաւոր, չուանը փրթելէ վերջ կրկին կախուած, Դաշնակց.), Տ. Ղեւոնդ Քհ. Կէմիճեան (Ս. Լուսաւորիչ ժամուն տէրտէրը, 55 տարու, ուսուցիչ, Հնչ.), Բարսեղ Մութաֆեան (յանձնա-*

կատար, 50 տարու, դպրոցի և ժամի գործերու հոգատար, Հ. Ս. Ռամկավար), Գրիգոր Գույումճեան գորգի վճռ., 35 տարու, Դաշնակց.), Սարգիս Ազարթմաճեան (Թալասցի ժամագործ, 38 տարու, գ. ռ. ընդհ. ժողովի անդամ, Դաշնակց.), Յովհ. Պօյաճեան (երաժշտապետ, 35 տարու), Մարտիրոս Զուռնաճեան (հիւսն, Հնչ., զինուոր վիճակի մէջ կախուած), Միրիճան Եօղուրթլաշեան (նուագածու, Դաշնակց.) եւ եղբայրը՝ Յարութիւն (պատմաճի), Յակոբ Սիւտճեան (գորգագործ), Կարապետ Մուրատեան (պղնձագործ, Դաշնակց.), Յովհ. Նէվշէհիրլեան (ոսկերիչ), Աւետիս Էլմաճեան գորգագործ, Դաշնակց.), Մ. Գէորգ Թիւրքիւճեան (գորգագործ), Յովհ. Պօյաճեան (ուսուցիչ Դաշնակց.), Յակոբ Ուրկանճեան (խանութպան), Յակոբ Եսայեան (Կէրմիրցի ուսուցիչ), Յակոբ Պալըքճեան (թիթեղագործ), Կարապետ Ուզունօղլանեան (փուռպան), Ղազէր Մայխեան (մսագործ), Յակոբ Գազէզեան (գորգագործ), Յովհ. Չէյթունցեան (ժամակոչ), Յովհ. Դուրթեան (Կէրմիրցի գրագիր), Սարգիս Թուլումճեան եւ Կարապետ Չիլտէմեան կօշկակար).

268. **ԱՉԻՉԻԼէն** *տարուած.—Վահան Ամատունի (ուսուցիչ, Դաշնկց.).*

269/282. **ԷՎԷՐԷԿէն** *տարուած. — Գրիգոր Մումճիհանեան (դատարանի անդամ), Գր. Խաչերուկեան (մանրավաճառ), Յր. Տայեան (նոյնպէս), Աստուր Մինասեան (լուսամ կարիչ), Եր. Բէօլէեան (կերպասավաճառ), Կար. Աղչարեան (գրագիր), Մանուկ Պըչաքճեան (դանակագործ), Յակոբ Չպուքճեան (նպարավաճառ), Միհրան Գուզեան (վաճառական), Լ. Վարժապետեան (ճարտարապետ), Միս. Պահանճեան (ոսկերիչ), Սրգ. Գարագըզեան (մշակ), Սեդր. Չէչէնեան (մսագործ), Գառնիկ Շէմշեան (պղնձագործ).*

283/284. **ՐՈՒՄՏԻԿԻՆ** *գիւղէն տարուածներ. — Յակոբ Պէրպէրեան (ուսուցիչ), Սահակ Գույսէրլեան (երկրագործ).*

285. **ԳԷՈՐԳ ՎԻՇԱՊԵԱՆ (ՍԱՐԳԻՍ ՔԷՉԵԱՆ)**. *Ծն. Կեսարիա 1884ին եւ հոն ստացած իր ուսումը. Առեւտր. գործով կը մեկնի Իզմիր և կը մտնէ Դաշնակցութեան շարքին մէջ. 906ին ռումբի պայթման հետեւանքով դուրս կը փախչի և ի բացակայութեան կը դատապարտուի ցկեանս տաժանակիր աշխատութեան. Սահմանադրութեան հռչակումին՝ Եգիպտոսէն կը մեկնի ծննդավայր, ուր կը շարունակէ իր դերակատարութիւնը՝ իբր հասարակական գործիչ եւ 2 Յունիս 1915ին կը կախուի, բանտի մէջ նախապէս սարսափելի տանջանքներու ենթարկուելով.*

286. **ՎԱՀԱՆ ՔԻՐՔՃԵԱՆ**. — *Ծն. Նիրզէ (Կեսարիա) 1878ին. Ս. Կարապետի վանքին շրջանը բոլորելով՝ ուսուցչ. պաշտոններ կը վարէ Կեսարիա եւ Օրտու. Դաշնակցական. Գլխաւոր աշխատակից «Հայեկ» շաբաթաթերթի. Կախուած 20 Օգոստոս 1915ին.*

287. **ՄԻՆԱՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ**.—*Կէմէրէկցի, 45 տարու, Մարզուանի Գոլէճէն ընթացաւարտ՝ կը մտնէ Հնչ. շարքին մէջ, գործելով Մուշեղի ապա-*

տակային խումբին հետ։ Ուսուցիչ Կէմէրէկ և Կեսարիա։ Մուշեղի կախուելէն յետոյ կը մեկնի Ամերիկա, ուրկէ հայրենիք դարձին՝ կը մնայ իբր ուսուցիչ, նաև ներկայացուցիչ Կեսարիոյ Հնչ. մասնաճիւղին։ Կախուած 2 Յունիս 1915ին։

Հոս կ'աւարտի կախաղաններուն շարքը: Կեսարիոյ զոհերէն կան դեռ հետեւեալները.

288. **ՎԵՐ. ՄԻՀՐԱՆ ՄԱՆՃԵԼԵԱՆ.** — Եւրէքցի, 50 տարու, հովիւ Աւետարանական Հայոց Կեսարիոյ։

289. **ՄԻՆԱՍ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ.** — Ծն. Եօզղատ։ Ուսումը Կեսարիա առնելէ վերջ կը նուիրուի կրթ. և յեղ. ասպարէզներուն, մտնելով Հնչ. դրօշին տակ։ Այն միջոցին երբ Թորոս Նաւուկեանի (Ձէլլօ) հրոսախումբը մէկ կողմէն և միւսը միւս կողմէն սկսած էին սարսել Բռնակալութեան հիմերը, անոնց թեւ-թիկունքը կ'ըլլայ Պետրոսեան։ 93ին կը կախուի իր աներորդին՝ Կիւլպէնկ Ամալեան, և 94ի սկիզբը երբ միւսայի խումբը կը հալածուէր՝ Պետրոսեան ձերբակալուելով կը քանտարկուի երկար ատեն։ Սահմանադրութենէն ետքն ալ կը շարունակէ ուսուցչ. և յեղափոխ. իր գործունէութիւնը Կեսարիա։

290/297. **ԱՆՄԻՐԻՆ** տարուելով (Կեսարիայէն) խողխողուած անձինք, մեծ մասամբ առեւտրական.—Գէորգ և Վահան Ճամճեան, Գարբ. Բիւրքճեան, Մարգար Եազըճեան, Բարսեղ Բիլիմլեան, Վահան Բէհեսեան (35 տարու, Օսմ. Պանքայի գանձապետ՝ զոր պէտք չէ շփոթել № 97ին հետ), Դր. Կէրէքմէզեան (Էվէրէկցի, 35 տարու), Յակոբ Եւսուֆեան և ուրիշ չորսեր։

298/302. **ԹՕՄԱՐԶԱ** տարուելով (Կեսարիայէն) խողխողուածներ, մեծ մասամբ առեւտրական.—Կարապետ Եուսուֆեան, Դանիէլ Դավճեան, Տէտէեան եղբարք (1915ի Տարեցոյցէս զնած ըլլալնուն՝ նախապէս 2 տարուան դատապարտուած), Արամ Տապաննեան և ուրիշ 17 հոգի։

303/316. **ԱՋԻԶԻԷ և ՇԱՐ ԳԸՇԼԱ** տարուելով (Կեսարիայէն) խողխողուածներ.—Երուանդ Վարդերեսեան (փաստաբան), Մարտ. Լուսարարեան, Նշ. Հալաճեան, Կրպ. Զամպաղճեան, Յովհ. Էքմէքճեան (Դաշնակց.), Յր. Պէօճէքեան, Վահան Զարուբեան, Մ. Կրպ. Մաթոսեան (65 տարու, վաղեմի Հնչ.), Վարդերես Վարդերեսեան (Թօզաթցի), Յակոբ Պօսթանճեան (Դաշնակց.), Յովհ. Թիւֆէնկճեան, Մ. Տիգրան Գասապեան (վաղեմի Հնչ.)։ Յր. Տէր Մկրտիչեան, Դանիէլ Պալըգճեան (փաստաբան), համագումար 24+93=117 հոգի։

Իսկ Թալասի ամբողջ Հայութենէն առայժմ հազիւ մէկ հոգի կարելի եղաւ մեզ յիշատակել, ներքին զաւառներու հետ լայն յարաբերութիւններէ զուրկ ըլլալով դեռ:

317. **ԳԱՌՄԻՆ** (նախկին Տաճատ Վրդ. Մելքոնեան, Էջմիածնական). —Ծնած է 1880ին և վարդապ. ձեռնադրուած 1904ին։ — Դաշնակցական։ Իբր հասարակական գործիչ՝ կ'ստիպուի սքեմը թողուլ և գաւառի մէջ վարել կրթական պաշտօններ։ Մուշ գտնուած ատեն՝ տխրահռչակ Մուսա պէյի դրդումով կը հալածուի կառավարութենէն և ձեռք եղանակին կ'ապաստանի Վան, ուր կ'ամուսնանայ յետոյ Պոլսեցի ուսուցիչ-գրագիտուհի Իսկ. Զիթճեանի հետ (Օր. Նինի) և միասին կը շարունակէ պաշտօնավարել նաեւ Մուշ ու Թալաս, մինչեւ 1915։—Հալէպ տարագիր՝ կնոջը հետ, որմէ բաժնուելէն վերջ՝ ցարդ անյայտ։

ՄԱՐԶՈՒԱՆ

Մարզուան եւ Այնթապ այն վայրերն են որոնք — Խարբերդի նման – տարիներէ հետէ լուսաւորութեան գլխաւոր կեդրոններ եղած են հայ նոր սերունդին համար, իրենց բարեհամբաւ կրթարաններով: Մարզուանի «Անաթօլիա», Այնթապի «Կեդրոնական Թուրքիոյ» եւ Խարբերդի «Եփրատ» Գոլէճները մեծ դեր կատարած են կրթական տեսակէտով, հասցնելով ուսումնական երիտասարդութիւն մը. — մեծ մասն. ափսո՜ս, զոհ Մեծ Եղեռնին, պաշտօնավարող փրօֆեսօրներուն նման: Ահա՛ յայտնիներն անոնցմէ:

318. **ԲՐՕՖ. ԱՌԱՔԵԼ Կ. ԹՕՓԱԼԵԱՆ** — Ծն. Մունճուսուն գիւղը (Կեսարիա) 1859 Յունիսին։ Գ. Ա. աստիճանով Մարզուանի Գոլէճէն ընթացաւարտ՝ ուսուցիչ կը կարգուի հոն. և 1890-4ին հետեւելով Ամերիկայի Գարլթօն համալսարանին աստեղագիտութեան և ուսողութեան ճիւղերուն՝ Ph. D. տիտղոսը կ'առնայ «Արեգ-ակնային դրութեան մէջ շրջան ընող գիսաւորներուն ծիրերը» պատրաստած իր ուսումնասիրութեամբ (որուն ընկերացող քարտէսը մաս կազմած է ամերիկեան Աստեղագիտութեան դասագիրքի մը)։ Անցնելով Մարզուան, յիշեալ ճիւղերուն ուսուցչապետ կը կարգուի։ Հեղինակ ժողովրդական Աստղագիտութեան մը (Թրք.) զոր Պոլսոյ ամերիկ. միսիոնարութիւնը լոյս ընծայեց։ Գիտ. յօդուածագիր զանազան թերթերու։ — Թօգատի մօտ՝ Չիֆթլիկ կոչուած տեղը նահատակ 1915 Օգոստոսին։—Երկու զաւակ ունի Ամերիկա։

319. **ԲՐՕՖ. ՅՈՎՀ. ՅԱԿՈԲԵԱՆ.**— Ծնած է Մունճուսուն 1862 Հոկտ.ին։ 1886ին Գ. Ա. աստիճանով Մարզուանի Գոլէճէն ընթացաւարտ՝ Թրք.ի ուսուցիչ կը կարգուի հոն։ Օրէնսգիտական ուսումը կարգացուցած Պոլսոյ պետական վարժարանը։ 1904ին Մասաչուսէցի նահանգէն վկայուած Վ. Ա. աստիճանով։ Հեղինակ Անգլ.-Հայ բառարանի մը (որ Բ. տպագրութիւն մըն ալ վայելեց և Թարգմանիչ Սէյսի Բեոցիլ գիրքին, նաև Bu. իմ ծեզս ըլլար՝ ի՞նչ պիտի ընէր գրքոյկին։ Ունի բաղդատական լեզուաբանութեան և Սամ. Պատմութեան մասին շահեկան յօդուածներ «Բիւզանդիոն»ի և «Նոր Այգ»ի մէջ։ — Չիֆթլիկ նահատակ 1915 Օգոստ.ին։

320. **ԳԱԳԻԿ ՕԶԱՆԵԱՆ.** — Ծնած է Շ. Գարահիսար 1882ին։ Աշակերտ ծննդավայրին Ս. Փրկչեան դպրոցը, յետոյ Անաթօլիա Գոլէճը (Մարզուան)։ Պա՞ն մը առեւտուրով զբաղած ու իբր հնչ.կեան գործիչ ձերբակալուելով $1^1/_2$ տարի բանտուած է Կիրասոն ու Տրապիզոն։ 1903 6էն ուսուցիչ ծննդավայրին վարժարանը, իսկ այնուհետեւ տնօրէն Ս. Սահակեանի (Մարզուան), աւանդելով հայերէնի, քաղ. տնտեսութեան և առեւտր. ուսմանց դասեր։ Աշխատակցած պօլսահայ թերթերու. Մարզուանի մէջ հրատարակած Հայկունի երկշաբաթաթերթը։—Գործերը. Հայա-

պատում (Հայուն պատմական դերը), Պատմութիւն հայ լեզուի եւ քանաքիւտութեան, 1912ին և 13ին տպուած Մարզուան, երկու ուշագրաւ և երկարաշունչ երկասիրութիւններ՝ որոնք բանասիրութեան ու պատմութեան մէջ ունեցած իր հմտութիւնը ցոյց կուտան։ — Սվազ սպաննուած՝ 1915 Ապրիլի տարագրեալներու խումբով։

321. **ԲՐՈՖ. ԱՐՇԱԿ Թ. ՑԱՂԼԵԱՆ.** — 40 տարու, գօլէճական, Շթութկարտի և Պէռլինի երաժշտանոցներուն մէջ պարգացած, հեղինակ Զուլֆիայար անուն երաժշտ. երկի մը՝ գնահատուած գերման գեղարուեստի աշխարհէն, երաժշտութեան և գծագրութեան ուսուցիչ Մարզուանի Գօլէճին։ — Տարագրութեան շրջանին՝ անհետ։

322. **ԲՐՈՖ. ՅՈՎՀ. ԱՐՈՋԵԱՆ.** — Ծնած է Խարբերդ։ Նախակրթութիւնը հոն ստանալէ ետք՝ Ամերիկա կը մեկնի և 13 տարի անընդհատ կը

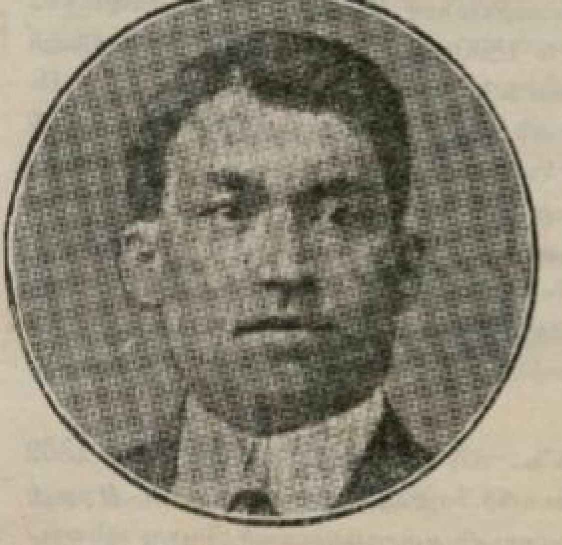

կը նուիրուի ուսման, Վ. Ա. աստիճանաւ վկայուելով Եէյլի Համալսարանէն։ Իր մասնագիտութիւնն աւարտելու առթիւ պատրաստած թեզը—պղնձէ և երկաթէ կազմուած ծծմբատներու բիւրեղացմանց տարանջատումը — կը գնահատուի ուսուցիչներու կողմէ և կ'անդամակցի զանազան ամերիկեան միութիւններու։ Սահմանադրութենէն յետոյ հայրենիք դառնալով՝ տարրաբանութեան դասատու կը կարգուի Սանասարեանի (Սվազ)։ 1914ին կ'ամուսնանայ և Մարզուանի Գօլէճէն հրաւէր ստանալով՝ պաշտօնով հոն կը մեկնի։ — Տեղահանութեան օրերուն, երբ Ամերիկ. քաղաքացի թէեւ կ'աջողի արտօնութիւն ձեռք բերել՝ մայրաքաղաքս դառնալու համար, բայց Գաղատիա հասնելուն վար կը դրուի և կը խառնուի այն Մեծ Կարաւանին որ սկսած էր արդէն իր Գողգոթան մագլցիլ։

123. **ԿԱՐԱՊԵՏ ԳՕՃԱԵԱՆ.** — Կէմէրէկցի, 35 տարու, Մարզուանի Գօլէճէն ընթացաւարտ, յաջորդաբար Թրք.ի եւ աշխարհագրութեան ուսուցիչ Թալասի ամերիկեան վարժրն.ի եւ «Անաթօլիա» Գօլէճի։ — 1915 Օգոստոսին նահատակ՝ միւս բրօֆէսօրներուն հետ։

324/327. **ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐ ԵՒԼՆ.** - Բարսեղ Ընտէլէպեան եւ Նշան Նէնիճէլեան (Հնչակեան), Մամբրէ Քհ. Թեփիկեան (60 տարու, կրօնուսույց, կարեւոր դէմք մը Մարզուանի մէջ), Յովհաննէս Մաճեան (50 տարու, Պօլսեցի փաստաբան)։

328. **ՊԱՏ. ԳԷՈՐԳ ՏԷՅԻՐՄԷՆՃԵԱՆ** — 50 տարու, Հովիւ Աւետարանական Հայոց Մարզուանի։ — Տարագրութեան մէջ անհետ։

329. **ԱՐՄ. ԿՈՐԿՈՏԵԱՆ.** - Տեղացի գօլէճական, 28 տարու։ Ամերիկա տարի մը ուսանելէ վերջ՝ կը դառնայ հայրենիք, հասարակական գործիչ (Հնչ.) եւ ուսուցիչ կրկնակ հանգամանքով։ — Նոյնպէս։

ԱՅՆԹԱՊ

330. **ԲՐՕՖ. ՃԷՄՍ ՄԱԹՈՍԵԱՆ.** — *Տեղացի, 42 տարու, ընթացաւարտ Կեդր. Թուրքիոյ Գոլէճէն ուր կ'աւանդէր մանկավարժութիւն եւ հոգեբանութիւն։ Վկայուած Ամերիկայի Գլարք համալսարանէն։ — Տէր Զօր։*

331. **ԲՐՕՖ. ԼՈՒԹՖԻ ՊԱՊԻԿԵԱՆ.** — *Տեղացի, 32 տարու, ընթացաւարտ Կեդր. Թուրքիոյ Գոլէճէն ուր կ'աւանդէր երկրաբանութիւն եւ մաթեմաթիկ։ Վկայուած Եէյլի համալսարանէն, հեղինակ Մաշհնիար Թրք. գիրքին. լուրջ հետազօտութիւններ կատարած Այնթապի շրջանակի մետաղներուն մասին։ — Տէր Զօր։*

332. **ՅՈՎՀ. ՀԱՄԲՐՃԵԱՆ.** — *Տեղացի, 30 տարու, ընթացաւարտ Կեդր. Թուրքիոյ Գոլէճէն ուր կ'աւանդէր լեզուներ։ — Տէր Զօր, անհետ։*

333. **ԲՐՕՖ. ԱՐՇԱԿ ԲՈՒՄԵԱՆ.** — *Ուրֆացի, 30 տարու, Գերմանիա եւ Սկովտիա ուսած։ Այնթապի Գոլէճը կ'աւանդէր հայերէն եւ Աստուածաբանութիւն։ — Հալէպ։*

334. **ՎԵՐ. ԳՐԻԳՈՐ ՏԷՐ ՊՕՂՈՍԵԱՆ.** — *Մարաշցի, 30 տարու, Այնթապի հովիւ։ — Տէր Զօր։*

335. **ՊԱՏ. ՅԱԿՈԲ ՆԱՃԱՐԵԱՆ.** — *Ուրֆացի, 32 տարու, Այնթապի քարոզիչ։ — Տէր Զօր։*

336. **ՊԱՏ. ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԹՕՓՈՒԶԼԵԱՆ.** — *Արաբկիրցի, 40 տարու, Այնթապի քարոզիչ։ — Տէր զօր։*

ԳԻՒ. ԶԱՆԱԶԱՆ ՎԱՅՐԵՐ

Ներքին գաւառները տեղի ունեցած Տարագրութեան չարաշուք օրերուն՝ գործուած նախճիրները մէկիկ մէկիկ պատկերել կանխահաս կը նկատենք, ցորչափ տեղական Թերթերով եւ վերապրողներու կողմէ ճառակոտոր պատմուածքներով կարելի չէր Զուլումը շարժանկարել իր լրումին մէջ: Ստոյգ է որ հեռաւոր քաղաքներ բոլորովին ամայացած են իրենց հայ բնակչութենէն, եւ վերապրողներէ ցանցառ թիւ մը դեռ եւս կը մնայ աստանդական: Անհետող դէմքերու անհամար շարքերուն մէջէն՝ կրօնքի պաշտօնեաներու, ազգային ու կրթական գործիչներու եւ գրչի վաստակաւորներու կատարեալ մէկ խմբումն ունենալ հիմկուհիմա թէեւ անհնարին էր, բայց — հակառակ լուրերու անբաւականութեան եւ հակասականութեան — մեր պրպտումները տուին արդիւնք մը՝ թէեւ ինքնին փոքր՝ գոնէ սակայն վաւերական: Մօտաւոր ապագային Թողլով գաւառականներուն լիակա-

տար մահագրութիւնը պատրաստելու գործը, կը բաւականանանք մինչեւ հիմա ներս կարգ մը քաղաքներէ եւ անոնց զոհերը թուել վերոյիշեալ վերնագրին տակ:

337. **ՅՈՎՀ. ԳԱԶԱՆՃԵԱՆ.**— Ծն. 3 Ապր. 1870ին Թօգատ՝ ուր նախն. կրթութիւնը ստացած։ Իր զարգացումը կը պարտի ինքնաշխատութեան։ Կուգայ Պոլիս եւ Յ. Գասպարեանի հետ կը հրատարակէ իր Ա. գիրքը՝ Գաղտնիք եւ Արուեստ Մոգութեան (1889)։ Իրաւաբանական ուսմանց հետեւելով 93ին կը դառնայ ծննդավայրը և փաստաբանութեամբ կը պարապի, պահ մըն ալ ատենադպրով։ Գր. գործունէութիւնը կը սկսի 1892էն, հրատարակելով յօդուածներ «Արեւելք»ի մէջ, նաև բոլոր պոլսահայ թերթերու և հանդէսներու, «Ա. Մամուլ»ի և «Հ. Ամսօրեայ»ի՝ ընդհանրապէս լեզուաբանական և քննադատական ուսումնասիրութիւններով, որոնցմով ունէր հմուտ բանասէրի համբաւ մը։ Առանցմէ է՛ն երկարաշունչն է Եւդոկիոյ Հայոց գաւառաբարբառը, 99ին Վիեննա տպ. և 1901ին պսակուած Իզմիրեանց մրցանակով։ 1908-10ին լոյս կ'ընծայէ Արդի հայերէն լեզուի քերականութիւններու դասընթացք մը 3 հատոր, ինչպէս աշխատուած գործ։ 1909ին կը հրատարակէ Մագնիսականութիւն եւ Ոգեհարցութիւնը՝ որուն շօշափած նիւթերուն մասին կը թուի մասնաւոր նախասիրութիւն մը ունենալ։ Վարած է ազգ. զանազան պաշտօններ Թօգաթ։ 1909ին կրկին գալով Պոլիս՝ հայերէնի ուսուցիչ կը կ·րգուի Կեդրոնականի, պահ մըն ալ խմբագիր՝ Յ. Շահնազարի «Հայրենիք»ին։ Ազգ. երեսփոխան ընտր. Ամասիա-Մարզուանէն։ Այնուհետեւ հայրենիք կը մեկնի, կարծես ա՛լ չդառնալու համար։

338. **ՏԻԳՐ. ԹԻՒՄԻՒՐԵԱՆ.** — Ծն. 1886ին Թօգաթ ուր ուսումը ստանալէ վերջ անցնելով Արմաշ՝ Դպրեվանուց ընթացքը կը բոլորէ և կը դառնայ հայրենիք ուր ուսուցիչ կը կարգուի (ապա Էրպաա), նաեւ առաջնորդարանի քարտուղար, եւ կը հիմնէ տպարան մը։ — Հնչակեան։

339. **ՅՈՎՍ. ԽԷՏԸՐԵԱՆ.** — Ծն. Թօգաթ 1875ին։ Նշանաւոր գործունէութիւն մը ունեցած՝ իր ծննդավայրին մէջ։ — Հնչակեան։

340. **ՊԱՏ. Ա. ԳԻՒՐԴԵԱՆ.** — Մունճուսունցի, 45 տարու, հովիւ Աւետարանական Հայոց Թօգաթի։

341. **ՆՈՒՐ. ՆՈՒՐԻՃԱՆԵԱՆ.** — Խարբերդցի գօլէճական, 32 տարու, տնօրէն Բղիի դպրոցին։

342. **ԵՂՕ.** — Բինկեանցի, 50 տարու։ 1891ին կը մտնէ Դաշնակցութեան շարքին մէջ և Պոլիս կը մասնակցի Մամբրէ վրդ.ի տէրորին։ Կառավարութենէն կասկածուելով, կ'անցնի Կովկաս և մաս կ'ունենայ կրկին տէրորական գործի մը մէջ՝ որուն հետեւանօք կը ձերբակալուի և կ'աքսորուի Սախալին։

Հոն կը մնայ մինչեւ 1905, երբ ծաքոն՝ կղզիին կէսը կը գրաւէ, զինքն ալ ազատ արձակելով։ Սահմանադրութեան հռչակումին Պոլիս կուգայ և պահ մը առեւտուրով զբաղելէ վերջ կը մեկնի Ամերիկա։ Պատերազմի տարին ծննդավայրը կը դառնայ։—Սարսափի օրերուն, ծուղակը չիյնալու համար Մուրատի հետ խմբովին կը բարձրանայ սար և մինչեւ 1916ի վերջը քանիցս կ'ընդհարի կանոնաւոր բանակին։ Յետոյ կ'իջնէ Սամսոն, ուր ընկերովի բանի շփրցնելով առագաստանաւ մը՝ բաց ծովը կ'ելլէ, Ռուսիա անցնելու համար։ Եղերապահ մը յատուկ հրահանգով Բիւլէէն կը մեկնի՝ նաւը բռնելու։ Քանի մը ժամ վերջ եղերապահը կը փնտռէ եւ պ·բռնուած ետ կը դառնայ, բայց ինքն ալ գընդակահար կ'ըլլայ։

343. **ՅԱԿՈԲ ԱՂԱՍԷՐ.** — Ծն. Պոլիս 1881ին։ Կէտիկ Փաշայի և Ղալաթիոյ Կեդր. վարժարաններէն ընթացաւարտ։ Եղեռնի դէպքէն վերջ Գերմանիա մեկնելով՝ մանկավարժ կը վկայուի եւ կ'անցնի Եգիպտոս կրթ. պաշտօնով (Աղեքսանդրիոյ վարժարանին տնօրէն)։ Այդ միջոցներուն երբ Հ. Յ. Դ. կուսակցութիւնը ընկերվարական ծրագիրը կ'ընդունի, կը հեռանայ կազմակերպութենէն, մնալով բողոքող Դաշնակցական։ Սահմ. հռչակումին կուգայ Պոլիս եւ Միացեալ կողմէ տնօրէն կը կարգուի Ատանայի, որմէ յետոյ ընդհ. տեսուչ Բ·գիի դպրոցներուն։ Ինքը միա՛կը եղած է որ կրցած է անպայման յարգանքն ու վստահութիւնը վայելել Միացեալի Կեդրոնական Մարմնին։

344. **ԹՈՎՄ. ՃԻԼԱԼԵԱՆ.** — Բալուցի 45 տարու։ Տեղւոյն Միացեալ ընկ. եան դպրոցն աւարտելէ վերջ, 1890ին Պոլիս կուգայ եւ մինչեւ 1895ի դէպքերը հոս մնալով՝ կը մտնէ Դաշնակցութեան շարքին մէջ։ Կ'անցնի Ամերիկա՝ իբր հասարակական գործիչ, եւ կը մասնակցի 1907ի (Վիէննա) եւ 1909ի (Վառնա) Դաշն. ընդհ. ժողովներուն։ Յետոյ ծննդավայրը դառնալով, մեծ զարկ կուտայ կրթական գործին։

345. **ՍԵՆԵՔԵՐԻՄ ՊՕՆՃՈՒՔԵԱՆ.** — Մալաթիացի, 40 տարու։ Նխն. կրթութիւնը հոն ստանալով, կ'անցնի Ամերիկա ուր կը մտնէ Հընչակեան շարքին մէջ։ Մասնակցած 1895ի Կիլիկիոյ ապստամբութեան եւ ապա Դաշնակցութիւնն ընդունած։ Երկար ատեն իր ծննդավայրը կ'ապրէր, պարապելով առեւտուրով։

146. **ՊԱՏ. ՏՐ. ԴԱՊԱՍԱԳԱԼԵԱՆ.** — Սվազցի, 32 տարու, հովիւ Աւետ. Հայոց Ամասիոյ։ — Մարզուանի մօտ նահատակ։

147. **ՄԻՆԱՍ ԻՐԷՔՃԵԱՆ.** — Ծնած է 1875ին Ամասիա ուր ստացած իր ուսումը։ 1911ին կ'սկսի հրատարակել Տքթ. Հ. Թոփալեանի հետ Ամասիա գաւառաթերթը որ քանի մը տարուան կեանք կ'ունենայ։ - Հնչ.։

148. **ՄԱՆՈՒԿ ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ.** — Ծնած է Խիան (Տիգրանակերտ)։ Վաղեմի ուսուցիչ իր ծննդավայրին ու քաղաքին մէջ։ Ունի ազգագրական յօդուածներ Ս. Դաւթեանի խմբագրութեամբ հրատարակուող «Բիւրակն»ի մէջ, նաեւ պատրաստած Խիանի գաւառաբարբառը։

349. **ՆՇ. ԷՎՐԱՆԵԱՆ.** — *Ծն. 1865ին Ամասիա ուր ստացած իր ուսումը. — Վաղեմի Հնչակեան.*

350. **ԿՐՊ. ՋՐԱՃԵԱՆ.** — *Ծն. Տիգրանակերտ 1888ին եւ ուսած «Եփրատ» Գոլէճ. Հնչ. ընդ. կազմակերպիչ՝ ծննդավայրին շրջանին. Օրէնսգէտ. Մատէնի գայմագամ.*

351. **ԳԱՐ ԿՈԶԻԿԵԱՆ** (*Եսալէմ*). — *Ծնած է Բալու 17 Օգոստ. 1878ին, եւ ուսումը կ'ստանայ Չարսանճագ ու Խարբերդ. 1896ին Ռուսիա անցնելով՝ կ'աշխատի գործարաններու մէջ եւ կ'զգայ բանւոր դասակարգին կրած տանջանքները, որոնք Սոցիալ. Դեմոկրատ գաղափարին կը մղեն զինք. 1901ին երբ Հնչակեան գործիչ կը ձերբակալուի եւ երկու տարուան բանտարկութենէ մը վերջ Ժընէվ կ'անցնի ուր Ե. Պալեանի հետ կը հրատարակէ Բանւոր ընկերով. հանդէսը: 1905ին երբ Ռուս յեղ. շարժումը Բեթերսպուրկի գործաւորներուն կողմէ ծաւալ կ'առնար, անունը փոխելով կ'անցնի Թիֆլիզ եւ յաջորդաբար կը վարէ խմբագրութիւնը Կեանքի, Ձայնի եւ Գործի, —բոլորն ալ խափանուած. Կ'աշխատակցի արտասահման հրատարակուող «Սոցիալիսթ»ի և Տ. Զաւէնի «Երկրի Ձայն»ին՝ զանազան ծածկանուններով. Սահմանադրութենէն վերջ Պոլիս կուգայ ու կը սկսի գրել «Մանզումէ»ի. Քիչ յետոյ Գրաշարաց Միութիւնը կը հիմնէ եւ լոյս կ'ընծայէ Նոր Կեանք շաբաթաթերթը Հ. Նազարեանցի հետ, նաեւ Ապագայ բանւորական հանդէսը. — Հեղինակ Թող փակուին խոսիմ գրքոյկին. — Կ'ամուսնանայ եւ ուսուցչ. պաշտօնով ընտանեօք կ'անցնի Տրապիզոն ուր կը մնայ մինչեւ 1915, եւ տեղահանութեան ընթացքին՝ Ճամբան կնոջը Ռոզիի հետ կամովին գետամոյն.*

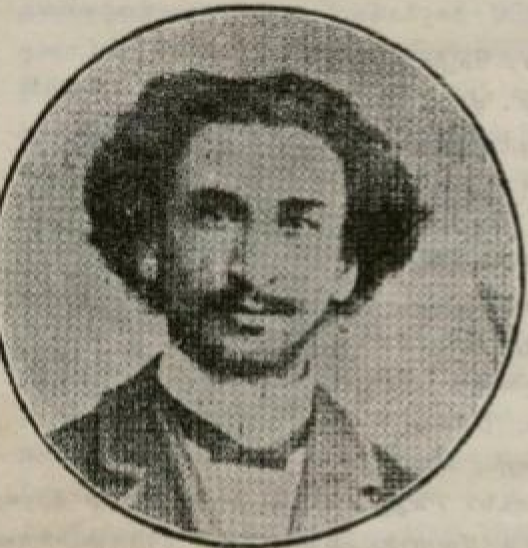

Սեւ Ծովի հայ քաղաքացիներու Տեղահանութիւնը (1915 Յունիս-Յուլիս) ճշմարիտ եղերերգութիւն մըն է: Ո՛չ մէկ Հայ զերծ մնաց յանկարծական աքսորէն, որուն ընթացքին՝ այրեր իսկոյն զատուելով բռնամահը ճաշակեցին, իսկ կանայք ու մանկտին խումբ խումբ կորսուեցան դէպի ներքին գաւառներ, երեւակայութենէ դուրս անգթութեանց նշաւակ: Յիշենք միայն եւ անցնինք՝ թէ Տրապիզոնէն 36 երիտասարդ — մեծ մասամբ ուսանեալ — մակոյկներով տարուելով ծովամոյն եղան Տարագրութեան նախընթօրին: — Տեղւոյն Առաջնորդ Հօր կենսագրութիւնը տե՛ս «Հայ Եկեղեցականներ»ու բաժինին մէջ. իսկ քահանաներէն կան հետեւեալները.

352/354. **Տ. ՄԵՍՐՈՊ, Տ. ՇԻՎԱՑ, Տ. ԵՈՒՍԻԿ.** — *Երեքն ալ տարագրութեան մէջ մեռած.*

355. **ԱՐՏԱՇ. ՔՀ. ՓԱՓԱԶԵԱՆ**. — *Կամարակապցի, 47 տարու, հմուտ հայ., ֆրնս. եւ թուրք լեզուներու, աշխարհականութենէն մինչեւ 12 տարուան քահանայագործութիւնը՝ նուիրուած կրթ. գործին եւ պաշտօնավարած Կամարակապ, Ակն ու Ապուչեխ՝ ուր հաստատուած վերջերը։*

356/362. **ԲՈՂՈՔ. ՔԱՐՈԶԻՉՆԵՐ**. — *Պատ. Յ. Մանուկեան (հովիւ Աւետարանական Հայոց Գաղատիոյ), Պատ. Ա. Խարտըմեան (40 տարու, քարոզիչ Մունճուսունի), Վեր. Կ. Աթմաճեան (50 տարու, քարոզիչ Սունկուրլուի, Վեր. Հայրապետ Օտեան (Սթանօզցի, 64 տարու։ բազմարդիւն հովիւ իր ծննդավայրին), Վեր. Տիգր. Գօնտաղճեան (Հասան Պէյլեցի, 35 տարու, հովիւ Քէսապի, խամի մէջ մեռած), Վեր. Յովհ. Էսկիճեան (Մարաշցի, 32 տարու, քարոզիչ Հալէպի, տարագրեալոց մեծապէս օգտակար եղած), Պատ. Աւետ. Տ. Կարապետեան (Ատանացի, 65 տարու, քարոզիչ իր ծննդավայրին)։*

363. **ՎԱՀԱԳՆ (ՏԱԹԵՆԻԵԱՆ)**. — *Սվազցի, 38 տարու։ Կրթական եւ ազգային գործիչ (Դաշնակց.)։ — Կախաղան բարձրացած Ատանա։*

364. **ԱՇՈՒՂ ՇԱՀՆԱԶԱՐ** (*Մարտիրոս Աշուղեան Բէյրութեանց*). *—Կովկասահայ, 45 տարու, վաղեմի Հնչակեան։ Սահմանադրութեան հռչակումին Պոլիս գալով, պահ մը կը պարապի ուսուցչութեամբ եւ կը հրատարակէ Ձայն կրթութեան մանկավարժական թերթը (2 թիւ)։ Անցնելով Երուսաղէմ՝ կը պաշտօնավարէ Ժառանգաւորաց վարժարանի մէջ, ապա կը մեկնի Եգիպտոս՝ դառնալու կրթական պաշտօնով։ Պոլիս դարձէն յետոյ կ՚ուղեւորի գաւառ եւ քահանայ կը ձեռնադրուի Նալլու Խան։ Աքէտի տարին իր հօտին հետ հոնկէ տեղահան և Գաղատիա նահատակ։—Կովկաս, Պոլիս եւ Եգիպտոս՝ իր շրջած վայրերուն մէջ յաջորդաբար հրատարակած իր հեղինակութիւններն են (մեծ մասամբ գրքոյկ) Մի բաժակ ջուր, Ովքե՞ր են մեր հարսաճարողները, Բախտաւոր եւ դժբախտ անձինք, Պասիւ, Ազատութեան օգուտները (թրգմ.), Կովկասի վիճակը, Դէպի Սօց. Դեմոկրասիա, Հայ հերոսի արշաւանքը, Իդէալի զոհը, Խորտակուած սէրը, Սրտիս վէրքերը, Տանջուածները, Կնոջ մը վրէժը, Մայրը, Կնոջ մը զաղտնիքը, Արիւնոտ զաւակը, Խորտակուած օջախը։*

ԻԶՄԻՐ

Տաճկաստանի բոլոր քաղաքներէն 4 հատ հազիւ կրնանք թուել՝ ուրտեղի Հայութեան խնայուեցաւ ամբողջական տարագրում, — Կ. ՊՈԼԻՍ, ՔԷՕԹԱՀԻԱ, ՌՈՒՇՃՈՒԳ եւ ԻԶՄԻՐ: — Այս վերջնոյն զոհերն են հետեւեալները.

365. **ՔԵՐՈՎԲԷ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆ**. — *Տնօրէն Գալուստ Կիւլպէնկեան ագարակին։ — Ընդհ. պատերազմին սկիզբը՝ 1914 Հոկտ.ին սպաննուած։*

366. **ՍՏԵՓԱՆ ՆԱԼՊԱՆԴԵԱՆ**. — *Ծն. Մանիսա 1885ին։ Շրջանաւարտ Ալիանս Իզրայէլիթ վարժարանէն, Իզմիր, ուր կ՚զբաղէր շոգենաւային փոխադրութեանց գործով։ — Նախկին Հնչակեան։ — 1915ի վերջերը, Թալաթեան Ռեժիմի դէմ Թուրք տարրին մէջ յեղափոխութիւն յարուցանելու դիտումով ֆրանսերէն «մանիֆէսթ» մը կը հրատարակէ. յետոյ կը հետապնդուի և*

ձերբակալուելով՝ բանտի մէջ տառապանքներ կրելէ ետք կ'աքսորուի անվերադարձ։ — Հետեւանքն այն կ'ըլլայ որ, կոյտ մը տեղացի ու գաւառացի Հայեր և 1915 Ապրիլէն ի վեր Իզմիրի մէջ բանտարկեալ կուսակցականներ, ինչպէս և Նալպանտեան դերդաստանի երկսեռ անդամներ կը քշուին քաղքէն, համախումբ 60 հոգի։ Յիշենք անհետացողներէն.

366

367

367. **ՏՔԹ. ՅԱԿՈԲ Ս. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ.** — *Ծն. Էօտէմիշ 5 Փետր. 1890ին։ Ս. Մեսրոպեան և Սէն Ժօզէֆ վարժարաններէն ընթացաւարտ՝ պահ մը դրագրի պաշտօն վարելէ ետք, կը շրջի Փոքր Հայք՝ Դաշնակցութեան քարոզչական գործով։ 1910ին անցնելով Պէյրութ՝ 4 տարի վերջ կը վկայուի ֆրնս. բժշկանոցէն։ 1915ի գարնան Իզմիրի բանտը կը փոխադրուի շղթայակապ և Դեկտ. 3ին կ'աքսորուի բանտակից ընկերներով զորս յիշած ենք ստորեւ։—Մեռ. Խալահիէ։*

368. **ԱՐՏԱՇԷՍ ՏԷՐ ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ.** — *Ծն. Դըրդաղաճ 1882ին, տէրտէրոջ որդի։ Իզմիրի Մեսրոպեանէն ընթացաւարտ՝ դրագրութիւն կ'ընէ մինչեւ 1902, որմէ յետոյ կը նետուի ուսուցչ. ասպարէզ, պաշտօնավարելով Մանիսա և Տէնիզլի։—Դաշնակց.։ 1905ին կը ձերբակալուի և տանջանքներու ենթարկուելով կ'ուղարկուի Պոտրումի բերդը։ Սահմանադրութեան հռչակումին, կը շարունակէ իր գործունէութիւնը՝ որպէս հասարակական գործիչ, տեսուչ Տէնիզլիի, Էօտէմիշի եւ Գարաթաշի վարժարաններուն։ Վերջերը կրթական գործը լքած մտած էր առեւտր. ասպարէզ։*

369. **ՎԱՐԴԱՆ ՄԻՍԻՐԵԱՆ.** — *Ծն. Զմառա (Տիվրիկ) 1887ին։ Մարզուանի Գոլէճէն ընթացաւարտ՝ տարի մը կը պաշտօնավարէ հոն, յետոյ կը մտնէ Պոլսոյ իրաւաբանական վարժարանը։ 1911ին Կրթ. նախարարութեան կողմէ կը կոչուի Իզմիրի Սուլթանիէի ուսուցիչ անգլ. լեզուի, նաև Մեսրոպեանի ու մասնաւորներու՝ այցելու։ «Աշխատանք»ի յօդուածագիր.—Դաշնակց.։—Ռաքքայէն Տէր Զօր տանող ճամբուն վրայ գնդակահար։*

370. **ԱՌԱՔԵԼ Ա. ԱՊՐՕԵԱՆ.** — *Ծն. Աֆ. Գարահիսար 1859ին։ Ուսումը կ'ստանայ հոն, յետոյ կ'աւարտէ Իզմիրի Սէն Ժօզէֆ վարժարանի դասընթացքը։ Ծննդավայր դառնալով կը պաշտօնավարէ Ուէժիի մէջ։ 1889ին*

Մաղնիսա, առևտր. գործով, իսկ 1892էն մինչև իր տարագրումը՝ Իզմիր։ Համարակալ Ղ. Եսայեան Տան։ — Հնչակեան։ — Մեռ. Մէրտինի ճամբուն վրայ։

370

377

371/376. **ԴՈՐԾԻՉՆԵՐ** *(Դաշնակց.)— Կարապետ և Պերճ Պ. Դանիէլ (մեռ. մին՝ Խալահիէ, միւսը՝ Եարպաշը), Մելքի Խանդէթեան (մեռ. Քէլէպէք), Սուրէն Յարութիւնեան (մեռ. Սեպզա), Կրպ. Յ. Սիվրիսարեան (մեռ. Մուրատ), Զինւոր Մարտիկ (Մշեցի, մեռ. Այնթապի ճամբուն վրայ)։*

377. **ՊԱՏ. ՍԱՄՈՒԷԼ Յ. ՔԻՒՆՏԻԿԵԱՆ.** *- Ծն. Արաբկիր 1867ին։ Այնթապի Կեդր. Թուրքիոյ Գոլէճէն 1886ին ընթացաւարտ՝ կը դառնայ ծննդավայր, ուր տարի մը ուսուցչութիւն ընելէ ետք՝ յաջորդաբար կը պաշտօնավարէ Ռոտոսթօ և Տարտանէլ (ուր քարոզիչ, նաև անգլ. հիւպատոսարանի թարգման)։ Յետոյ կը մեկնի Իզմիր, երբ դասատու Ամերիկ. վարժարանի, պաշտօն զոր 18 տարի կը վարէ՝ մինչև իր աքսորումը, հակառակ անոր որ կուսակցութեան մը չէր պատկաներ։ — Մեռ. Գոնիայի բանտը։*

ՄԵՐՁԱԿԱՅ ՎԱՅՐԵՐ

Այս խորագրին տակ համախմբուած են զոհերը Նիկոմիդիոյ, Պարտիզակի, Ա. Փազարի (եւ շրջակայից), Պրուսայի, Պոլուի, Պանտրմայի եւ Պալըքէսէրի, - վայրե՛ր ուր Պատերազմ. Ատեաններ գործեցին անդուլ (ինչպէս ամենուրեք), Արդարութեան անունն արատաւորելով եւ քմայական վճիռներով Ջնդանը, Երաշխէպն ու Կառափնատը հրամցուցին մեր բամբասուտ ազգակիցներուն, պարզապէս անո՛ր համար որ անոնք հայ անունը կրելու անքաւելի մեղքն ունէին վիզերնին։ Անտուաղ բորենիի ո՛չ նուազ բուռն իր մոլուցքը ցոյց տուաւ Պօլսոյ Կեդր. Բանտի տնօրէն Իպրահիմ խայրի հրէշը մանաւանդ, որ, արջառաջիլը ձեռքին, 1915ի գարնան մեկնեցաւ ճեպընթաց այդ վայրերը, սոսկում ու սարսափ տեղացնելու Հայոց գլխուն։ Եւ կարգաւորէն մինչեւ ուսանող, աչքեր արի՛ւն լացին, պարանոցներ շար ի շար ճօճեցան պարաններէ, ու դատապարտներ սկսան գելանիլ սեւ շրուշակներու մէջ...։ — Ահա՛ շարքեր՝ Իթթիհատի սխրագործութեանց.

378/411. **ՊՈԼՍՈՒ ԿԱԽՈՒՈՂՆԵՐ.** – *Սիրական Փափազեան, Ալեքս. Յարութիւնեան (Ա. Փազարէն, 28 Սեպտ. 1915ին), Ստեփան Աքչայեան, Նշ. Մարգարեան, Մկր. Պարթըղեան, Սրգ. Լազեան, Գար. Բաբելեան, Անծանօթ Հայ մը (Տիվրիկցի) և Սթէֆանի անուն Յոյն մը (21 Դեկտ. 1915ին), Տ. Խորէն Քհ. և ուսուցիչ որդին (Էլմալըցի), Սարգիս և որդին Յովհ. Խոզաեան, Նազարէթ և Միհրան Թաշճեան, Կրպ. Ջանիկեան, Հայոցեան, Կարապետ, Շմաւոն, Միհրան Քիրէմիտճեան, Պետրոս, Մինաս, Գր. Սմբատեան և 2 Յոյն՝ Անաստաս ու Ինգնատիոս (Ա. Փազարէն, 28 Դեկտ. 1915ին), Պետր. Կէնճեան, Պօղոս Կէկէնօղեան, Յովհ. Մուրատեան, Խաչիկ Մարտիկոսեան, Համբ. Իշխեան, (Ա. Փազարէն, 21 Մարտ 1916ին), Սիրական Սթամպօլցեան (Արմաշէն), Իսքէնտէր Յամաքեան, Յակոբ Պիճոյեան (Խասկալէն, 3 Հոկտ. 1916ին, Կրպ. Լեպեան (Զէնկիլէրէն, 19 Դեկտեմբեր 1916ին).*

412/414. **ՊԱՆԴՐՄԱ ԿԱԽՈՒՈՂՆԵՐ** — *Դեղագործ մը (տե՛ս զինքը «Հիպոկրատի Աշակերտներ» ցանկին մէջ), Հայրապետ Պագըրճեան (Զալկորացի ուսուցիչ, 33 տարու, 31 Օգոստ. 1915ին), Տ. Գասպար Քհ. Աւետիսեան (Մուրատչայցի), Յովս. Վարժապետեան (Մուրատչայցի, ուսուցիչ, 5 Սեպտ. 1915ին).*

415/418. **ՊՐՈՒՍԱ ԿԱԽՈՒՈՂՆԵՐ.** — *Բժիշկ մը (տե՛ս զինքը «Հիպոկրատի Աշակերտներ» ցանկին մէջ), Սիմոնիկ Սէֆէրեան (յանձնակատարապահովագրիչ, ընիկ, 45 տարու, կախուելու պահուն՝ չուանը հակառակ երկիցս փրթելուն՝ երրորդ անգամ կառափնատ բարձրացուցուած), Միսաք Մէրմէրեան (ոսկերիչ, ընիկ) և 2 գիւղացի Հայեր.*

419/450. **ԱԴՐԱՆՈՍ** *(Պրուսայէն 10 ժամ հեռու)* **ՀՐԱՑԱՆԱՁԱՐԿ ԵՂՈՂՆԵՐ.** — *Անդր. Խանճեան, Օննիկ Պալթաեան, Աբր. Նալպանտեան, Յակոբ Դարուճեան, Դանիէլ Բէքմէզեան եւ եղբայրը՝ Թորոս (ատենապետ Թաղ. խորհուրդի), Ստ. և Լ. Տինկիլեան (բողոքական), Լ. Լութֆիեան, Մինաս Քէօլէեան, Հրանտ Արապեան, Ազնիւ եւ Օննիկ Ֆիլիպէեան, Գաբրիէլ Մօղիկեան (աւետարականք), Լաբաճեան հայր եւ որդի, Սինէմ Շամամեան եւ որդին Պետրոս, Մինաս Ֆնտըլեան (Օսմ. Դրամատան մթերանոցապետ), Յր. Ուզունեան (55 տարու, փաստաբան), Միհրան Լութֆեան (ուսուցիչ), Յր. Եազըճեան, Ստ. Հիսեան, Միք. Խանճեան, Արամ Դամլըբեան, Կրպտ. Էպէեան (գրագիրներ), Դր. Անտոնեան (պաշտօնեայ Հանր. Պարտ. Վարչութեան), Սրգ. Մջիկեան և Բիւզանդ Մօրուքեան ուսանող), Դանիէլ եւ Կարապետ Բաջաճեան (մսագործ), Սարիմ Գըլըճեան (դարբին), Էտուարդ Պէյազեան (տե՛ս զինքը 39 թուահամարով), Յր. Լութֆեան եւ Արմենակ (տե՛ս զիրենք «Հիպոկրատի Աշակերտներ» ցանկին մէջ), Թեւոնեան եւայլն,*

թիւով հարիւր հոգի, որոնցմէ քանը Պրուսայէն, միւսներն ալ շրջականներէն էին: Իսկ

451. **ՍՈՒՔԻԱՍ ՏԻՒԼԳԷՐԵԱՆ.** — *Պրուսայի առաջնորդարանի վաղեմի քարտուղար, առաջնորդ Հայր Սուրբին հետ 5 տարուան դատապարտեալ, միասին կը քշուին Տէր Զօր եւ բծաւոր ժանտատենդէ կը մեռնին երկուքն ալ.—[Առաջնորդը տե՛ս «Հայ Եկեղեցականներ» բաժինին մէջ].*

452/459. **ՏԷՐՏԷՐՆԵՐ.** – *Ներսէս Տօլրաշեան (ծերունազարդ քահանայ Իզմիթէն, տարագրութեան ատեն Գօնիա վախճանած), Յովակիմ Քէօմիւր-*

ճեան (Իզմիթէն, 45 տարու, երբեմնի երաժիշտ-ուսուցիչ՝ Իզմիթ և Տարտանէլ, հազիւ քանի մը տարի քահանայագործած, տարագրութեան մէջ անհետ), Կարապետ Մխալեան (ծերունազարդ քահանայ Պարտիզակէն՝ զօրաւոր յիշողութեամբ, իր ծննդավայրին ընդարձակ պատմութիւնը գիրի առած, տարագրութեան մէջ վախճ.), Բարթող Մխալեան (Տ. Կարապետի որդին, նոյնպէս), Փիլիպ. Աբրահամեան (Պարտիզակէն, Հալէպի կողմերը ծեծի տակ վախճ.), Մատաթիա Կէօնտիւրեան (Պարտիզակէն, Նախապէս ուսուցիչ, տարագրութեան մէջ անհետ), Բառնաբաս Բարունեան (Պարտիզակէն, նոյնպէս), Ներսէս Պայեան (Կամարակապցի, աշխարհականութեանը — Սերովբէ Պայեան — «Արեւելք»ի մէջ հրատարակած բանասիր. յօդուածներ և ուսուցիչ Էտինճիք ու Պանտրմա՝ ուր մասնաւոր վարժարան մըն ալ հիմնած, Պանտրմայէն տարագրութեանը մէջ վախճանած)։

460. **ՎԵՐ. ՄԱՏԹ. ՀՈՎԻՒԵԱՆ.** — 52 *տարու, հովիւ Աւետարանական Հայոց Իզմիթի, Գոնիա-Սուլթանիէ տարագրութեանը մէջ անհետ։*

461. **ՀՐԱՆՏ ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐԵԱՆ.** — *Իզմիթէն,* 31 *տարու, նկարիչ, խոստմնալից տաղանդ մը։*

462/463. **ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐ.** — *Յակոբ Կարագեան (Ա. Փազարէն,* 32 *տարու, ուսուցիչ), Մելքոն Յովսէփեան (Պարտիզակէն, յարգուած հին պատուելիի մը զաւակը,* 28 *տարու, ուսուցիչ ազգ. վարժարանի, բանաստեղծ և յօդուածագիր, Դաշնակցական)։*

ՊԱՐՏԻԶԱԿի տեղահանութեան օրերուն՝ օդափոխութեան համար հոն գտնուող երկու յայտնի բժիշկներ (Հ. Արսէն Ղազիկեան ներհուն վիեննացին եւ Մինաս Ծայեան դաստիարակ-բանասէրը), նաեւ տեղւոյն ազգ. վարժարանի տնօրէն Անդրանիկ Կարապետեան ամերիկահպատակ համալսարականը բարեբախտաբար զերծ մնացին բնդհ. պատուհասէն: — Իսկ տարաբախտ Եր. Թօփուզեան եւ Կ. Փաթուկեան պարտիզակցիներուն կենսագրութիւնն ու եղերական վախճանը տե՛ս 124ⁿ եւ 141ⁿ թուահամարներով:

464. **ՋԱՐԵՀ ԳՕՋԵԱՆ.** — *Ա. Փազարէն,* 45 *տարու, նախ. Հնչակեան, ապա Վերակազմեալ, կուսակցական գործերով գտնուած Եգիպտոս, Ամերիկա և Բարիզ։ Վերջերը ծննդավայրը հաստատուած՝ կ'զբաղէր առեւտուրով։*

Բ. — ՀԻԲՈԿՐԱՏԻ ԱՇԱԿԵՐՏՆԵՐ

465/567. **ԲԺԻՇԿ.** — *Աբիկեան Մաքսուտ, Մարզուանցի,* 32 *տարու, Սվազ սպաննուած.— Ազատեան, Խարբերդցի, Բոքի վրայ.— Ազօեան Սարգիս, Ատանացի,* 60 *տարու, Հալէպ.— Աճէմեան Նշան, Թոգաթցի, Երզնկա. — Այվազեան, Սղերդ սպանն. — Արսլանեան Սրտաշ, Խարբերդցի,* 28 *տարու. — Արսլանեան Լեւոն, Խարբերդցի,* 48 *տարու, Արտաշէսի եղբայրը.— Բարթողեան Լեւոն Թորգոմ, Սվազցի, Սվազէ դուրս.— Դավաֆեան Վահան ? Իզմիթցի, Երզնկա.— Դերակէօզեան Միքէ, Պոլսեցի,* 35 *տարու, Վան. — Եարմաեան Մի-*

նաս, Թօգաթցի, Երզնկա.— Էլմասեան, Սեվերէկցի, անդ.— Էմինեան, Սվազցի, Զիլէ.—Թաճիրեան Յակոբ, Տիգրանակերտցի, անդ. — Թիւլպէնտճեան Մինաս, Ա. Փազարցի, 45 տարու, Բարիզէն վկայեալ, Պաղտատի բանակը ղրկուած. — Թէրզեան Յովհ., Տիգրանակերտցի 35 տարու, Քօքի վրայ.—Թօփալեան Ոսկան, Խարբերդցի, 42 տարու, Կարին.—Խաչատուրեան Նորայր, Երզնկացի, Թերջան. Իբրանոսեան Գարեգին, Էսկի Տէնէք Մատէնցի, Այաշ.—Կիւլէնպէնկեան Գրիգոր, Սամսոնցի, 25 տարու, Հնչ., Տրապիզոն.—Հալաճեան Տիգրան, Կիւրինցի, 31 տարու, Քէրքիւքի մօտ.—Կիւլպէնկեան Գրիգոր, Տիվրիկցի, 28 տարու, Տրապիզոն.—Հալէպեան Լեւոն Լութֆի, Այնթապցի, 33 տարու, Քօքի վրայ.— Հալվաճեան Յարութիւն, գնդապետ, Տիգրանակերտցի, 50 տարու, Խարբերդ.— Հաւրունեան Արմ. Տիվրիկցի, Գերմանիա ուսած, 34 տարու, Դաշնակց., Սվազ.— Հիսարլեան Պօղոս, Պոլսեցի, 28 տարու, Մամախաթունի մօտ.—Ղազարեան Վահան, Մարզուանցի, 40 տարու, «Բժիշկ» հանդէսին երբեմնի խմբագրապետ, Ուլայի ճամբուն վրայ.—Ղազարոս, Խարբերդցի, 38 տարու, Կարին. — Ճէճելեան, Մալաթիացի, 45 տարու, անդ.—Մանուէլեան Խաչ., Խարբերդցի, 40 տարու, Մալաթիա. — Մելքիսեդեկեան Սա., Պրուսացի, 50 տարու, անուանի բժիշկ, Պրուսա կախուած՝ ուրիշ 4երու-հետ. — Մօմճեան Սարգիս, Մալաթիա սպանն. Յակոբ, Սղերդ. սպանն.—Նազլեան Թորոս, Կեսարացի, հոն կախուած 31 Յուլիս 1915ին.—Նահիկեան Նշան, Խարբերդցի, 37 տարու, Մէզրէի բանտը հրկիզուած.—Նազլեան Յովհ., Թօգաթցի, 38 տարու, Քօքի վրայ, — Նշանեան Սուրէն, Կեսարացի, 35 տարու, Գաղատիայէն ծանրապէս հիւանդ վիճակի մէջ Կեսարիա տարուելով կախուած 5 Սեպտ. 1915ին. — Շահպազեան Ներսէս, Վանցի, 33 տարու, Մուշ. — Չօպանեան Անիկտոս, Սամաթիացի, 30 տարու, Խարբերդ. Պաղտասարեան Միսաք, Երզնկացի, 45 տարու, անդ. — Պաղտասարեան Պաղտ., Երզնկացի, Կարինէն դուրս.—Պապիկեան Թորոս, Սվազցի, 34 տարու, Տրապիզոնէն դուրս —Պագըլեան Նշան, Տիգրանակերտցի, Խնուս. — Սերթլեան Սարգիս, Կարնեցի, ակնաբոյժ, 32 տարու, Երզնկա.—Սէրայտարեան Արմենակ, Սվազցի, 35 տարու, Թօգաթ.—Վարդանեան Պաղտասար, Սվազցի, անդ.—Վէզնէեան Յարութիւն, Խարբերդցի, 40 տարու, Մալաթիա.—Տէր Մանուէլեան Խաչիկ, Խարբերդցի, Մալաթիա.—Տէր Վահրամեան Նշան, Խարբերդցի, 35 տարու, անդ.—Տօնիկեան Յովհ., Ամասիացի, անդ. -- Փալապըյըքեան Պօղոս, Պոլսեցի, 30 տարու, Մուշի մօտ. — Փանոսեան Միսաք, Թօգաթցի, 45 տարու, անդ.—Քէշիշեան Հմ., Քէրքիւքի մօտ սպաննուած։

568/576. **ԱՏԱՄՆԱԲՈՅԺ.** - Ալթունեան Միհրան, Սվազցի, Սվազէ դուրս.—Ալպէրթեան Մկր., Կարնեցի, Երզնկայէն դուրս սպանն. — Աջպահեան Համբ., Սվազցի, անդ.—Բենիամին, Սամսոնցի, Սարը Գամըշէն դուրս. — Թապիպեան Հայկազուն, Կեսարացի, 48 տարու, Հնչ., Ամասիա. — Եկաւեան Լեւոն, Արաբկիրցի, Երզնկայէն դուրս.—Ղօնջէկիւլեան Նշան, Սվազցի, Սվազէ դուրս.—Մանուկ, Բաբերդցի, Կարինէն դուրս.— Մղիկեան Նշան, Երզնկացի, Քէմախ։

577. **ԱՆԱՍՆԱԲՈՅԺ.** — Սմբատ, Պոլսեցի, Երզնկա սպաննուած։

578/605. **ԴԵՂԱԳՈՐԾ.** — Աճէմեան Բարունակ, Պրուսացի, 40 տարու, Պանտըրմա կախուած՝ 29 Օգոստ. 1915ին.—Արմենակ, Պրուսացի, Աթրանոսի մէջ հրացանազարկ.- Բրուտեան, Կարնեցի, Մալաթիոյ մօտ սպանն.—Դույումճեան Յովհ., Բաբերդցի, Մալաթիոյ վրայ.- Գրաֆլեան Սահակ, Սվազցի, Սվազէ դուրս.—Գօյունեան Սիմոն, Խարբերդցի, Քօքի վրայ.—Թաշճեան Եղուարդ, Խարբերդցի, 35 տարու, Խարբերդի բանտը.- Թօրգոմեան Խաչատուր, Սվազցի,

անդ.—Լութֆեան Յարութիւն, Պրուսացի, 55 տարու, Աթրանոսի մէջ հրացանազարկ՝ 100 Հայերու հետ.—Խաչատուրեան Նորայր, Երզնկացի.—Կիւրճեան Գարեգին, Խարբերդցի, 30 տարու, Մալաթիոյ ճամբուն վրայ. — Կիւրճեան Գէորգ, Խարբերդցի, 55 տարու, Բաբերդ. — Մեսիմեան Եղիազար, Սվազցի, անդ.—Շիտանեան Վահան, Սամսոնցի, Սվազ.—Սարայտարեան Խաչիկ, Սվազցի, Թօքաթ. — Սարայտարեան Տիգրան, Սվազցի, 32 տարու, Ջիլէի վրայ. — Սարգիս, Սվազցի, Վէֆայիա.—Սարիկեան Յակոբ, Ուրֆացի, 35 տարու, անդ. —Սեպուհ, Երզնկացի, Բէմախ.—Սրապեան Գասպար, Խարբերդցի, 32 տարու.—Վարդանեան Վահան, Սվազցի, 38 տարու, Սէրայէ դուրս. — Տէրպապեան Բիւզանդ, Սվազցի, Ընտիրէս. — Տէր Ստեփանեան Մկր., Մէզրէցի, 60 տարու, Մալաթիա.—Փանոսեան Լեւոն, Կեսարացի, 45 տարու, Հնչ., Թօմարզա.—Փափանեան Եղիշէ, Կարնեցի, 38 տարու, Մալաթիա. — Փաստըրմաճեան Խաչիկ, Կարնեցի, 38 տարու, Մալաթիա. — Քէնտէրեան Յակոբ, Խարբերդցի, 35 տարու.—Քէչիչեան Խօսրով, Մալաթիացի, 36 տարու, բողոքական, Դաշնակցական, գրագէտ, Մալաթիա։

Գ. — ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՆԵՐ

606. **ՅԱԿՈԲ ԱՇՈՏ ԵՊՍԿ. (ՓԱՓԱԶԵԱՆ).** — *Ծնած է Պոլիս 1847ին և եպիսկոպոս ձեռնադրուած 1898ին։ Վարած է քարոզչական և առաջնորդական պաշտօններ՝ մայրաքաղաքս ու գաւառները։ — Տառապանքի տակ վախճանած Իզմիրի զինուորական բանտը,—Կիլիկիոյ աղէտին մասին մատուցած իր տեղեկագրին մէկ պատճէնին՝ իր թղթերուն մէջէն գտնուած ըլլալուն հետեւանօք։*

606

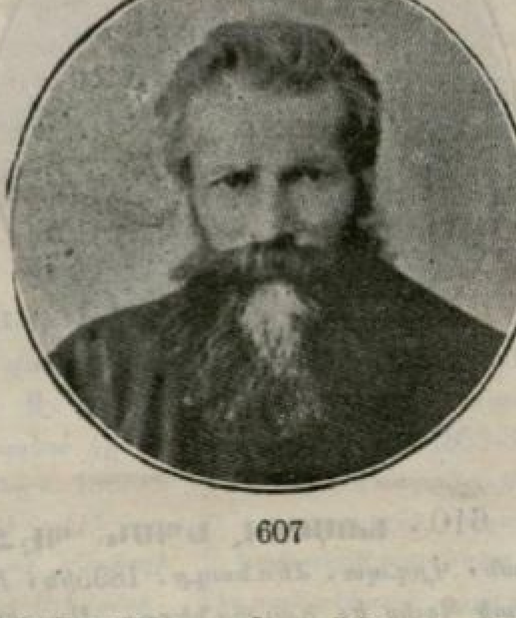

607

607. **ՆԵՐՍԷՍ ԵՊՍԿ. ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ.** — *Իր անձնուիրութեամբ և բազմարդիւն ու վշտաչարչար կեանքով Հայ Եկեղեցական Դասուն պատիւ այս սրբազանը ծնած է 16 Մայիս 1868ին Եարփուզ (Զէյթուն, աշխարհական անուամբ Գէորգ։ Աշակերտ Սիսի մայրավանքին և Սամաթիոյ Սահակեան վարժարանի, ուրկէ վկայուելէ վերջ՝ Ատանա ուսուցչութեան կոչուած եւ 90ին վրդպտ. ձեռնադրուած Վեհապետեան Մկր. Եպսկ.է։ Մինչև 95, առաջն.*

փոխանորդ Իսքէնտէրունի, Դէպքին, Զէյթունի ապստամբութիւնը կազմակերպողներէն իբր մին ամբաստանուելով, 96ին կը բանտուի Հալէպ 7 ամիս, Ներման արժանանալով, Իսքէնտէրունէն կ'աքսորուի Շամ. Օրմանեան Ս.ի բարեխօսութեամբ կը բերուի Պոլիս ուր կը մնայ 10 տարի՝ իբր քարոզիչ Սկիւտարի, առանց զերծ մնալու լրտեսներու հետապնդումէն. 1907ին Կիլիկիոյ կաթողիկոսին երաշխաւորութեամբ Սիս կ'ուղարկուի, կոչուելով տեսչ. պաշտօնի. Կիլիկեան ջարդէն ետք՝ 3½ ամիս բանտերու խորը կը տառապի, Հաճընի ինքնապաշտպանութեան պարագլուխն ըլլալուն. 1910 Սեպտ.ին Ատանա փոխադրուած է, 1914ին ալ Եօզղատ՝ առաջնորդական պաշտօնով. Եպիսկ. ձեռնադր. 1911 Մարտին.—Երկերը. Կեանքն առանց հաւատքի և Կաթիլ մը ջուր այրած սըրտերու. կը թողու նաև անտիպներ. «Մասեան Վարդապետ» ծածկանունով աշխատակցած է պօլսահայ թերթերու.—Հնչ.

608. **ԽՈՐԷՆ ԵՊՍԿ. ԴԻՄԱՔՍԵԱՆ.** — Ծնած է Կիւրին 1864ին. Վարդապետ ձեռնադր. Բէքմէզեան Ս.է 1892ին. Միաբան Կիլիկիոյ՝ որուն այլ և այլ քաղաքներուն մէջ պաշտօններ վարած.—Առաջնորդ Կիւրինի.

609. **ՍՄԲԱՏ ԵՊՍԿ. ՍԱԱՏԷԹԵԱՆ.** — Ծնած է Ատափազար 1871ին. Արմաշական. Վրդպտ. ձեռնադրուած 1895ին, Քարոզիչ Կէյվէի հայաբնակ գիւղերուն, (1896 և Պալաթի ու Կէտիկ փաշայի եկեղեցիներուն (1897). Շ. Գարահիսարի (1898-1907), յետոյ Կարինի առաջնորդ, մինչեւ 1915. Եպսկ. ձեռնադր. 1910ին. Ն. Լամբրոնացիի վրայ իր մէկ ուսումնասիրութիւնը վարձատրուած է Իզմիրեանցէ 1903ին.

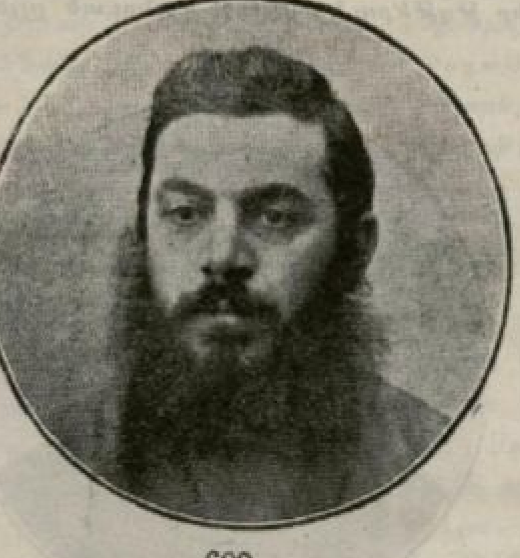
609

610

610. **ԽՈՍՐՈՎ ԵՊՍԿ. ՊԷՀՐԻԿԵԱՆ.**—Ծնած է 1869ին. Արմաշական. Վրդպտ. ձեռնադր. 1895ին. Իբր քարոզիչ և առաջնորդ՝ պաշտօնավարած Պոլիս եւ գաւառները.—Առաջնորդ Կեսարիոյ, մինչեւ 1915.

611. **ԵԶՆԻԿ ԵՊՍԿ. ԳԱԼՖԱՔՃԵԱՆ.**—Ծնած է Պոլիս 1860ին. Ուսանող Կալաթա Սէրայի Լիսէին և բժշկ. «Միւլքիէ» վարժարանի. հին Արմաշական. Վրդպտ. ձեռնադր. 1886ին, և եպսկ. 1912ին. Անդուլ պաշտօնավարած ներքին գաւառները.—Առաջնորդ Բալուի, մինչեւ 1915.

612. **ԳԷՈՐԳ Ծ. Վ. ԹՈՒՐԵԱՆ** (Պըչաքճեան՝.— Ծն. Ռոտոսթօ 13 Փետր. 1872ին. Նխն. կրթութիւնը հոն ստանալով կ'անցնի Երուսաղէմ և կը բոլորէ ժառանգաւորաց վարժարանի դասընթացքը, հայրենակցին՝ Սարգիս

611

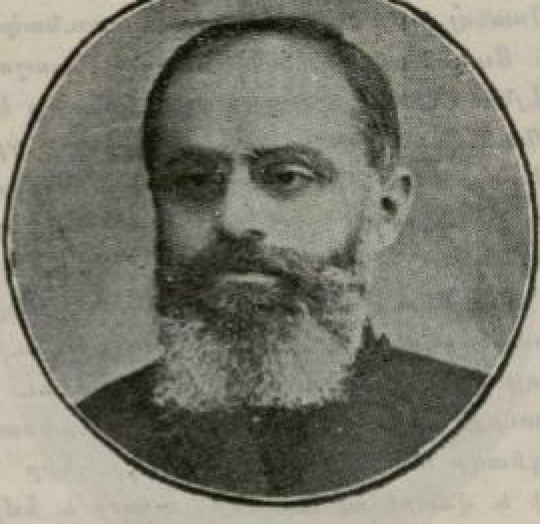

612

Տ. Սարգիսեանի հետ (այժմ առաջնորդ Պրուսայի). 1893-5ին տնօրէն Չօրլուի ազգ. դպրոցին. յետոյ Եգիպտոս անցնելով գրագրութեամբ կ'զբաղի, մինչեւ Ամերիկա իր մեկնումը 1897ին, և Տօռչէսթըր քաղաքին ած.աբանական համալսարանը մտնելով 1906ին վկայականը կ'ստանայ «բռօֆէսօր» պատուանունով ու նոյն համալսարանը դասաւանդութիւններ կ'ընէ. Պօրտ Ընկ.եան կողմէ կ'ուղարկուի Եւրոպայի զանազան քաղաքները, նաև Երուսաղէմ, հնախուզական պրպտումներ կատարելու. Կ'անցնի Եգիպտոս և Կալկաթա՝ տեսչական պաշտօններով. Աշխարհական անունն անփոփոխ պահելով՝ 1911ին վարդապետ կը ձեռնադրուի Իզմիթի առաջնորդէն, և տարի մը ած.աբանութեան ու փիլիսոփայութեան դասեր կուտայ Արմաշի դպրեվանքը. յետոյ Պոլիս գալով առժամեայ քարոզիչ կը կարգուի Կէտիկ Փաշայի և Մագրիքէօյի. 1912ին կ'ընտրուի առաջն. տեղապահ Տրապիզոնի.—Ընդհ. Պատերազմին սկիզբները մայրաքաղաքս գտնուելուն՝ կը փութայ իր վիճակը, երբ 2 օր վերջ Վոսփորի Նեղուցը փակուած էր. Քանի մը ամիս վերջ, հայ տարագրութեան ատեն՝ Պոլիս կը հեռագրէ.—«Կարին՝ պատերազմական ատեան կը տանին զիս». Եւ այնուհետեւ ոչ մէկ լուր իրմէ . . . .

613. **ՎԱՐԴԱՆ Ծ. Վ. ՅԱԿՈԲԵԱՆ** — Ծն. Աճարոն գիւղը (Սասուն) 1846ին. Ուսումը Ս. Կարապետի վանքը ստանալով՝ կ'ընդունուի Միաբանութեան շարքին մէջ և կ'ստանայ Ա. ուրկաւագի աստիճանը Մամբրէ Եպսկ. Մամիկոնեանէ որ 1880ին վարդապետ կը ձեռնադրէ զինք. 1880-3, կը վարէ վարժարանի տեսչութեան պաշտօնը. 1883ին Կէնճ մութէսարըֆութեան վերածուելուն՝ կ'ստանձնէ նորակազմ վիճակին առաջն. տեղապահի պաշտօնը. Միացեալ Ընկ.եան դիմումներ կատարելով՝ կ'աջողի 2 նախակրթարաններ բանալ Կէնճի և Գուլբի մէջ.—1887ին երբ Սլիվանի (Տիգրանակերտ) քրդախօս Հայեր անհովիւ մնալէն և իրաւունքնին կառավարութենէն անտեսուելէն յուսահատ՝ կաթոլիկութեան կը դիմեն, ինք պատրաստակամութիւն կը յայտնէ հոն երթալու և ուրիշներու չյաջողածը գլուխ հանելու. Վեհապետեան Պատր.է հովիւ կարգուելով՝ կը մեկնի Սլիվան և կարճ միջոցի մէջ մայրենի եկեղեցւոյ գիրկը կը դարձնէ իր հօտը. Նաև Ֆարքինի մէջ դպրոց մը հիմնելով՝ կը դնէ զայն Միացեալի տրամադրութեան տակ. յետոյ Կէնճ դառնալով՝ կը շարու-

նակէ իր պաշտօնը։ — 1893-4, տեղի կ'ունենայ Սասուն-Տալւորիկի 2 կոտորածները շրջաբնակ Աշիրէթներու կողմէ որոնց կը միանան կանոնաւոր զօրքեր։ Մուշ կը հասնի Քննիչ Յանձնաժողով մը Ֆրնս., Անգլ. և Ռուս հիւպատոսներէն բաղկացած՝ Շէֆիգ Պէյի նախագահութեամբ։ Վարդան վրդ. հազիւ իր դէմ եղած քղք. ամբաստանութիւններէն ազատած, ամէն վտանգի դիմագրաւելով Սասնոյ խժդժութիւնները պարունակող ֆրնս. տեղեկագիր մը կը պատրաստէ և Յանձնաժողովին կը հասցնէ, պաշտպանելով անմեղ ժողովուրդին դատը։ — Այնուհետեւ Իզմիրլեան Պատրիարք Առաջն. փոխանորդ կ'անուանէ զինք։ Համիտեան արհաւրալից այդ շրջանին երբ 1895ի ջարդին հրամանը տրուած էր, Վարդան վրդ. իր հեռատես և խոհեմ ընթացքով կ'աջողի Մուշ և շրջակայքը աղէտէն զերծ պահել։ Այսպէս կը հովուէ ու կը պահպանէ իր հօտն ու վանքերու գոյութիւնը՝ մինչեւ 1899, երբ Բաբգէն Ծ. Վ. առաջն. տեղապահ կ'անուանուի Մշոյ, և ինք Ս. Կարապետ կը քաշուի իբր վանահայրական փոխանորդ, այնպիսի ատեն մը երբ ուխտաւորական երթեւեկութիւնք և հասոյթներ դադրած էին, վանքին ու ագարակներուն շէնքերը քայքայուած, տուրքերն ալ դիզուած ըլլալով խիստ հարկահանութեան մը կ'սկսէր։ Կաջիլ չգիտեր ան. Կ'իջնէ Դաշտի գիւղերը՝ մինչեւ Զուխուր, հանգանակելով 800 ոսկի և վճարելով աղնամի, աշարի և եմլաքի տուրքերը։ Այս տքնութիւններուն քաղաքական գոյն կը տրուի սակայն, իբր թէ Յեղափոխութեան անուամբ նպաստահաւաքութիւն մը ըրած ըլլար։ Ահագին դրկանքներու կուրծք տալով հազիւ կ'ազատէ օձիքը կեդրոնի կառավարութեան ձեռքէն։ Յետոյ կը նուիրուի շինարար գործին, Խրիմեանէն հասած մասնակի նպաստներով նորոգելով Ս. Գեղեցմանի գմբէթի վեղարը, մայր-տաճարի որմերը, ուսումնարանը են., — նաև կառուցանելով Բոծեղ Ջորի եւ ուրիշ տեղերու գոմեր, — իսկ 1913ին՝ վանքին Ս. Գէորգ եկեղեցին որ 1866ի Շարժէն վնասուած էր։ Նշանակութեան արժանի իր մէկ գործն ալ վերին Կվարս բռնած ընդարձակ հողերու դատին փոխանորդութիւնն էր զոր 1881էն սկսեալ վարելով դատը շահեցաւ։ — 1904ի Սասնոյ ահաւոր կոտորածին՝ ինք էր որ Մուշ փութաց և արկածեալ ժողովուրդը հովուեց եռանդեամբ, մինչ Ս. Կարապետի վանքը զերծ պահելու համար յեղ. ոտնձգութիւններէ՝ Համիտեան կառավարութիւնը հոն կը ղրկէր 200 զօրք, որոնք խոլօք կեցան մինչեւ Սահմանադրութեան հռչակումը, շնորհիւ Հայր Սուրբին շրջահայեցութեան։ — Դաշնակցական։ — Խարախանեան Ս.ի մահէն վերջ, անոր երբ կը յաջորդէր, ծերունազարդ վարդապետը նախկին իր կարգը կոչուած՝ կը հակառակի ինքնապաշտպանութեան գործին եւ կը յորդորէ ժողովուրդը որ զգոյշ շարժի։ — Շատ մը երեւելիներու հետ զինքն ալ բռնութ դուրս կը հանեն Մուշէն և Ալի Ջանան գիւղին մէջ կ'այրեն նաւթով։

614. **ՍԱՀԱԿ Ծ. Վ. ՕՏԱՊԱՇԵԱՆ.** — Ծն. Սվազ 1875ին։ Արմաշական։ Վրդպտ. ձեռնադր. 1901ին։ Կեդրոնական և «Նոր Դպրոց» դասաւանդած հայկ. մատենագրութիւն ու կրօնք, նաև ստանձնած՝ Ծննդավայրին Արամեան վարժարանի տեսչութիւնը։ 1905էն ի վեր վարած է տեղապահի և առաջնորդի պաշտօններ Սվազ, Ամասիա, Մարզուան, Սամսոն և Պրուսա (1912-4), որմէ յետոյ անձնուիրաբար գաւառ մեկնած՝ պատրիարքական հրահանգի մը համաձայն։ — Փօլսոյ և գաւառի բոլոր աշխարհականներուն ու եկեղեցականներուն մէջէն առաջին զոհը Պարտականութեան ճամբուն վրայ ինկած։

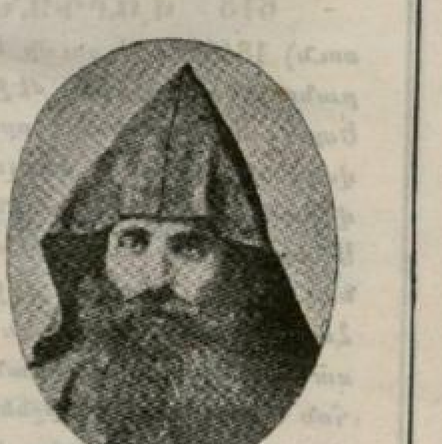

615. **ՎԱՂԻՆԱԿ Ծ. ՎՐԴ. ԹՈՐԻԿԵԱՆ.** — *Ծնած է 1870ին։ Վրդպտ. ձեռնադր. 1901ին։ Միաբան Սեբաստիոյ։ Ատեն մը վանահայր եղած է Անապատի, իսկ վերջերը Շ. Գարահիսարի առաջնորդ՝ մինչեւ 1915։*

616 **ՊՍԱԿ Ծ. ՎՐԴ. ՏԷՐ ԽՈՐԷՆԵԱՆ.** *Ծնած է 1882ին, Արմաշական։ Վրդպտ. ձեռնադր. 1905ին և Դպրեվանքը դաստիարակուած։ Պահ մը Պիւյիւքտէրէի քարոզիչ Պոլիս մնալէ ետք՝ մեկնած է գաւառ, իբր տեղապահ և առաջնորդ 1907էն 9 Բղիի, եւ 1911էն 15 Խարբերդի։ — Երկերը. Սեբէոս եպսկ.պատմիչ (3 հատոր), Խորձեան գաւառ (4 հատոր), Դրօշմապաշտութեան ծագումը եւն., բոլորն ալ անտիպ՝ պատմական և ազգագրական ուսումնասիրութիւններ։*

617. **ՇԱՒԱՐՇ Ծ. ՎՐԴ. ՍԱՀԱԿԵԱՆ.** — *Ծնած է 1881ին, Արմաշական։ Վրդպտ. ձեռնադր. 1905ին։ Ատեն մը փոխ-տեսուչ էր Դպրեվանքին, իսկ վերջերը Նիկոմիդիոյ առաջնորդ՝ մինչեւ 1915։*

618. **ԳԵՂԱՄ ՎՐԴ. ԹԷՎԷԹԷԼԵԱՆ.** *Ծնած է Էնտերէս (Շ. Գարահիսար), Արմաշական։ Վրդպտ. ձեռնադր. 1909ին։ Ծննդավայրը, յետոյ Պոլիս կրթ. և քարոզչական զբաղումներ ունեցած է 2 տարի, մինչեւ առաջնորդ ընտրուիլը Բղիի (1912-5)։ — Հեղինակ Նոր կեանք՝ Նոր արժէք գրքոյկին. աշխատակցած «Հայրենիք»ի, «Ազատամարտ»ի և այլ հանդէսներու։*

617

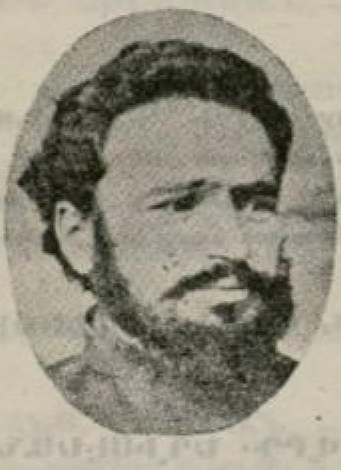
618

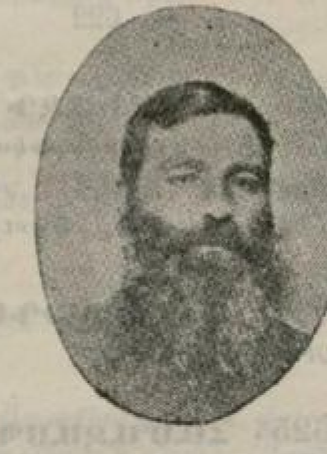
619

619. **ՄԿՐՏԻՉ ՎՐԴ. ՉԼՂԱՏԵԱՆ.** — *Ծնած է 1871ին, Արմաշական։ Վրդպտ. ձեռնադր. 1898ին։ Առաջն. տեղապահ Պայազիտի, յետոյ Տիգրանակերտի՝ մինչեւ 1915։*

620 **ԱՆԱՆԻԱ Ծ. ՎՐԴ. ՀԱԶԱՐԱՊԵՏԵԱՆ.** - *Ծն. Տարէնտէ (Սվազ) 1864ին։ 1888ին Երուսաղէմ անցնելով Ս. Տեղերուն ծառայած և կառավարիչ կարգուած Ժառանգաւորաց վարժրն.ի։ Վրդպտ. ձեռնադր. 1892ին՝*

Յարութիւն Պատր.է։ Միաբան Երուսաղէմի։ Քանի տարի Ս. Փրկիչ և Ս. Աստուածածին վանքերուն տեսչութիւնը վարելէ վերջ Չարդի վաղորդայնին անցած է Եդեսիա, իբր տեղապահ, յետոյ առաջնորդ՝ մինչեւ 1907։ — Առաջնորդ Բաբերդի՝ մինչեւ 1915։

621. **ՊԱՐԳԵՒ Ծ. ՎՐԴ. ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ.**—Ծն. Հաքքէօյ 1881ին։ Արմաշական։ Վրդպտ. ձեռնադր. 1905ին։ Պաշտօնավարած իբր տեղապահ և առաջնորդ՝ Բէօթանիա-Աֆ. Գարահիսար, Բաբերդ, իսկ 1914ի վերջերը՝ Պրուսա, ողբացեալ Օտապաշեան Վրդ.ի պաշտօնով հանկէ մեկնումին։ — Աշխատակցած է «Լոյս» և «Տաճար» կրօնաթերթերուն։

622. **ՍՈՒՐԷՆ Ծ. ՎՐԴ. ԴԱԼԻՄԵԱՆ.** — Ծն. Քուշնա (Արաբկիր)։ Աշակերտ Պրուսայի շերամաբուծական վրժրն.ի։ Արմաշական։ Վարդապետ ձեռնադր. 1909ին։ Քարոզիչ Սկիւտարի Ս. Կարապետ եկեղեցւոյ և կրօնուսոյց Կեդրոնականի (1910)։ Առաջնորդ Բաղէշի (1911-5)։

622

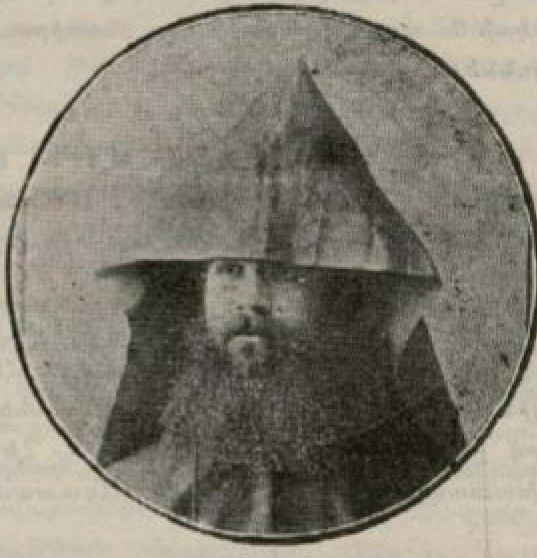

623

623. **ԱՐՏԱՒԱԶԴ Ծ. ՎՐԴ. ԴԱԼԼԸՆՏԷՐԵԱՆ.** —Ծն. Եէնիճէ (Պրուսա) 1876ին։ Արմաշական։ Վրդպտ. ձեռնադր. 1901ին։ Առաջն. փոխանորդ Երզնկայի (1902-7), յետոյ տեղապահ Եւդոկիոյ և առաջնորդ Եդեսիոյ՝ մինչեւ 1915։—Երկերը. Միութենական հարց եւ Շնորհալի, Սատանաներ ձայնը.)։

624. **ՄԵԼՔԻՍԵԴԵԿ ՎՐԴ. ՀՈՎՀԻՒԵԱՆ.** -- Առաջնորդ Երզնկայի և Քէմախի։

625. **ՀԱՄԱԶԱՍՊ ՎՐԴ. ԵՂԻՍԷԵԱՆ.** — Ծնած է Կիւրին 1864ին։ Աշխարհականութեանը՝ եղած է ուսուցիչ եւ ազգ. գործիչ, իրեն վիճակելով բանտ-աքսորը։ Սահմանադրութեան հռչակումէն՝ Պարսկաստանէն եկած է Պոլիս եւ վրդպտ. ձեռնադր. 1910ին։ Արմաշական։ Դպրեվանքը տարի մը Թրք.ի դաս աւանդելէ և Հասքէօյ քարոզիչ մնալէ վերջ՝ առաջնորդ ընտրուած է Ճանիկի վիճակին (Սամսոն) 1912էն 15։

626. **ԳԷՈՐԳ ՎՐԴ ՆԱԼՊԱՆԴԵԱՆ.** – Ծնած է 1857ին։ Միաբան Աղթամարի. Վրդպտ. ձեռնադր. 1887ին։ Ատեն մը վանահայրութեան պաշտօն վարելէ վերջ, առաջն. ընտրուած Սղերդի՝ մինչեւ 1915։

627. **ՀԱՄԱԶԱՍՊ ՎՐԴ. ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ.** — *Ծնած է 1868ին։ Միաբան Կտուցի։ Վրդպտ. ձեռնադր. 1898ին։ Առաջնորդ Զարսանճագ-Չմշկածագի։*

628. **ԿՈՐԻՒՆ ՎՐԴ. ՍՐԱՊԵԱՆ.** — *Ծնած է 1847ին։ Միաբան Գլակայ։ Վրդ. ձեռնադր. 1902ին։ Նախ տեղապահ Սղերդի, յետոյ Բասենի՝ մինչեւ 1915։*

629. **ԿԱՐԱՊԵՏ ՎՐԴ. ՅԱԿՈԲԵԱՆ.** — *Միաբան Երուսաղէմի։ 1915 Չնքուշ կը գտնուէր։*

630. **ԵՐԵՄԻԱ ՎՐԴ. ԼԻՓՈՐԵԱՆ.** — *Ծնած է 1875ին։ Միաբան Երուսաղէմի։ Վրդպտ. ձեռնադրուած 1902ին։ Նիկ. տեսուչ Պէյրութի։*

631. **ՍԱՀԱԿ ՎՐԴ. ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ.** — *Միաբան Երուսաղէմի։ Տեսուչ Պէյրութի։*

632. **ՅՈՎՍԷՓ ՎՐԴ. ՍՈՂՕՄՈՆԵԱՆ.** — *Ծնած է 1860ին։ Միաբան Երուսաղէմի։ Վրդպտ. ձեռնադր. 1886ին։*

633. **ՆԵՐՍԷՍ ՎՐԴ. ՄԿՐՏԻՉԵԱՆ.** — *Ծնած է 1864ին։ Միաբան Եւդոկիոյ Ս. Յովակիմ Աննա վանքին։ Վրդպտ. ձեռնադրուած 1895ին։ Փոխանորդ Եւդոկիոյ։*

634. **ՈՐԴԱՐ ՎՐԴ. ՍՕԹՆԵՂԲԱՅՐԵԱՆ.** — *Առաջնորդական փոխանորդ Խնուսի։*

635. **ԲԱՐՍԵՂ Ծ. ՎՐԴ. ՄԱՆԿԵՐԵԱՆ.** — *Ծնած է 1850ին։ Միաբան Կիլիկիոյ։ Վարդապետ ձեռնադրուած 1885ին։*

636. **ՍԱՀԱԿ ՎՐԴ. ՁՈԼԱՔԵԱՆ.** — *Միաբան Սիսի։*

637. **ՆԵՐՍԷՍ Ծ. Վ. ՏԷՐ ԲԱՐԹՈՂԻՄԷՈՍԵԱՆ.** — *Ծնած է 1845ին։ Հին Արմաշական։ Վարդապետ ձեռնադրուած 1870ին։*

638. **ՅՈՎՀ. ՎՐԴ. ՄԱԻԵԱՆ.** — *Ծնած է 1858ին։ Հին Արմաշական։ Վարդապետ ձեռնադրուած 1892ին։*

639. **ՕՀԱՆ ՎՐԴ.** — *Կիւմիւշխանէի վանքին վանահայր։*

640. **ՊԵՏՐՈՍ ՔՀՆՅ. ԴԱՍԵԱՆ.** — *Առաջնորդական փոխանորդ Ակնայ, 52 տարու, բեմախօս, առէնօք ուսուցիչ և եռանդուն գործիչ (Դաշնկց.)։*

641. **ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՔՀՆՅ. ՏԷՐ ՄԵԼՔՈՆԵԱՆ.** — *Ծնած է Այնթապ 1866ին։ Քահանայ ձեռնադրուած Եդեսիա 1897ին։ Առաջնորդական փոխանորդ Այնթապի։*

642. **ՎԱՐԴԱՆ ՔՀՆՅ. ԱՍԼԱՆԵԱՆ.** — *Ծն. Բինկեան 1863ին։ Նիխ. կրթութիւնը հոն ստանալէ վերջ 3 տարի կը հետեւի դեղագործութեան։ 1884ին Պոլիս գրատուն մը կը հիմնէ։ 1889ին կը շրջագայի Եւրոպա և կ'այցելէ Բարիզի արուեստահանդէսը։ Դարձին՝ հիւսուածեղէնի գործարան մը հաստա-*

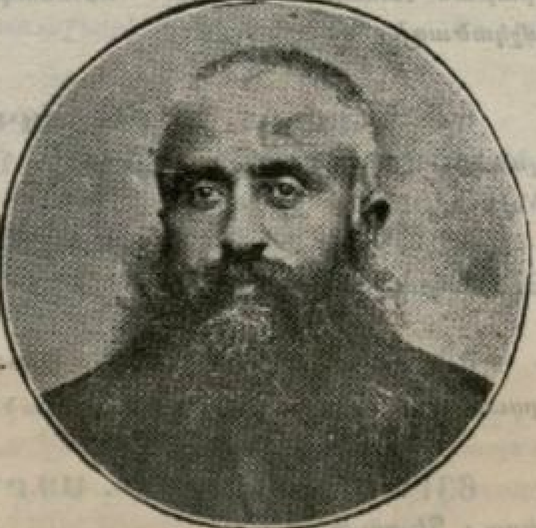

տելով պատուանշան կ'ստանայ։ 1892ին ծննդավայրը կ'երթայ և ուսուցչութեամբ կ'զբաղի՝ մինչեւ իր քահանայ ձեռնադրուիլը (1897), 12 տարի պաշտօնավարելով Ձմառա գիւղը (Տիվրիկ)։ Կը հրաւիրուի Խարբերդ, Ս. Կարապետ թաղին իբր քարոզիչ քահանայ, միաժամանակ աւանդելով Թլկատինցիի դպրոցին եւ աղջկանց Սմբատեան ճեմարանին մէջ պատմութեան, աշխարհագրութեան և կրօնի դասեր։ Հին ու Նոր Ուխտի դասագիրքերէն զատ՝ կը թողու պատմ. անտիպ երկեր։ Վաղեմի աշխատակից պօլսահայ թերթերու՝ կրօնա-բարոյական յօդուածներով։ Իբր «յեղափոխական» դէմք, Սարսափի օրերուն՝ Խարբերդի բանտը — Թլկատինցիի սենեկակից — ուր գրած է 2 գործեր, և ուր այլ մտաւորականներու հետ նահատակուած է հուսկ ապա՝ շէնքին հրկիզման պահուն։

643/647. **ՄԱՅՐԻ ՄԻԱԲԱՆՆԵՐ**. *Եղիշէ Պալուենի, Կոմիտաս Արծրունի, Եղիշէ Կարապետեան, Ստ. Գուղտասարեան, Կրպ. Լաբիեան (Ս. Կարապետի վանքէն՝ բոլորն ալ նահատակ վարդապետներ)։*

Ո՜րչափ հարուստ էր Հայաստան իր պատմական գեղեցիկ վանքերով ու սրբավայրերով որոնք քարուքանդ են հիմա։ Աւելորդ է ըսել թէ ատոնց վանահայրերուն եւ անհամար քահանաներուն—բոլորն ալ նահատակ—անուններն ունենալ եւ անցունել մահագրութեան այս գլխուն մէջ՝ սահմանէն դուրս է ամէն հնարաւորութեան։ Երախտապարտ պիտի մնայինք եթէ վերապրող հայրենակիցներ բարի ըլլային ատոնցմէ կարեւոր դէմքեր'ը միայն հաղորդել մեզ՝ իրենց բնակավայրերով, որպէսզի կարող ըլլայինք զետեղել զանոնք ՅՈՒՇԱՐՁԱՆի Բ. տպագրութեան մէջ։ — (Ամէն տեղեկութիւն, կենսագրական, լուսանկար եւն. կը խնդրուի ուղարկել Օ. Արզումանի տպարան, Կ. Պօլիս, Ցակոբեան խան, «Թէօդիկ» անունին)։

Դ. — ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՆԵՐ (ՀՌՈՄԷԱԿԱՆ) *

648/656. **ԿԱՐԻՆԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏՔ**. — *Յովս. Բչուրեան, Յովս. Աբրահամեան, Յովս. Զօհրապեան, Պօղոս Զատոյեան, Յակոբ Խաչատուրեան (Թուան գիւղ), Աղէքս. Ալբերդեան և Յակոբ Տէր-Ներսէսեան (Հինձ գիւղ), Մարտ. Ղազարեան (Ռապատ գիւղ), Ստ. Գրիգորեան (Նոր-շէն գիւղ)։*

(*) *Քաղուած եւ կենսագրութիւնները համառօտուած՝ Վիեննա. Մխիթարեան Հ. Յովսէփ Տէր-Մարգարեանի յիշատակ մահագրութենէն (ձեռագիր)։*

657/679. **ԽՈՏՈՐՋՈՒՐԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏՔ.** — *Յարութիւն Փիրաղեան, Ստ. Զաքարեան, Յակոբ Բէշիշեան, Յակոբ Մելիքեան, Աթանաս Ղազարոսեան, Յարութիւն Եանըղեան, Ստ. Լաչինեան, Յովս. Գարագաշեան, Պօղոս Գարագաշեան, Պետրոս Ալաղեան, Անդրոս. Բրիստինեան, Յարութիւն Թուրշեան, Պօղոս Գասպարեան, Փրանկ. Նանեան, Ստ. Աբրղեան, Պետր. Ոհաննեան, Իգն. Չէրչեան, Պօղոս (Արդուինէն, Վարդան Ղազարեան. — Կարմիր գիւղէն, Յով. Ավտալեան, Կրպ. Վարդապետեան, Յակոբ Յովսէփեան, Յովս. Ներսէսեան.*

680. **Հ. ՄԱՏԹԷՈՍ ՎՐԴ. ՀԱՃԵԱՆ.** — *Խոտորջուրէն, Վիենն. Մխիթարեան. Ծն. 1868ին եւ ձեռնադր. 1891ին. — Երկերը. Մասիսի Անտառը (1898, ոտանաւոր), Հին աւանդական հէքեաթներ (Խոտորջուրի, 1907), Տաղարան հոգւոր (1910), Ժողովրդ. ոտանաւորներ (իր ծննդավայրին), Առածներ եւ անէծքներ (տպ. Թիֆլիս), Խոտորջրոյ գաւառաբարբառն ընդ. մամլով).*

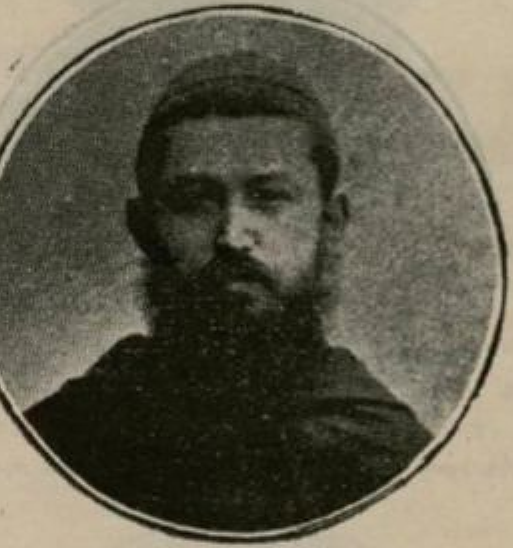

680

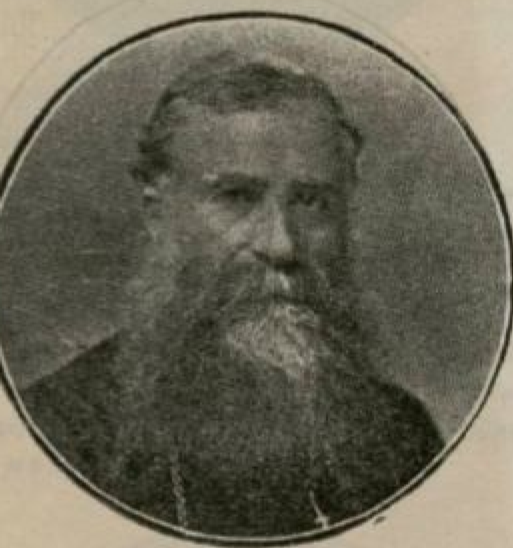

688

681/683. **ՍԼԱՃԿԵՐՏԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏՔ.** — *Յովհ. Հուրիկեան, Իգնատիոս Քահանայ, Պետրոս Նուրիճանեան.*

684/687. **ԲԱՍԵՆԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏՔ.** — *Պօղոս Թուղլաճեան, Կրպ. Եկէնեան, Ներսէս Սուքիասեան, Անտոն Բհ. Եկէնեան.*

688. **ՅԱԿՈԲ ԵՊՍԿ. ԹՈՓՈՒԶԵԱՆ (ՄՕՒՇ).** — *Ծն. Պարտիզակ 1855ին. Նխն. կրթութիւնը հոն ստանալով, կ'անցնի Հռոմ՝ Ուրբանեան վարժարան. Ձեռնադրուելէ վերջ հովուական պաշտօններ կը վարէ Պանտրմա, Կեսարիա եւ Վան. 1911ին Մշոյ Թեմին Եպիսկոպոս ընտրուելով՝ հոն կը մնայ մինչեւ 1915.*

690/691. **ՄՇՈՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏՔ.**—*Մկրտ. Տէր-Մկրտիչեան, Մեսր. Ուզունեան, Պօղոս Դուլումճեան.*

692/693. **ՍՎԱԶԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏՔ.**—*Սահակ Մատոյան և Պայեան.*

694/695. **ԿԻՒՐԻՆԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏՔ.**—*Ղեւոնդ Բեքեւեան և Սահակ Շահլամեան.*

696/697. **ԹՕՂԱԹԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏՔ**. — *Անտոն Սէրայտարեան եւ Պօղոս Բոլատեան։*

696. **ՄԻՔԱՅԵԼ ԵՊՍ. ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ** (*Մալաթիա*). — *Ծն. Խարբերդ 1846ին։ Ուսումը կ'ստանայ հոն և Մալաթիա։ Յետոյ Զմմառի վանքը կը ղրկուի և ձեռնադրուելով Մալաթիա կ'անցնի։ Տարիներ վերջ Պոլիս կը կանչուի և 1899ին կ'ընտրուի նպսկ. Մալաթիոյ ուր կը մնայ մինչեւ 1915։*

697/704 **ՄԱԼԱԹԻՈՅ ԱՅԼ. ՎԱՐԴԱՊԵՏՔ**. — *Ղեւոնդ Խոր-խոռունի, Յովհ. Կոտյեան, Ստ. Կոստիկեան, Կղեմէս Մինիբեան (Պէհէսնի), Միք. Տէր-Աստուածատուրեան և Կրպտ. քահանայ (Առխամանէն), Իգն. Նահինեան (Կեմրիկէն), Մեսր. քահանայ (Հէքիմխանէն)։*

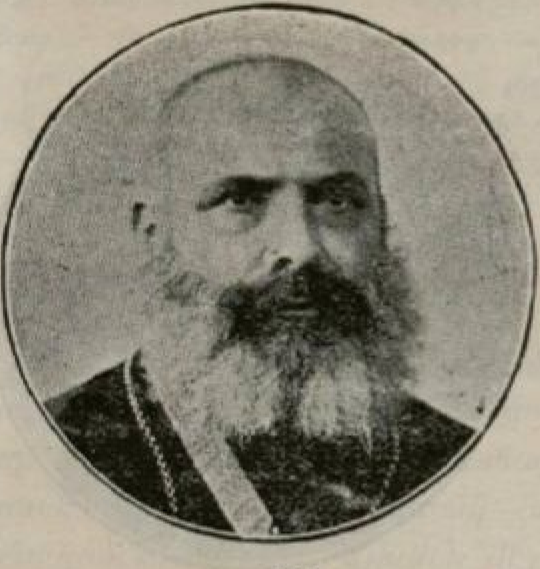

696

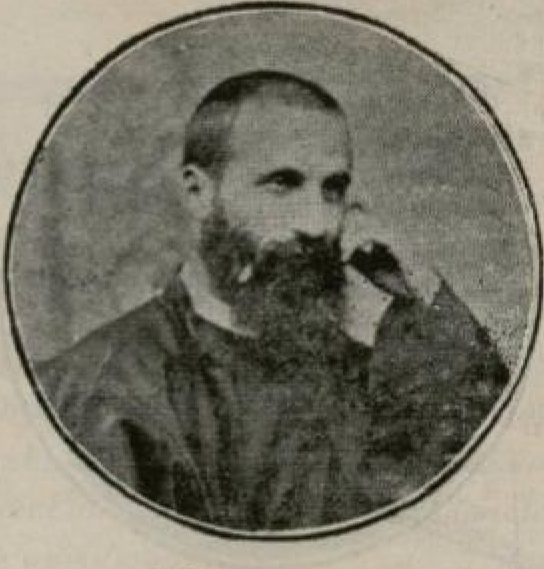

705

705. **ՍՏԵՓԱՆ ՎՐԴ. ՍԱՐԵԱՆ** (*Տրապիզոն*). — *Վիեննայի Մխիթարեան։ Ծն. Գաղատիա 1865ին և ձեռնադրուած 1887ին։ Հռոմ Աստուածաբանութեան վկայական ստանալով՝ Ս. Ղազարու վանքը կը դառնայ և յաջորդաբար կը վարէ ուսուցչութեան, «Բազմավէպ»ի խմբագրութեան և տպարանի տեսչութեան պաշտօնները։ Այնուհետեւ երկար ատեն կը մնայ իր ծննդավայրը, հոնկէ ալ Տրապիզոն՝ մինչեւ տեղահանութեան տարին, վարժարանի իբր տեսուչ։ – Երկերը. Աստուածաբանութիւն տեսական* (1894), *Մագնիսական ֆուն* (1901), *Լաքներու ծագումը* (1905)։

706. **Հ. ԿԱՐԱՊԵՏ ՎՐԴ. ՏԷՐ-ՍԱՀԱԿԵԱՆ** (*Տրապիզոն*). — *Վիեննա. Մխիթարեան։ Ծն. Մուշ 1882ին և ձեռնադրուած 1902ին։ Վանքին ու Ս. Ռափայէլեանի մէջ ուսուցչական պաշտօն վարելէ ետք՝ Ֆրիպուրկ կ'անցնի և Համալսարանէն Դպրութեանց պսակաւոր, կը դառնայ Ս. Ղազար, վարելով «Բազմավէպ»ի խմբագրութիւնը* (1906-8) *և հրատարակելով գողտրիկ քերթուածներ և բանասիրականներ։ Ուսուցչական պաշտօնով 1914ին կը մեկնի Տրապիզոն՝ մինչեւ տեղահանութեան տարին, բախտակից ըլլալով իր տաբաժախտ կարգակից եղբօր՝ Սարեան Վ.ի։ Երկերը. Հայ կայսերք Բիւզանդիոնի* (2 *հատոր*, 1907), *Համիտի ցավպայում* (1910) *Ամայիս Մամիկոնեան ծածկանունով, Նարօպոլիսն ան Օռիսն Ֆրնս. գիրքը։*

707. Հ. ԹՈՎՄԱՍ ՎՐԴ. ՕՏԱՊԱՇԵԱՆ (Տրապիզոն).—Վենետկ. Մխիթարեան. Ծն. Տրապիզոն 1886ին և ձեռնադրուած 1911ին. Պահ մը ու-

706

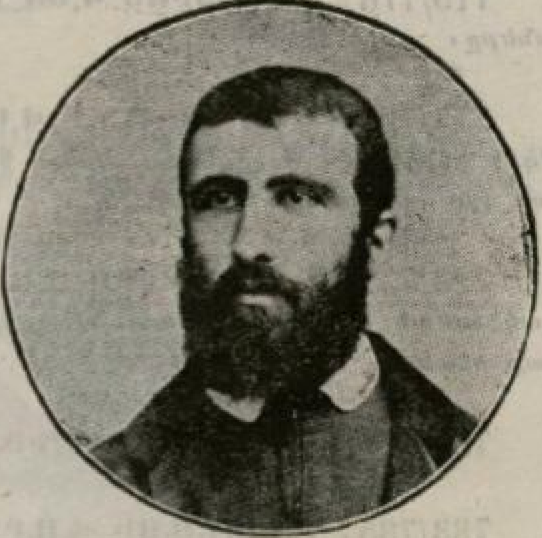

707

սուցչ. պաշտօն վարելէ ետք՝ ծննդավայրը կ'ուղարկուի և բախտակից կ'ըլլայ հոն իր կարգակից եղբ. յրներուն. Սլրանար էր աշ՝ արհագրական ուսմանց.

708 ԱՆԴՐԷԱՍ ԵՊՍ. ՉԷԼԷՊԵԱՆ (Տիարպէքիր). — Ծն. Մէզրէին 1818ին. Ուսումը հոն եւ Հալէպ ստանալէ յետոյ՝ Տիարպէքիր կ'ուղեւորի, ուրկէ ծննդավայր, եւ հոն քահանայ կը ձեռնադրուի Նազարեան Արքեպսկ.է՝ որուն մահէն վերջ Եպսկ. ընտրուելով կը յաջորդէ անոր 1899ին. Երկար տարիներ վիճակաւոր Տիարպէքիրի թեմին.

708

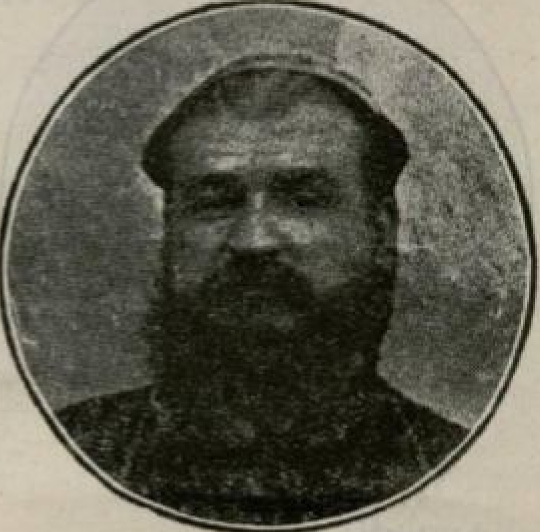

709

709. ԻԳՆ. ԱՐՔԵՊՍԿ. ՄԱԼՕՅԱՆ (Մէրտին).—Ծն. Մէրտին 1878ին. Նախն. կրթութիւնը ստանալէ վերջ կը մեկնի Զմառ, որուն վանքէն ընթացաւարտ՝ քահանայ ձեռնադրուելով ծննդավայր կը դառնայ. Ժամանակ մը հոն պաշտօնավարելէ յետոյ՝ Պոլիս կուգայ եւ կը կարգուի քարտուղար Կաթողիկոսարանի, ապա Եգիպտոս կ'ուղարկուի առաքելութեան. Տարիներ վերջ Պոլիս կը կանչուի, ընտրուելով Արքեպիսկոպոս Մէրտինի ուր կը մնայ մինչեւ տեղահանութեան տարին.

710/714. **ՏՐԱՊԻԶՈՆԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏՔ.** — *Փօղոս Խանպէկեան, Յովս. Նուրեան, Մկր. Ամպ–րեան, Յովս. Խաչատուրեան, Մկր. Մեղմունի.*

715/716. **ԱՄԱՍԻԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏՔ.** — *Գնէլ և Պայթունի քահանաները.*

717/722. **ՄԱՐԶՈՒԱՆԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏՔ** — *Յովս. Յօղունի, Գարեգին Տօնիկեան, Սողունեան, Սիմոն Պայեան, Դր. Հատիկեան, Հ. Աղաճանեան վրդ. (Ցիտուսեան Միաբ.).*

723/731 **ԳԱՂԱՏԻԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏՔ.** — *Գէորգ Լէքիգեան, Յար. Ալակէօզեան Կղեմէս Ճիմճիմեան. Գէորգ Վեթանեան, Յովս. Բոլատեան, Յովս. Մաքսուտեան, Յովս. Դաղեան, Յովհ. Թօղաթլեան, Յովհ. Չիլոէմեան.*

732. **ԱՅԱԹԱՊԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏ.** — *Վարդան Պահճէճեան.*

733/735. **ԱՏԱՆԱՅԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏՔ.** — *Յար. Լաչինեան, Անտոն Մարուժեան, Յովհաննէս Գույումճեան.*

736/738. **ՏԻԱՐՊԷՔԻՐԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏՔ.** — *Յր. Նաքաշեան, Փօղոս եւ Անտոն Մէրտինցիները.*

739. **Հ. ՊՕՂՈՍ ՎՐԴ. ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ** *Մէրտին.* — *Վենետ. Մխիթարեան. Ծն. Մէրտին* 1880*ին եւ ձեռնադրուած* 1906*ին. Հռոմ Աստուածաբանութեան վկայական առած. Ցանցառ ակի աշխատակցած «Բազմավէպի».*

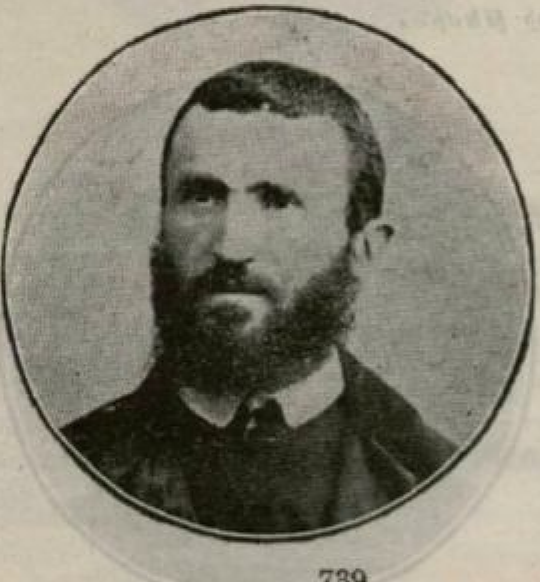
739

740

740. **ՍՏԵՓԱՆ ԵՊՍԿ. ԻՍՐԱՅԷԼԵԱՆ.** *(Խարբերդ).* — *Ծնած է Մուշ* 1866*ին. Ծխական դպրոցը հոն աւարտելով կ'անցնի Հռոմ ուր ուսումը կը լրացնէ եւ քահանայ կը ձեռնադրուի. Յետոյ իբր ժողովրդապետ կ'ուղարկուի Արաբկիր ուր կը մնայ երկար ատեն, մինչեւ իր եպիսկոպոսացումը Խարբերդի թեմին* (1899 1915). *Քաջահմուտ լատիներէնի եւ ճարտասան.*

741/746. **ՄԷՐՏԻՆԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏՔ.** — *Մկր. Դալեոնճեան, Սահակ Թէրզիպաշեան, Սահակ, Արսէն, Վարդան եւ Յովհաննէս.*

747/749. **ԽԱՐԲԵՐԴԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏՔ.** — *Գրիգոր Փիլիպպոսեան, Սարգիս Խաչատուրեան, Ղեւոնդ Վրդ. Մինասեան։*

—

750/761. **ԱՆԱՐԱՏ ՅՂՈՒԹԵԱՆ ՄԻԱԲ. ՆՈՒՍԱՆՔ.** — *Կամելլա Փիլիպպոսեան (Մեծաւորուհի), Քոյր Իսկուհի, Ռամելա, Երանուհի (4 ն*

ՔՈՅՐ ԿԱՄԵԼԼԱ ՓԻԼԻՊՊՈՍԵԱՆ

ալ Թօգաթէն, Քոյր Շուշան (Մալաթիայէն), Վասիլուհի Մեծաւորուհի), Քոյր Մաքրուհի, Համասփիւռ 3 ն ալ Խարբերդէն), Քոյր Էմիլիա, Մագտաղինէ, Գլեմանթին եւ Ժերմէն (4 ն ալ Տիարպէքիրէն)։

Շնորհակալութիւն գրչի եղբայրներու, — մանաւանդ «Ազատամարտ»ի Ներուկին եւ Պրն. Վահէ-Հայկի — որոնք նիւթի ու նօթի հեւիհեւ հաւաքման մեր գործը դիւրացուցին այնքան ազնուօրէն։

Բերա, Մարտ - Ապրիլ 1919

ԹԷՈԴԻԿ

ԳՐԱԿԱՆ ԲԱԺԻՆ

ԱՇԽԱՏԱԿՑՈՒԹԵԱՄԲ

ՎԵՐԷԳՐՈՂՆԵՐՈՒ

ԴԷՊԻ ԱՅԱՇ

—

ՀԻՆ ՈՒ ՆՈՐ ՅՈՒՇԵՐ

ՀԱՅ ազգն իր հայրենի դարաւոր երկրէն վտարելու եւ բնաջինջ ընելու Իթթիհատի եւ գերման դիւային խորհուրդին առաջին երկուները կրեց պօլսեբնակ Հայութեան մտաւորական դասակարգը: 1915 Ապրիլ 11, 12 եւ 13ի անմոռանալի օրերը տեղի ունեցած միահաղոյն ձերբակալութիւնք մահասարսուռ արհաւիրք մը սփռեցին գրեթէ բոլոր Հայերու սիրտերուն մէջ: Գերման ծախւիկ կայսեր ծախաւեր խորհրդով նիւթուած այս Տարագրութեան ճիւաղային ծրագիրը գաղտնիք մը չէր սակայն ամէն անոնց համար որոնք ուշադիր կը հետեւէին օրուան իրադարձութիւններուն: Մինչ Ճաւիտ Բարիզի մէջ Օսմ. փոխառութիւն մը կնքելու յաջողելով կոչունքէ կոչունք կը հրաւիրուէր, մինչ եւրոպական մեծ տէրութիւնք Հայաստանի բարենորոգմանց խնդիրն իսկապէս լուծուած կը նկատէին հայաբնակ վեց նահանգներուն համար եւրոպացի երկու քննիչներ ընտրելով, անդին Քայզէրը եւ Իթթիհատական կառավարութեան վարիչ պետերը գաղտնաբար կը նիւթէին հրէշային դաւադրութիւն մը՝ ընդդէմ բովանդակ Հայ ազգին որուն միակ յանցանքն ուրիշ բան չէր բայց եթէ երկրին բարեկարգութիւնն ու բարգաւաճումը պահանջել, անզուգականն Նուպար Փաշայի բերնով որ իր բովանդակ ոյժն ու կորովը ի սպաս դրած էր Հայ Ազգին այս արդար դատին իրականացման:

Առաջին անգամ ռուսական թերթերը եղան որ մատնանիշ ըրին այս դիւային ծրագրին իսկական գոյութիւնը: Ի մէջ այլոց Մոսկուա

հրատարակուող ռուս Նօյօս Մօսֆօյ թերթը մատնանիշ ըրած էր Տարագրութեան հրէշային ու թաքուն ծրագրի մը գոյութիւնը: Գերմանիա Անատոլուի հայաբնակ նահանգները գերման գաղթավայրի մը վերածելու իր խորախորհուրդ ծրագիրը յաջողցնելու համար պէտք տեսած էր մէջտեղէն վերցնել այն տարրը որ իր անզուգական կորովով, աննկուն ոգիով եւ անյողդողդ կամքով հզօր մրցակից մը պիտի հանդիսանար իր ոտնձգութիւններուն դէմ: Այդ տարրը Հա՛յն էր, անվեհեր Հայութիւնն էր: Եւ արդարեւ Գերմանները ի վաղուց հասկցած էին թէ ապագային Հայը միայն պիտի ծառանար իրենց դէմ. Այս յամառ մրցակիցը միանգամ ընդ միշտ մէջտեղէն բառնալու համար յաջողած էին խաբել եւ հմայել տիրող Թուրք տարրին անմիտ կառավարութիւնը, եւ ընդհ. տարագրութեան գաղափարը թելադրած էին անոր: Թուրք թերթերէն Իգտամ, իր 1914 Յնվ. 17ի թիւով, միամտաբար կը փորձէր հերքել ռուսական Նօյօս Մօսֆօյ թերթին մատնանշած թաքուն ծրագրին գոյութիւնը: Աւա՜ղ որ այն ատեն մեր ազգային իշխանութիւնք Իգտամի միամտութեան չափ անփութութիւն ցոյց տուած էին, երբեք չանդրադառնալով թէ իրօք այսպիսի թաքուն ծրագիր մը գոյութիւն ունէ՞ր թէ ոչ:

Աւասիկ Իգտամի տողերը, զոր համառօտիւ յառաջ կը բերենք, իրապէս ապացուցուած նկատելով թէ հայ տարագրութեան եւ բնաջնջման ծրագիրը Համեւրոպական Պատերազմէն առաջ իսկ նիւթուած էր Գերմանիոյ եւ Թուրքիոյ միջեւ, քանի որ ան իսկապէս գործադրուեցաւ պատերազմի տեւողութեան միջոցին, նոյն ինքն Գերմաններու առաջնորդութեամբ: Իգտամն է որ կը խօսի. — «Մօսկուայի Նօյօս Մօսֆօյ թերթը մատնանիշ կ'ընէ Թուրքեւ գերման ծրագրի մը գոյութիւնը, որուն նպատակն է հայաբնակ նահանգներէն Հայերը հեռացնել եւ դէպի Միջագետք տարագրել: Ռուս թերթը կը յարէ թէ Գերմանիոյ եւ Թուրքիոյ տնտեսական շահերուն համապատասխան պիտի ըլլայ Հայաստանի մէջ բնակեցնել Իսլամներ, որոնք ի հարկին Կովկասի Իսլամներուն հետ միանալով պիտի կրնան լուրջ ընդդիմութիւն մը ընել սլաւական ոտնձգութիւններուն:» Թուրք թերթը կը յարէ. - «Օսմ. Կառավարութիւնը այդ տեսակ բան մը ընելու պէտք չունի, վասն զի հայաբնակ վայրերու մէջ Իսլամնե՛րն են որ կը կազմեն մեծամասնութիւնը: Կառավարութիւնը եթէ կարծած ըլլար թէ Հայերը սլաւական հոսանքին պիտի ծառայեն, հիմակ Արեւելեան Անատոլուի մէջտեղ հաշտարար ու բարեկարգիչ քաղաքականութեան մը հետեւելու տեղ՝ անհաշտ ու հակառակ քաղաքականութեան մը կը հետեւէր, մինչդեռ Օսմ. Կառավարութիւնը, Հայերը գոհացնելու համար, թոյլտուութեան վերջին աստիճանին հասած է: Կառավարութեան ընթացքը ժողովուրդին մէջ հայրենակցական սէրը հաստատելու կը միտի եւ ո՛չ թէ իրար ձգելու: Արդէն մենք չենք կարծեր որ Հայերը սլաւական հոսանքին ծառայեն, վասն զի ի՞նչ օգուտ պիտի ունենան. եթէ այդ հոսանքը սկսի, միթէ Հայութիւն կը մնա՞յ:» Իգտամ Գազազ Յարութիւն ամիրայի Թուրքիոյ

մատուցած ծառայութիւնները յիշատակել վերջ՝ միամտաբար կը հարցընէ. — Միթէ կարելի՞ է հարիւր հազարաւոր Հայերը դէպի Միջագետք քշել: Եթէ Հայերն իրենք իսկ հաւանին, գործադրութիւնն անկարելի է: Ինչ հարկ կայ այսպիսի անտրամաբանական բաներ ընել ու հրատարակել: Նպատակ մը միայն կայ, այն է միշտ դժուարութիւններ յարուցանել Օսմ. Կառավարութեան դէմ»:

Ինչ որ Թուրք թերթն անկարելի կը կարծէր, այսօր իրականութիւն է սակայն: Հարիւր հազարաւոր անմեղ Հայերուն արիւնը խմող Էնվէրներու եւ Թալէաթներու նման մարդկային հրէշներու համար միթէ անկարելի բան կա՞ր այս աշխարհիս մէջ:

*

Ի՞ՆՉՊԷՍ ՁԵՐԲԱԿԱԼՈՒԵՑԱՅ

Կիրակի օր, Ապրիլ 12, Սկիւտար կ'անցնէի այցելութեան: Սամաթիոյ կայարանը պատահաբար իմացայ թէ Շբ. գիշեր կարգ մը Հայեր ձերբակալուած էին Բերայի մէջ: Իսկզբան այնքան մեծ կարեւորութիւն մը չընծայեցի, բայց երբ Սկիւտար հասայ՝ հոն իմացայ թէ գիշերային ձերբակալութիւնները կարծուածէն շա՜տ աւելի մեծ ծաւալ մը ունեցած էին, եւ թէ Սկիւտարի մէջ Հնչակեան Ակումբին անդամներէն ոմանք եւս նոյն գիշերը ձերբակալուած էին առանց ոեւէ պատճառի: Բնականաբար խորին տխրութիւն մը զգացի, չկրնալով մեկնութիւն մը տալ այդ միահաղոյն ձերբակալութեանց շարժառիթին մասին:

Միտքս կ'զբաղեցնէր նաեւ ուրիշ իրողութիւն մը: Քանի մը օր առաջ, պատերազմական պաշտօնատան հայթայթիչներէն մին, Լութֆի պէյ (ծագումով Ալպանացի), երբ աշխատած գրասենեակիս մէջ առանձին կը գտնուէինք, խորին վշտով մը ըսաւ. — Այս ձեր Հայերը չե՞ն ամչնար կոր. հարիւր յիսունի հասաւ պաշտօնապէս արձանագրուող հայ խաֆիյէններուն թիւը: Ձեր գլխուն վրայ դժբախտութիւն մը կը դառնայ կոր, Աստուած պահէ զձեզ: — Ինչ կ'ըսէք, Լութֆի պէյ, ես չեմ հաւատար ատոր, սխալ ըլլալու է: — Հաւատացէք ինչ որ կ'ըսեմ, ես Հայերը կը սիրեմ եւ կը ցաւիմ ձեր վրայ:

Աւելորդ է ըսել թէ Լութֆի պէյ նոյն ատենուան ոստիկանութեան պետ Պէտրի պէյի սերտ բարեկամն էր: Եւ խորին տխրութեամբ մը համակուած էի, քանի՛ կ'իմանայի ձերբակալուած Հայերուն անունները, որոնք որոշ դասակարգեր կը կազմէին, անուանի բժիշկներ, խմբագիրներ, գրագէտներ, դպրոցի տնօրէններ, երեսփոխաններ եւլն.:

Հօրեղբօրորդւոյս Թէոդիկի բանտարկութիւնը զոր Սկիւտարի մէջ իմացեր էի, ա՛լ աւելի կը սաստկացնէր տխրութիւնս: Մեր ընթրիքէն վերջ բովանդակ խօսակցութիւնը դարձաւ նախընթաց գիշեր տեղի ունեցած ձերբակալութիւններուն վրայ: Գիշերը կարծես կ'երկարէր եւ չէր լուսնար, մինչ ես քունս կորսնցուցած, անհամբեր լուսնալուն կ'ըս-

պաշէի՝ Պոլիս իջնելու եւ ձերբակալութեանց մասին որոշ եւ ընդարձակ տեղեկութիւններ քաղելու համար :

Բշ. առաւօտ առջի շոգենաւով վար իջայ, եւ ամէն ծանօթ բարեկամներուս, որոնց կը հանդիպէի, ակնարկով հարցումներ կ'ուղղէի: Վերջապէս երբ գրասենեակ հասայ, հոն լիուլի տեղեկութիւն առի թէ ո՛ր դասակարգի անձնաւորութիւնք ձերբակալուած էին, եւ այն ատեն միայն համոզում գոյացուցի թէ քաղաքական նշանակութիւն ունեցող դէպք մըն էր այս եւ թէ հայ մատնիչներու կողմէ նախապէս պատրաստուած ցուցակներու վրայ կատարուած էր: Նախասկիզբն էր այս Հայ տարագրութեան դժոխային ծրագրին զոր Իթթիհատական Կուսակցութեան դաւաճան պետերը պատրաստած էին Գերմանիոյ դժոխըմբեր խորհուրդով:

Երեկոյեան մօտ գրասենեակէն դուրս ելած էի Նամակատուն երթալու եւ հեռագիր մը յանձնելու համար: Վերադարձիս, գրասենեակին արտաքին դրան առջեւ կանգնած տեսայ անծանօթ մարդ մը, որ իսկոյն հարցուց ինծի.

—Հո՛ս Բիւզանդը ո՞վ է:

—Ո՞ր Բիւզանդը կը փնտռէք, Բիւզանդ անունով շատ մարդ կայ:

—Քանի մը ամիս առաջ Թօճաման - Օղլու խանէն հոս եկած է, ա՛յն Բիւզանդը կ'ուզեմ տեսնել:

—Ես եմ, հրամմեցէ՛ք:

—Ոստիկանութեան Ընդհանուր տնօրէնը զձեզ տեսնել կ'ուզէ, մէկտեղ պիտի երթանք:

Դիւրին է երեւակայել զգացած ներքին յուզումս, բայց իսկոյն ինքզինքս զսպեցի եւ առանց պաղարիւնս կորսնցնելու՝ գրասենեակէն ներս մտայ: Բաղդոնս դուրս ելած էր. Իր որդւոյն ըսի թէ ոստիկանութեան կողմէ կանչուած ըլլալով հո՛ն կ'երթամ կոր: Ապա քաղաքային ոստիկանին հետ սանդուխէն վար իջանք եւ երբ Գայսէրի Խանին առջեւ հասանք, տեսայ որ հինգ գաղտնի ոստիկաններ խանը պաշարած էին: Անոնց պետն իսկոյն հրաման ըրաւ որ զիս ալ տանին ընդհ. ապահովութեան պաշտօնարանը, որ կը գտնուէր Հանրային Պարտուց վարչութեան շէնքին դիմացը, եւ որ ապա եղաւ Իթթիհատի Կուսակցութեան արիւնազանգ բոյնը: Հոն մասնաւոր սենեակ մը առաջնորդուեցայ, որուն պատերը զարդարուած էին անթիւ լուսանկարներով: Գրասենեակին պետը հարցուց անունս, մականունս եւ զբաղումս, եւ իր առջեւ հանգչող ընդարձակ ցուցակի մը հետ բաղդատելէ վերջ՝ հրաման ըրաւ որ տանին զիս, բայց ո՞ւր, չէի գիտեր: Երբ Այա - Սօֆիայի եւ Սուլթան Ահմէտի հրապարակը տանող ճանբան բռնեցինք, հասկցայ որ Կեդր. Բանտը կը տարուէի: Թէեւ ինծի ընկերացող ոստիկանին քանիցս հարցուցի թէ ո՞ւր կ'առաջնորդէր զիս, սակայն չյաջողեցայ պատասխան մը առնել: Հազիւ Մէհտէրհանէի արտաքին դուռնէն ներս մտեր էի, բակին մէջ կեցող պատանի մը իր ընկերներուն մօտ վազելով, գոչեց, — Ահա՛ Բիւզանդ Քէչեանն ալ բերին:

Շուրջս նայեցայ տեսնելու համար անուանակից բարեկամս, որուն ձերբակալութիւնը լսած էի արդէն, բայց ոչ ոք տեսայ, արդեօք Բիւզանդ Քէչեանին հե՞տ կը շփոթէին զիս, կը հարցնէի իւրովի։ Վերջապէս գրասենեակ մը առաջնորդուեցայ, որուն պատերն ալ զարդարուած էին դատապարտուած եւ կասկածելի անձանց նկարներով։ Հոն ալ նոյն հարցումներն ու բաղդատութիւնը լայնածաւալ ցուցակի մը հետ։ Յետոյ հրաման եղաւ որ վար տանին զիս։ Երբ գրասենեակէն դուրս կ'ելլէի ինծի ընկերացող ոստիկանին հետ, դուռ մը բացուեցաւ եւ սեւազգեստ անձնաւորութիւն մը դուրս ելլելով ըսաւ. Այս էֆէնտին ալ վերի էֆէնտիին քով դրէ՛ք։

—Ինչպէ՞ս... հոս գիշերելո՞ւ դատապարտուած եմ. եթէ այդպէս է, հրաման ըրէ՛ք որ ընտանիքիս հեռագիր մը ուղղեմ եւ բացակայութիւնս իմացնեմ, որովհետեւ տանս մէջ ինձմէ զատ այր մարդ չկայ։

— Եթէ այդպէս է, վա՛ր տարէք, պատասխանեց։

Վերջապէս երբ բանտին դուռնէն ներս մտայ, վանդակորմին առջեւ շարուած տեսայ շատ մը ծանօթ դէմքեր, որոնք նոյն օրն իսկ ձերբակալուած էին։ Աղեքս. Փանոսեան հեգնական ժպիտով մը ողջունեց զիս, «Ո՛, բարով եկաք, հազար բարով» գոչելով։ — Ձեզ կարօտնալուս համար եկայ, պատասխանեցի։

Անմիջապէս հեռագիր մը ուղղեցի աներորդւոյս, որ հեռագրատան դրացի ըլլալով հանդերձ՝ հազիւ յաջորդ օրը ստացեր է զայն։ Գիշերն անցուցինք Մէհտէրհանէի ընդարձակ պարտէզին մէջ կառուցուած փայտակերտ շէնքի մը մէջ, որ երբեմն իբրեւ դպրոց կը ծառայէ եղեր դեռատի բանտարկեալներու։ Քանի մը գրասեղաններ կային, որոնց վրայ լուսացուցինք գիշերը։ Յաջորդ օրը, երկու խումբի բաժնեցին բանտարկեալներս. մէկ մասն ազատ թողուցին, իսկ միւս մասը նո՛յն շէնքին մէջ արգելափակեցին։ Չկրցանք մեկնութիւն մը տալ այդ խտրութեան։ Մեր հէք ընկերները գիշեր ցերեկ արգելափակուած կը մնային, մինչդեռ ես ու ընկերներս ազատ համարձակ կը ճեմէինք պարտէզին մէջ եւ բացօդեայ ժամանակ կ'անցունէինք։ Փանոսեան մէկ օր միայն մնալէ վերջ, ազատ արձակուեցաւ։ Ընդամէնը 29 հոգի էինք, որոնցմէ 13ը արգելափակուած էին։

Մեր բնակութեան սահմանուած էր քարուկիր եւ յոյժ ընդարձակ սրահ մը, խոնաւ, բորբոսահոտ, պատուհաններու նուազութեան պատճառաւ։ Հոն էին նաեւ հինգ վեց թուրք դատապարտեալներ որոնցմէ մէկուն փորձուեցայ հարցնել հետաքրքրաբար. — Ձմեռն ի բուն այս ցուրտ ընդարձակ սրահին մէջ առանձի՞ն էիք։ — Ո՛չ, մենք հոս 125 հոգի էինք, մեզմէ հարիւր քսան հոգին չէքէ գրուելով մեկնեցան։ Մենք չուզեցինք չէքէ գրուիլ, որովհետեւ մեր պատիժին երեք չորրորդ մասը քիչ ատենէն լրանալու մօտ է եւ կայսերական ներման արժանանալու յոյս ունինք։

Եօթն օր մնացինք Մէհտէրհանէի բանտը, անհամբեր սպասելով կա՛մ մեր ազատութեան, կա՛մ տարագրութեան։ Բանտին անօրէնը

նախորդ աքսորեալներուն ընկերացած էր մինչեւ Էնկիւրիւ: Ուրբաթ վերադարձաւ:

Կիրակի գիշեր ճաշելէ վերջ, երբ սրահին մէջ համախմբուած՝ մեր վիճակին վրայ կը խօսակցէինք, ահա սանդուխէն վեր կ'ելլեն երկու պաշտօնեաներ, տետրակ մը եւ ճրագ մը ձեռքերնին: Անոնցմէ մին ըսաւ.

— Ձեր մէջէն ո՛վ որ վրան դրամ կամ արժէքաւոր իրեր, ոսկի կամ արծաթ ժամացոյց եւ այլ առարկաներ ունի, արձանագրել տալու պարտաւոր է. ունեցածներնիդ ըսէ՛ք որ արձանագրենք:

Իսկզբան չկրցանք ոեւէ մեկնութիւն տալ այս պահանջումին, եւ ենթադրաբար կարծեցինք թէ գողութեան դէպք մը պատահելու պարագային՝ գողն ու գողօնը դիւրաւ գտնելու համար էր իրենց այս դիմումը, մինչդեռ իրողութիւնը տարբեր է եղեր: Կէս գիշերը հազիւ երբ 2 ժամ անցեր էր երբ նոյն անձերը յանկարծ արթնցուցին զմեզ եւ իւրաքանչիւրէս 192 ղրշ. եւ 10 փարա պահանջեցին: Ինչ պիտի ըլլար այս 10 փարան, թերեւս կամուրջին դրամն էր, կ'ըսէինք իրարու:

— Ի՞նչ բանի համար է այդ դրամը, հարցուցինք:

—Ձեր ճամբորդութեան ծախքն է. վաղ առաւօտ իսկ կանուխ պիտի մեկնիք դէպի Էնկիւրիւ, պատասխանեցին մեզ:

Անոնք որ կրնային վճարել՝ հատուցին, իսկ անոնք որ ամբողջապէս չունէին նոյն գումարը, իրենց ունեցածնին վճարեցին: Այլեւս չկրցանք մեր աչքերը փակել եւ մեր պատրաստութիւնը տեսանք, առաւօտուն մեկնելու կազմ եւ պատրաստ գտնուելու համար:

Հազիւ արշալոյսը ճեղքուած էր, զինուորական կարգով ճամբայ հանուեցանք դէպի կամուրջ: Մեր մէջէն Պարթալցի ծերունի մը, Վրդանէս աղա, որ արիւնբրթութենէ կը տառապէր՝ աղաչեց որ կառք մը վարձէ, որովհետեւ քալելու անկարող էր. բայց մեզ ընկերացող անողայ ոստիկան-զինուորներէն մին չարաչար ապտակեց զայն եւ գետին տապալեց: Այն ատեն միայն վերահասու եղանք որ գազաններու ձեռք էր մեր գործը: Երբ Ճըզալ Օղլուի զառիվայրէն կ'իջնէինք, քանի մը ծանօթ հայ լրագրավաճառներ մեր դէմ ելան, որոնք ժամանակի խմբագրատունը կ'երթային: Ակնարկներով հասկցուցինք թէ կը մեկնէինք: Վերջապէս հասանք կամուրջ, որ սակայն բաց էր նոյն պահուն: Այդ պատճառաւ նաւակներով տարուեցանք շոգենաւ: Երբ Հայտար-Փաշա հասանք, կայարանին մէջ եւս պահ մը արգելափակուելէ վերջ՝ մասնաւոր վակօնի մը մէջ տեղաւորուեցանք ոստիկան-զինուորներու հսկողութեան տակ: Կառախումբը ճամբայ ելաւ, մինչ մեր սիրտերը կ'արիւնոտէին սաստիկ՝ մեր սիրականներէն այսպէս .հեռանալնուս պատճառաւ:

Մութը կոխած էր արդէն, երբ հասանք Էսկի-Շէհիր ուր — կիներու սպասման սրահին մէջ, որ հազիւ 15 քառ. կանգուն տարածութիւն ունէր — 29 հոգի արգելափակուեցանք ամենախիստ հսկողութեան տակ: Յաջորդ առաւօտ մեր ուղեւորութիւնը շարունակեցինք դէպի Էնկիւրիւ: Կառախումբը ո՛ր կայարանը որ կը հանդիպէր, հայ հե-

տաքքերիներու ստուար խումբ մը կ'ողջունէր զմեզ, եւ տեղ տեղ առատաձեռն անձեր ուտեստ կը բաշխէին, առանց փոխարէնը պահանջելու: Եղբայրսիրական այդ անմոռանալի ցոյցը կը սրտապնդէր զմեզ: Գչ. Իրիկուն հասանք Էնկիւրիւ եւ արգելափակուեցանք տեղւոյն ոստիկանական բանտին մէջ: Հոն եւս երկու խումբի բաժնեցին զմեզ եւ զատ զատ արգելափակեցին: Յաջորդ առաւօտ երբ բանտին բակն իջանք, տեսանք որ մեծ ցնծութիւն մը կը տիրէր բանտարկեալներուն մէջ: Հետաքրքրութեամբ անոնցմէ մէկուն մօտենալով հարցուցի.

—Ի՞նչ է ձեր այս ցնծութեան պատճառը:

—Մենք չէքէ զրուեցանք, վաղ առաւօտ իսկ պիտի մեկնինք:

—Արդեօք կրնա՞մ հասկնալ թէ ինչ յանցանքով դատապարտուած էք:

—Իբրեւ մարդասպան 15 տարուան բանտարկութեան դատապարտուած եմ, պատասխանեց մին ցրտօրէն:

—Զո՞վ սպաննեցիք:

—Աղջիկ մը կը սիրէի, ծնողքը չուզեց զայն կնութեան տալ ինծ. ես ալ լեռը փախցուցի զայն եւ կիրքս յագեցնելէ վերջ սպաննեցի, յարեց յաղթական ցնծութեամբ մը:

Հազիւ 22 տարեկան երիտասարդ մըն էր խօսակիցս: Ուրիշ երիտասարդի մը մօտենալով, նոյն հարցումներն ուղղեցի եւ գրեթէ նոյն պատասխանները ստացայ: Երիտասարդ բանտարկեալ մըն ալ՝ որ կ'երգէր եւ ուրախութենէն կ'ոստոստէր, հարցմանս պատասխանելով ըսաւ անտարբերութեամբ.

— Ես ալ աղջիկ մը կը սիրէի որ սակայն սիրտն ուրիշ երիտասարդի մը տուած էր: Երկուքը մէկէն, թէ՛ սիրականս եւ թէ մրցակիցս սպաննելով վրէժս լուծեցի:

Երեւակայեցէ՛ք, երբ այս կարգի եղեռնագործներ չէքէ արձանագրուած ըլլալնուն համար Կայս. ներման կ'արժանանան, ինչե՞ր չէին ըներ անմեղներու դէմ, կ'ըսէինք իրարու, առանց մտքէ անցունելու թէ այս մարդասպաններէն կազմուած չէքէները նոյն իսկ Հայութիւնը բնաջնջելու կոչուած էին, ինչպէս իրողութիւնք անհերքելի կերպով ապացուցին ի վերջոյ:

Երկու օր Էնկիւրիւի բանտը մնալէ վերջ, ուրբաթ առաւօտուն կանուխ ճամբայ հանուեցանք: Անոնք որ թէ՛ Մէհտէրհանէի եւ թէ Էնկիւրիւի բանտին մէջ առանձին արգելափակուած էին, դէպի Զանղըրի ղրկուեցան, իսկ անոնք որ Մէհտէրհանէի բանտին մէջ ազատ թողուած էին, կարծես ի վարձատրութիւն՝ ղրկուեցան Այաշ ուր բանտարկութիւն միայն կ'սպասէր իրենց, մինչ Զանղըրի տարագրուողները քաղաքէն դուրս չելլելու պայմանաւ ազատ թողուած էին:

Բաց դաշտին մէջ հազիւ երկու ժամ յառաջացած էինք, եւ ահա՛ ահեղ փոթորիկ մը ծագեցաւ: Բռնաշունչ քամին մեր կուրծքերը կը ծեծէր եւ տեղատարափ անձրեւը մեր քամակները կը ծաղկէր: Անծածկոյթ սայլերու մէջ նստած, ցուրտէն կը սարսռայինք: Այսպէս

շարունակեցինք մեր ճամբան մինչեւ լեռան մը ստորոտը, ուրկէ վեր սկսանք մագլցիլ հետիոտն, որովհետեւ ոստիկանները հրաման ըրին որ սայլերէն վար իջնենք: Բարեբախտաբար փոթորիկը քիչ մը հանդարտեցաւ եւ հովն ու անձրեւը մեղմացան: Երբ լեռան գագաթը հասանք, մեր առջեւ պարզուեցաւ Այաշ քաղաքը, որ ձորի մը մէջ շինուած կ'երեւէր: Եէնի Գաւիթի վարժարանին տնօրէնն՝ անմոռանալին Մարզպետ ու ես երբ լեռը կը մագլցէինք, կարծես լռելեայն կը մրցէինք՝ իրարմէ առաջ անցնելու համար: Անիկա մերթ ընդ մերթ կը կատակաբանէր եւ կարեւոր խոստումներ կ'ընէր զիս քաջալերելու համար, եթէ երբեք օր մը Կովկաս երթար: Այլեւս սայլակ չքազմեցանք երկուքս. հետիոտն իջանք զառիթափէն վար եւ իրիկուան դէմ հասանք կառավարական պաշտօնատան առջեւ որ լեռան ստորոտը կառուցուած էր: Պահ մը կանգ առինք, մինչ մեզ ընկերացող ոստիկան-զինուորներէն մին պաշտօնատուն կ'այցելէր: Այդ շէնքէն դիմացը, հազիւ 40-50 քայլ դէպի վար, իսլամական գերեզմանատան մը ստորոտը կառուցուած կ'երեւէր միայարկ ու փայտակերտ շէնք մը, որուն պատուհաններէն քանի մը գլուխներ դուրս ցցուած էին:

Մեր մէջէն ձայն մը գոչեց յանկարծ.

—Նայեցէ՛ք, նայեցէ՛ք, Զարդարեանին գլուխն է, ահա՛ Խաժակն ալ, եւ դեռ ուրիշներ...:

Մեր ակնարկները դէպի հոն սեւեռեցան: Հասկցանք իսկոյն թէ մենք ալ նոյն շէնքին մէջ պիտի հիւրընկալուէինք: Քանի մը վայրկեան վերջ, զինուորական կարգով դէպի յառաջ խաղալու հրամանը եկաւ: Երբ հասանք դրան առջեւ, ցնծագին ողջոյններով ընդունուեցանք մեր բանտակից եղբայրներուն կողմէ:

*

ԿԵԱՆՔՆ ԱՅԱՇԻ ԲԱՆՏԻՆ ՄԷՋ

Մեր բնակավայրը 15 կանգուն լայնքով եւ գրեթէ 20 կանգուն երկայնութեամբ միայարկ շէնք մըն էր: Պատուհանները երկաթեայ վանդակներով պատած էին. տեղական իշխանութիւնը — թերեւս բարձրագոյն հրամանով — այդ երկաթեայ ձողերը բաւական չհամարելով՝ շէնքին շուրջը մէկ կանգուն հեռաւորութեամբ փայտէ վանդակորմ մըն ալ շինած էին, փախուստը դժուարացնելու համար. շուրջը գիշեր ցորեկ կը հսկէին մասնաւոր պահակներ: Երեք կանգուն լայնքով նրբանցքի մը երկու կողմը կային երկու սրահներ, որոնցմէ մին երկու սենեակներու բաժնուած էր, մին բանտարկեալներուն՝ իսկ միւսը ոստիկան-զինուորներու բնակութեան յատկացուած: Փոքր սրահը հայ-լաչֆական կը կոչուէր, վասն զի իրենց բնակութիւնը հոն հաստատած էին անո՛նք որ նիւթական կարողութեան տէր էին: Իսկ միւս սրահը ժողովրդական կը կոչուէր:

Այաշի մէջ բանտարկուած էին հայ մտաւորական դասակարգին

ամէնէն կարկառուն դէմքերը, զոր կառավարութիւնը «քաղաքական յանցապարտ» տիտղոսով որակած էր: Այդ մակդիրը կը կրէին նամակատան եւ հեռագրատան ստացագիրները «Միւճրիմինի սիյասիյեսի . . . փիրա՛ն հեֆենսի» բացատրութեամբ:

Բանտարկեալներն ընտանեխումբեր կազմած էին. աւելի կամ պակաս թիւով անդամներու մասնակցութեամբ միասին կը ճաշէին՝ ծախուց խնայողութեան համար: Ամէն ընտանեխումբ իրեն յատուկ խոհարարն ունէր եւ միւս անդամները կարգաւ լուացարարի դերը կը կատարէին: Ազատամարտի մարմինն առանձին ընտանեխումբ մը կազմած էր Խաժակի նախագահութեամբ: Ամէնէն բազմանդամ եւ պատկառելի ընտանեխումբն էր այս: Համբարձում Պօյաճեան (Մուրատ) եւ Ճանկիւլեան ուրոյն ընտանեխումբ մը կազմած էին որուն կողմէ հիւրասիրուեցանք Պէշիքթաշի Ազգ. վարժարանի տնօրէն Հիւսեան, դրամաճառ Գրըճեան ու ես, եւ արդէն երեք անբաժան ընկերներ դարձած էինք Մէհտէրհանէի բանտէն իսկ: Եւ սակայն մեր սիրտը խորապէս վիրաւորուեցաւ իմացանք որ յաջորդ օրն իսկ Համբարձում Պօյաճեան Կեսարիա պիտի մեկնէր կառավարութեան որոշմամբ, տեղւոյն պատերազմական ատեանին առջեւ դատուելու համար: Ծաճրիկեան ուրոյն ընտանեխումբ մը կազմած էր եւ իր ակարութեան պատճառաւ գուրգուրալի եւ որդիական հոգածութիւն մը կը վայելէր իր ընկերներուն՝ Օննիկ Սրապեանի, Բարթող Զօրեանի եւ Սոսոմ Ծաճէնի կողմէ: Իսկ «հայրապետական սրահ»ին ամէնէն կարկառուն դէմքերն էին Ռստոմ Ռստոմեանց (զորքի հանրաճանօթ վաճառական, ռուսահպատակ պատուական ու հայրենասէր Հայը), Տոքթ. Նազգաշեան, ազնուասիրտ Սամուէլօֆ, երեսփոխան-բնագէտ Սրխստակէս Գասպարեան, զուարճարան Վրթանէս Մարտիկեան, վաճառական Մենծիկեան, անմոռանալին Տոքթ. Տաղաւարեան (որ անձնուիրութեան մարմնացումն էր, իր բժշկական տաղանդն ու մարդասիրական ոգին անխնայ ի սպաս դնելով բոլոր հիւանդ տարագիրներուն անխտիր), Կէտիկ Փաշայի ազգ. վարժարանի տնօրէն Ներսէս Զաքարեան (ազնուասիրտ երիտասարդ մը, որ արարողապետի եւ միջնորդի դերը կը կատարէր ընդմէջ կառավարութեան եւ բանտարկեալներուս): Իր հսկայ հասակն ու վառվռուն դէմքը պատկառ կ'ազդէին, երբ երկու ոստիկան-զինուորներ իր եաին ձգած՝ պաշտօնատուն կ'երթար մեր մէկ խնդրանքը Գայմագամ պէյին մատուցանելու եւ գոհացում ստանալու համար: Միհրդատ Հայկազն ներքին կարգապահութեան եւ մաքրութեան հոգածութիւնը ստանձնած էր եւ անթերի կը կատարէր իր պաշտօնը: Առանց կուսակցական խտրութեան, եղբայրսիրական վառ եւ ընդհանուր ոգի մը կը տիրապետէր բանտարկեալներուն մէջ, ինչ որ ամէնէն մխիթարական երեւոյթն էր մեզ ամէնուս համար. թէեւ պէտք է խոստովանիլ թէ քանի մը անոպայ անձնաւէրներ ալ անպակաս էին:— Թղթատարին մեկման օրը, Սմբատ Բիւրատ, Սերովբէ Նորատունկեան, Համբ. Համբարձումեան եւ ես քարտուղարի դերը կը կատարէինք,

մեր բանտակից եղբայրներուն նամակները, հեռագիրներն ու խնդրագիրները շարադրելով թրքերէն լեզուով, որովհետեւ թղթակցութիւնը լոկ այդ լեզուով արտօնուած էր:

Թղթատարին ժամանած օրը, անհամբեր ոգեւորութիւն մը կը տիրէր: Անոնք որ իրենց սիրականներէն նամակ ընդունած էին, բնական ուրախութիւն մը կ'զգային, իսկ անոնք որ չէին ընդունած՝ պահ մը կը տխրէին, բայց ապա նամակներէն ոմանց ընկերած յուսատու լուրերէն կը մխիթարուէին: Բարեբախտաբար Պոլիս հրատարակուող հայերէն եւ տաճկերէն լրագիրներ անվրէպ կը հասնէին մեր ձեռքը: Եւ ահա՛ ընդհանուր հաւաքոյթը տեղի կ'ունենար, եւ խորին լռութեան մէջ՝ քաջավարժ ընթերցող մը կարգաւ կը կարդար օրուան թերթերուն ամէնէն կարեւոր լուրերը. յետոյ կ'սկսէին դատողութիւնք ու դիտողութիւնք: Երբ թերթերն աւետեցին թէ Իտալիա երրեակ զինակցութենէն բաժնուելով՝ համաձայնութեան կողմը յարած եւ Աւստրիոյ դէմ պատերազմ հրատարակած էր, անսահման ուրախութիւն մը յառաջ եկաւ, այն համոզմամբ թէ այդ կարեւոր իրողութիւնը պիտի փութացնէր պատերազմին վախճանը, մանաւանդ որ ռուսական նաւատորմին մասնակցութիւնը դիւրաւ յաղթանակել պիտի տար Տարտանէլի նեղուցին առջեւ մղուած կռիւին: Ծանրիկեան այն ատեն համոզուած էր անգլ. քաղաքականութեան վերջին յաղթանակին, որ իր անձնական տկարութեան հակառակ՝ ոգի ի բռին անգլիերէն կը սորվէր — իրեն ուսուցիչ ունենալով Լարենցը — եւ ամէն առաւօտ կը մասնակցէր մարմնամարզի փորձերուն զոր Ն. Փրխեան սիրայօժար կատարել կու տար փափաքողներուն: Մարմնամարզի այս փորձերը պահակ պաշտօնեաներուն կողմէ մեկնուեցան իբրեւ զինուորական մարզանքներ եւ արձագանգ գտան մինչեւ կառավարութեան մօտ. Թիւրիմացութիւնը դիւրաւ փարատեցաւ սակայն: Գետնայարկ ու խոնաւ (մանաւանդ երբ օդը անձրեւոտ ըլլար) շէնքի մը մէջ գիշեր ցորեկ փակուած երիտասարդութիւնը, — թո՛ղ ծերութիւնը, — մարզանքի պէտք ունէր քիչ շատ կազդուրուելու համար, քանի որ դուրս ելլելու, արեւի երես տեսնելու եւ մաքուր օդ ծծելու աստուածային պարգեւն իսկ կը զլացուէր իրեն: Ն. Զաքարեանի միջոցաւ քանիցս դիմում կատարուեցաւ Գայմագամին մօտ, որպէսզի օրը գոնէ մէկ ժամ արտօնէ բանտարկեալներուն՝ դուրս ելլել եւ արեւի լոգանք մը ընել զինուորական հսկողութեան տակ: Վերջապէս առնուեցաւ այդ ցնծառիթ այլ վաղանցիկ արտօնութիւնը որ մէկ օրուան տեւողութիւն ունեցաւ, ափսո՛ս, գիտէ՞ք ինչո՛ւ համար: Երբ բանտարկեալք իրենք զիրենք արեւին կենսատու ճառագայթներուն տակ զգացին, կարծես ամէն պատշաճութիւն մոռցան եւ անհատակ տղու խաղերով սկսան զուարճանալ, մինչ «Պէյ»ը հեռուէն կը դիտէ եղեր ամէն ինչ: Նոր բայց անօգուտ դիմումներ. օրերը կ'անցնէին եւ մաքուր օդ ծծելու շնորհը կը զլացուէր մեզ: Շաբաթներ անցնելէ վերջ միայն՝ բացառիկ արտօնութիւն շնորհուեցաւ որ տասնական հոգի կարգաւ եւ կէս ժամ կարենանք

շէնքին առջեւ ման գալ: Իսկոյն ցուցակներ պատրաստուեցան այբուբենական կարգաւ, դուրս ելլելու իրաւունք ունեցողներուն անուններով, եւ դրան քով պատերուն վրայ փակցուեցան կարգապահութեան համար:

*

Տեղւոյն ջուրը կաւային էր եւ նստողական կեանք վարողներու համար յոյժ վնասակար, քանի որ մարսողութիւնը կը դժուարացնէր:

ԿԱՄԱՒՈՐ ՋՐԿԻՐՆԵՐԸ

Ամէն առաւօտ կանուխ օրուան ջուրի պէտքը հոգալու համար, կամաւոր ջրկիրներու խումբ մը ձեռքէ ձեռք կը խլէր հողէ սափորները: Ամէնէն տարեցներն իսկ դրան փանդակորմին առջեւ սափոր ի ձեռին՝ կ'սպասէին ջուրի երթալու հրամանին: Բուն նպատակը ջուր բերելէ աւելի՝ արեւցրուիլն էր: Աղբիւրը կը գտնուէր պաշտօնատան դէմ՝ բլուրին ստորոտը: Հազիւ մէկ երկու սափոր լեցուած, ահա յանկարծ ջուրը կը կտրէր եւ հարկ կ'ըլլար քառորդ ժամ, կէս ժամ սպասել ջուրին վերսկսելուն: Ու ատիկա բախտաւորութիւն մըն էր անո՛նց համար որոնց կարգն էր օրուան ջրկիրութիւնը: Որովհետեւ աղբիւրին հանդէպ, մարգագետինին վրայ եւ արեւին կազդուրիչ ճառագայթներուն տակ, ժամանակ անցընելու առիթը կ'ընծայէր անոնց:

Մաքրութեան համար տարուած հոգածու եւ մանրախոյզ խնամքներու հակառակ, ոջիլներու արշաւախումբ մը գրոհ տուաւ յանկարծ մեր սրահներէն ներս, եւ այդ՝ երկու պատճառով. ա) Կառավարութեան խնդրանք մատուցինք, որպէս զի քանի մը կապերտ հայթայթէ՝ տախտակամածները ծածկելու համար, քանի որ շատեր տախտակներու վրայ գիշերելու ստիպուած էին: Մզկիթէ մը քանի մը կապերտներ բերուեցան, որոնք ոջիլներու ճշմարիտ բոյներ են եղեր: Կապերտները նոյն օրն իսկ ետ դրկուեցան խորին շնորհակալութեամբ: բ.) Բանտարկեալներէ ոմանք անկողիններ վարձած էին, որոնք նոյնպէս կեղտոտ ու ոջլոտ էին: Հարկ եղաւ ամէն օր արեւին հանել զանոնք եւ այսպէս ճողոպրիլ անպիտան այդ անասնիկներուն համաճարակէն:

Լուացուելու շնորհն իսկ երկար ատեն զլացուեցաւ մեզ: Բազմադիմի աղերսանքներէ վերջն էր որ հինգական հոգիի բաղնիք երթալու արտօնութիւնը շնորհուեցաւ: Օրը հազիւ 15-20 հոգի կրնային վայելել այդ շնորհը: Կարգի սպասելու էր: Բայց ի՜նչ բաղնիք, աղտոտութեան կեդրոնավայր մը: Աւազանները ո՛չ տաք ջուրի, ոչ ալ պաղի ծորակ ունէին: Ծորակը գոյութիւն չունէր Այաշի համար: Բոլորակ փայտ մը կը կատարէր անոր դերը: Պաղ ջուրը դոյլով միայն կը հայթայթուէր. ջուրին չափազանց տաքութիւնը մեղմելու համար՝ դուրսէն պաղ ջուր բերելու ստիպողութիւնն անհրաժեշտ էր:

Քաղաքը թէեւ օժտուած էր հռովմէական ժամանակէն մնացած հինաւուրց ջերմուկով մը, բայց մեզմէ հազիւ տասը հոգի առիթ ու-

նեցան մուտքն տեսնելու եւ վայելելու զայն, վասն զի այդ արտօնութիւնն ալ շուտով գլացուեցաւ: Օր նոր, հրաման նոր, այս չէ՞ միթէ մեր երկրին մէջ տիրող փոփոխական ոգին:

Ժամանակը սպաննելու համար, շատեր ընթերցանութեամբ կ'զբաղէին, մինչ ուրիշներ զանազան զբօսախաղերով կը զուարճանային, որոնց մէջ կարեւոր տեղ մը կը գրաւէին աղիւսախաղն ու ճատրակը: Պարսկահայ երիտասարդ մը հացի միջուկով աղիւսախաղի քարեր, համրիչներ եւ ճատրակի քարեր կը շինէր մեծ ճարտարութեամբ: Աղիւսախաղի ամէնէն ճարտար վարպետներն էին Հայկ Թիրեաքեան եւ Սմբատ Բիւրատ որոնք իրարու հետ կը մրցէին, յաճախ հետաքրքիրներով շրջապատուած: Բանագող Լուսթիննեան ամէն օր Կիկոյի գեղագիր իր օրացոյցը կը ցուցադրէր զանազան սրամիտ ակնարկութիւններով: Համբարձումեան կը գեղագրէր այդ օրացոյցները: Իսկ Նուազահանդէսը կարեւոր տեղ մը կը գրաւէր մեր գիշերային ժամանցին մէջ: Գլխաւորաբար Նորատունկեան եւ Միրայր բարեացակամ յօժարութեամբ կ'երգէին զանազան ազգային երգեր, ունկնդիրներուն մէջ մեծ ոգեւորութիւն յառաջ բերելով: Ենովք Շահէն մենախօսութիւններ կ'արտասանէր, գլխաւորաբար Սիամանթոյի հատընտիր բանաստեղծութիւններէն: Մարտիկեան նմանաձայնութեան իր բնածին տաղանդով առնմանութիւններ կ'արտասանէր, մերթ Խաժակի, մերթ Շահրիկեանի եւ մերթ Ակնունիի ձայնը ձեւացնելով, այնպէս մը որ կարծես թէ առնմանողներն անո՛նք ըլլային. եւ այսպէս քրքիջներ ու կեցցէներ կը կորզէր ունկնդիրներէն: Միրայր իր թաւ ձայնով Կռունկ Հայաստանին կը մեներգէր, իսկ Նորատունկեան երգահանդէսը կը փակէր Հոյ Նազանի՛մը երգելով, որուն կը ձայնակցէին գրեթէ բոլոր ունկնդիրները, մեծ խանդավառութեամբ. յետոյ խորին լռութիւն մը կը տիրէր, երբ ընկողմանելու վերջին ժամը կը հնչէր:

*

ԱՌԱՋԱՐԿ ՄԸ ԻԹԹԻՀԱՏԻ ԿՈՂՄԷ

Մերթ ընդ մերթ խորհրդակցական գաղտնի ժողովներ տեղի կ'ունենային «Հայլայֆական սրահ»ին մէջ. կա՛մ Խաժակի եւ կամ Ակնունիի նախագահութեան տակ: Այդ ժողովներուն մէջ որոշուեցաւ — եւ իրաւամբ — զգուշանալ մեր ընտանեկան նամակներուն մէջ որ եւ է ակնարկութիւն ընելէ քաղաքական կուսակցութեանց դէմ: Անգամ մը, տրուած որոշման համաձայն, հեռագրով դիմում եղաւ Ներքին Գործոց նախարարութեան՝ կա՛մ դատական ատեանի մը յանձնել զմեզ եւ կամ ազատ արձակել, քանի որ որոշ ամբաստանութեան մը ներքեւ չէինք գտնուեր, այլ պարզապէս արգելափակուած էինք արտաքին ամէն յարաբերութենէ զրկուած, միայն թէ մեր ընտանիքներուն հետ կրնայինք թղթակցիլ Թուրքերէն. գրաքննութեան բովէն անցնելու պայմանաւ. ազատ էինք նաեւ օրուան թերթերը ստանալ եւ օրուան դէպքերուն իրազեկ ըլլալ:

Եւ սակայն մեր դիմումներուն ոեւէ գոհացում չէր տրուեր: Օր մը միայն Դաշնակցական Կուսակցութեան պետերէն ոմանք - ինչպէս Տոքթ. Փաշաեան եւ Է. Ակնունի — մեր վրայ հսկող ոստիկանական Քոմիսէրին կողմէ խորհրդածութեան հրաւիրուեցան: Երթեւեկութիւն մը տեղի ունեցաւ եւ կուսակցութեան գլխաւոր անդամներէն խորհրդակցական գաղտնի ժողով մը գումարուեցաւ: Հակառակ շարժած բուռն հետաքրքրութեան, գաղտնի պահուեցաւ այս խորհրդակցութեանց եւ երթեւեկներուն շարժառիթը, բայց ի վերջոյ անգաղտնապահ շրթունքներ փսփսացին թէ Իթթիհատական Կուսակցութեան կողմէ մասնաւոր պատգամաւոր մը ղրկուած եւ Դաշնակցական պետերուն առաջարկած էր Իթթիհատին հետ միանալ Ռուսիոյ դէմ, ապագային համար մեծամեծ եւ հրապուրիչ խոստումներով. մինչ Դաշնակցութիւնը — յետ խորհրդածութեան — պարզապէս պատասխանած էր. «Նախ կ՚արձակէք զմեզ այս արգելափակումէն եւ ապա կը խորհինք ձեր առաջարկին վրայ»: Թէ ո՞ր աստիճան ստոյգ է եղած այդպիսի առաջարկ մը եւ տրուած մերժողական պատասխանը, չենք կրնար երաշխաւորել այդ կէտը, քանի որ մենք ներկայ չէինք ժողովին: Սաչափ միայն կ՚ըսէինք թէ իրականութիւն մը ըլլալու էր, որ գաղտնի պահուեցաւ, բայց անիկա բերնէ բերան արձագանգ գտաւ: Ինչ որ ալ ըլլայ իրականութիւնը, սա ստոյգ է թէ Իթթիհատին եւ Հ. Յ. Դաշնակցութեան միջեւ բանակցութիւն մը տեղի ունեցաւ որուն գաղտնիքն, աւա՜ղ, Կուսակցութեան պետերուն քովը միայն մնաց:

*

ԱԶԳ. ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ՏԱՐԵԴԱՐՁԸ

Մինչ հայ ազգն ամենուրեք ընդհանուր տարագրութեան առթած արհաւիրքին մատնուած՝ Ազգ. Սահմանադրութեան տարեդարձն իսկ միտքէ չէր անցըներ, անդին՝ Այաշի բանտին մէջ արգելափակուած Հայ մտաւորականութիւնը երբեք չմոռանեցաւ ազգային ներքին ինքնավարութեան տարեդարձը տօնել մեծ հանդիսաւորութեամբ, կարծես այն նախազգացութեամբ թէ ազգ. ազատագրութեան նախախայրիք տարեդարձն էր որ կը տօնէր: Թաժակ Նախագահեց եւ պարագային յարմար պերճ բանախօսութեամբ մը բացաւ հանդէսը, ատենաբան փափաքողներուն խօսք տալով: Շահրիկեան իր ընդոծին քննադատական ոգիով, լայնօրէն բանախօսեց եւ սա եզրակացութեան յանգեցաւ թէ Ազգ. Սահմանադրութիւնն իրմէ սպասուած օգուտները չէր ընծեռած, մանաւանդ գաւառաբնակ Հայութեան: Իրմէ վերջ խօսք առաւ Հրանդ եւ դարձդարձիկ խօսքերով արտասանեց թէ Ազգ. Սահմանադրութիւնը ո՛րչափ ալ իրմէ սպասուած օգտակարութիւնը չէր ընծեռած, գէթ ներքին ինքնավարութեան գաղափարը զարգացուցած էր հայ ազգին մէջ եւ թէ օրէնք մը իրական եւ ճըշմարիտ գործադրութեան մէ՛ջ է որ օգտակար կրնայ ըլլալ: Այս երկու-

քէն վերջ ո՛չ ոք խօսք առաւ: Այն ատեն Այաշի նոր սոխակները սկսան երգել, մեծ խանդավառութիւն առաջ բերելով: Դերասան Ենովք Շահէն մենախօսութիւններ եւ Սիամանթոյէն քերթուածներ արտասանեց երգերու ընդմիջումով: Հանդէսը վերջացած էր Հոյ Նազանիմի միանուագ երգովը, երբ սրահին դուռը յանկարծ բացուեցաւ եւ Ռստոմ Ռստոմեանց (որուն թեւերը մտած էին Սամուէլօֆ եւ Վ. Մարտիկեան) ներս մտաւ երկնադղորդ եւ կոկորդային ձայնով մը գոչելով. — «Կեցցէ Հայաստան, կեցցէ Հայութիւն...»: Ծափեր որոտընդոստ ու խանդագին՝ պատասխանը եղան Ռստոմեանցի սրտագեղ աղաղակին:

... Ո՜վ հայրենասէր եւ ազատախոհ ոգի, ո՞ւր ես, ե՛լ եւ ողջունէ՛ քու պաշտած Հայաստանդ, որուն սիրոյն ա՛յնքան կը խանդավառուէիր եւ որուն ազատագրութիւնը ողջունելու աւիւնովդ կը հրահրէիր մեր սիրտերը: Կը հաւատամ թէ երբ մարդակերպ ճիւաղներ քու բեղմնաւոր եւ խոստմնալից կեանքդ կը զրկէին աննման եւ անմահ ընկերներուդ հետ, քու վերջին շունչդ, քու հուսկ յետին ձայնդ դարձեալ կը գոչէր. «Կեցցէ ազատ Հայաստան, կեցցէ Հայութիւն»:

*

ՍՈՒԼԹԱՆ ՌԷՇԱՏԻ ԳԱՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՆ ՏԱՐԵԴԱՐՁԸ

Հայ մտաւորականութիւնը երկրին Վեհապետին հանդէպ իր քաղաքավարական պարտականութեան մէջ չթերացաւ, թէեւ այդ Վեհապետը երկրին մէջ անցած դարձած իրականութիւններով չհետաքրքրուէր: Տարեդարձին գիշերը կառավարական պաշտօնատուն ու մինարէները լուսազարդուեցան: Առաւօտուն, արարողապետ Ներսէս Զաքարեան յատկապէս պաշտօնատուն երթալով ի դիմաց բանտարկեալներուս շնորհաւորած էր Սուլթանին տարեդարձը: Գիշերը նուագահանդէս մը կազմակերպեցինք եւ թուրքերէն ու հայերէն երգերով մասնակցեցանք տօնին: Մեր վրայ հսկող ոստիկան զինուորները մեծ ուրախութիւն զգացին իրենց Վեհապետին ի պատիւ սարքուած այս հանդէսին համար, որուն արձագանգը հասաւ մինչեւ Գայմագամ պէյին ականջը: Սա, ի նշան իր զգացած գոհունակութեան, յաջորդ օրն իսկ արտօնեց որ բոլոր բանտարկեալներս, ման գանք հանդիպակաց մարգագետնին վրայ: Այս անգամ բանտին շուրջը կազմուած հսկողութեան գօտին աւելի ընդարձակուած եւ աւելի մեծ տարածութիւն մը ընդգրկած էր: Պայծառ արեւուն տակ պտոյտ մը կատարեցինք հոգեպարար զուարթութեամբ, որովհետեւ մինչեւ այդ օր քաղաքը լոկ հեռուէն դիտելու դատապարտուած էինք: Մէկ ժամ այսպէս ազատ ու բացօթեայ ժամանակ անցունելէ վերջ՝ ուրախ վերադարձանք մեր արգելարանը, ոստիկաններ մեզ աւետած ըլլալով թէ քիչ օրէն ամէնքս ալ տեղերնիս պիտի մեկնէինք:

Եւ արդարեւ մէկ քանի օր վերջ, մեր բանտակից ընկերներէն վեց հոգի — Խաժակ, Ակնունի, Ռուբէն Զարդարեան, Սարգիս Մինասեան,

Տաղաւարեան եւ Ճանկիւլեան — կառավարութեան հրամանով մեկնեցան բանտէն, ըստ ոմանց Էնկիւրիւ եւ ըստ այլոց՝ դէպի Պոլիս: Այնպէս կ'ըսուէր թէ Էնկիւրիւի մէջ Պատերազմական Ատեան մը կազմուած էր, որուն առջեւ պիտի դատուէին բոլորն ալ երկու օր վերջը: Սիամանթօ եւս հսկողութեան ներքեւ անոնց ետեւէն ղրկուեցաւ: Այսպէս քանի մը օրեր անցան անստուգութեան մէջ եւ մենք զանազան ենթադրութիւններու մէջ կը տարուբերէինք: Շաբաթ մը անցնելուն, Տոքթ. Փաշայեանի հասցէին հասաւ հետեւեալ հեռագիրը, Պօզանթիէն քաշուած՝ Զարդարեան ստորագրութեամբ. — «Դրամնիս սպառեցաւ, Տիգրանակերտի Առաջնորդարանին միջոցաւ դրամ ղրկեցէ՛ք մեզ»: Ասիկա պարզապէս հասկցնել կ'ուզէր թէ իրենք հոդ ղրկուած էին եւ թէ անկէ ալ Տիգրանակերտ պիտի ղրկուէին: Արդէն լսեր էինք որ վեհանձն Զօհրապ եւ արիասիրտ Վարդգէս Պոլսէն տարագրուած եւ Տիարպէքիր ղրկուած էին: Այս լուրը խորին տխրութեան մէջ ընկղմեց մեր սիրտերը, մանաւանդ որ գաւառաբնակ Հայերու տարագրութեան լուրն ալ անուղղակի կերպով հասած էր մեր ականջին: Նոյնիկ Տէր-Ստեփանեան Զանդըրըէն կը գրէր Այաշ իր ազգականին՝ Օննիկ Սրապեանի որ հօրմէն հեռագիր մը ստացած էր ծանուցանող թէ իր ընտանիքին հետ ողջամբ Ակն հասեր էր: Այս լուրը կը բաւէր ցոյց տալու որ արեւելեան վեց նահանգներու հայ ժողովուրդը դէպի Միջագետք տարագրելու ծրագիրն արդէն իսկ գործադրութեան դրուած էր: Ամէն օր սրտատրոփ կ'սպասէինք նոր լուրերու: Եւ ահա՛ Զանդըրըէն Այաշ հասաւ «Ազատամարտ»ի Հրաչը: Սա աննման ազնուութեամբ մը պնդած էր թէ Հայկ Թիրեաքեան անունով փնտռուած անձը ինք է եւ Զանդըրըի գտնուող Հայկ Թիրեաքեանը տարբեր անձնաւորութիւն մըն է: Եւ արդարեւ այս վերջինն ազատ արձակուեցաւ եւ Պոլիս վերադարձաւ: Նոյնպէս մեր մէջէն ուրիշ քանի մը անձեր (Տոքթ. Ալլահվէրտի, Տոքթ. Նազգաշեան, Մարզպետ եւ Քրիս) Պոլսէն եկած հրամաններու վրայ արձակուած էին: Հէք Մարզպետի համար վերջէն լսեցինք թէ Պոլիս բերուելէ ետք՝ կրկին տարագրուած էր: Այսպէս օրերը կը սահէին եւ մենք վաղուան անստուգութեան մէջ կ'սպասէինք մեզ վերապահուած ճակատագրին իրականացման:

*

Ի՞ՆՉՊԷՍ ԱԶԱՏ ԱՐՁԱԿՈՒԵՑԱՅ

Ազատ արձակուելէս 3 օր առաջ կրկնուեր էր այն տարօրինակ երազը, — զոր ձերբակալումէս երեք օր առաջ տեսեր էի, – բայց այս անգամ սա տարբերութեամբ որ դէպի արեւմուտք կը ճամբորդէի: Ընդոստ արթնցած, անկողինի ընկերս՝ Հիւսեանն ալ արթնցուցած էի, «Դրաւ կը դնեմ որ երեք օրէն ազատ պիտի արձակուինք» ըսելով իրեն: Միեւնոյն օրը (Յունիս 12) Սարգիս Աճէմեան պաշտօնատուն կանչուեցաւ: Դարձին՝ իրեն ընկերացող ոստիկանը ձեռքը թուղթ մը՝ ձայնեց մեզ.

« – Աչքերնիդ լո՛յս, ձեր մէջէն 5 հոգի իրենց ընտանիքներուն քով պիտի վերադառնան. տարօսը միւսներուն. պիտի կարդամ, մտիկ ըրէ՛ք. – Տիգրան Աճէմեան, Գրիգոր Սիւրմէեան, Մկրտիչ Կարապետեան (Կաթոլիկ), Յարութիւն Սաատուրեան (մաթպաաճը), Բիւզանդ Փօզաճեան»:

Ա՛լ կրնաք երեւակայել մեր եւ մեր ընկերներուն զգացած ուրախութիւնը: Սրտապնդեցինք զիրե՛նք եւ խոստացանք հարկ եղած դիմումները ընել Պատրիարքին մօտ, որպէս զի իր ազդեցութիւնն ի գործ դնէ՛ ընդհ. բանտարկեալներուն ազատութիւնը ձեռք բերելու համար: Խնդրեցի Քօմիսէրէն որ նոյն գիշերը ներսը մնանք, այն դիտաւորութեամբ որ թէ՛ ընդհ. խորհրդակցութիւն մը կատարենք եւ թէ զուարթ գիշեր մը անցունենք, թէեւ մեր խնդրանքը մերժումով ընդունեցաւ միայն:

Կատարեալ սրտաբեկութեամբ եւ ակամայ բաժնուեցանք մեր եղբայրներէն: Իսկոյն որոշեցինք նոյն գիշերն իսկ ճամբայ ելլել եւ յաջողեցանք ստանալ մեր ճամբորդութեան վէսիքան: Դայմագամը մեր անունները կարգաւ կարդաց հեռագրի մը մէջէն եւ ապա մէկիկ մէկիկ բաղդատեց ընդարձակ ցուցակի մը հետ որուն վրայ արձանագրուած էին բոլոր բանտարկեալներուն անունները: Երբ կարգն իմինս եկաւ, յարեց.

— Սիկուրթաճի Բիւզանդ. այս անձը դուն ըլլալու չես, դուն թիւճար եազըճըսը ես, մինչդեռ հեռագրին մէջ յիշուած Բիւզանդը սիկուրթաճի է:

Առանց պաղարիւնս կորսնցնելու, իսկոյն պատասխանեցի.

— Պէյիմ, թէեւ վաճառականի գրագիր եմ, բայց բաթրոնս գլխաւորաբար ապահովագրական գործերով կ'զբաղի եւ այդ պատճառաւ է որ սիկուրթաճի Բիւզանդ ըսուած է հեռագրին մէջ:

Պահ մը խորհելէ վերջ, — «եթէ այդպէս է, լաւ» ըսաւ եւ սկսաւ գրել վէսիքաս, մինչ ընկերներս ապշութեամբ երեսս կը նայէին: Պէտք է ըսել որ կառավարական պաշտօնեայք ամբողջովին մեկնած էին եւ Դայմագամին ալ բնակարանը դարձած էր: Բայց բազում աղաչանքով հաճեցուցինք զինքը մինչեւ պաշտօնատունը գալու եւ մեր թուղթերը շնորհելու, որովհետեւ գիշերանց հետիոտն ճամբորդելու ստիպուած էինք: Արդարեւ պաշտօնատունէն դուրս ելլելնուս, մեր նախորդ որոշումին մէջ ամրապնդուեցանք: Կառք մը վարձելով ճամբայ ելանք: Լիալուսինն արդէն կը ճառագայթէր երկնակամարին վրայ: Երբ կառավարական պաշտօնատան առջեւի զառիվերէն կը բարձրանայինք, հեռուն, մութին մէջ երկու մարդկային շուքեր նշմարեցինք եւ պահ մը կասկածեցանք թէ Չէթէ են անոնք: Խորհուրդ ըրինք ցրուած քալել: Երբ մօտեցանք, զարմանքով տեսանք որ մեր վրայ հսկող ոստիկան զինուորներէն երկուքն էին, անոնք որ շատ անգամ կ'ըսէին մեզի. — «Մենք գիտենք թէ դուք ինչո՞ւ համար հոս բերուած էք. դուք ձեր ազգին ամէնէն պատուաւոր ու կարող դասակարգը կը կազ-

մէջ. անիծեա՜լ ըլլան անոնք որ զձե՛զ ալ կը չարչարեն, զմե՛զ ալ»: Ողջերթ մաղթելու եկած էին: Անոնցմէ մին այն Թխամորթ զինուորն էր որ շատ անգամ օգտակար եղած էր մեզի, երբ պահակութեան կարգն իրեն վիճակէր: Օր մը երբ աչքերս լիալուսնի պաղպաջուն սկաւառակին սեւեռած՝ պիշ պիշ կը դիտէի, հարցուցած էր ինծի.

— Ի՞նչ կ'որոնես երկինքին վրայ:

— Նախ Արդարութեան պատկերը կը կարծեմ ցոլացած տեսնել անոր մէջ, յետոյ կ'երեւակայեմ թէ անոր վրայ հեռանկարուած են անմեղ ու սիրասուն զաւակներուս լուսաշող դէմքերը:

— Իրաւունք ունիս, պատասխանեց, ես ալ ձեզի պէս զրկուած եմ ընտանիքէս եւ որդեակներէս: Արդարութիւնն ո՞ւր, մենք ո՞ւր... մեր քով Արդարութիւն մի՛ փնտռեր:

Մենէ երկու հոգի իրենց ճամբորդութեան ծախքը հայթայթելու համար Սինճանքէօյէն էնկիւրիւ երթալու ստիպուած էին, մինչ մենք երկուս Սինճանքէօյէ (վերջընթեր կայարան էնկիւրիւի) ուղղակի Պոլիս պիտի դառնայինք: Երբ յայտնեցինք թէ մեր ընկերներէն երկուքը դրամի չգոյութեան պատճառաւ էնկիւրիւ երթալու ստիպուած էին, Թխամորթն իսկոյն քսակը հանեց եւ ըսաւ.

— Որչափ դրամի որ պէտք ունիք՝ պատրաստ եմ տալու, Պոլիս հասնելէ վերջ կը ղրկէք: Ես ձեր պատուաւորութեան վրայ կատարեալ վստահութիւն ունիմ:

Այդ առաջարկին վրայ ապշեցանք մնացինք եւ ա՛յն ատեն հաւատացինք թէ այդ մարդուն երակներուն մէջ գէշ արիւնը չէր որ շրջան կ'ընէր: Շնորհակալութեամբ մերժեցինք իր առաջարկը. ողջերթի մաղթանքներ փոխանակելէ վերջ բաժնուեցանք եւ սկսանք բլուրն ի վեր մագլցիլ, յետին ակնարկ մը նետելով այն տխուր շէնքին վրայ, որուն մէջ երկու ամիս արգելափակ ապրած էինք մեր բանտակից ու սիրական եղբայրներուն հետ, եւ ճամբան՝ մեր սրտին խորերէն բաղձալով որ անոնք ալ ի մօտոյ մեզի պէս վերստանային իրենց ա՛յնքան տենչալի ազատութիւնը: Կարծես թէ ակամայ կը հեռանայինք, չէ՞ մի որ ամէնուս բուռն ու ջերմագին իղձն էր խմբովին վերադառնալ մեր ընտանեկան օթեվանները: Գրեթէ ամէն օր զա՛յս կը հոլովէինք:

Սակայն ափսո՜ս, երկինք չլսեց մեր ձայնը. եւ այսօր դառնագին եւ անմոռուց վիշտով մըն է որ յաւէտ կ'ողբանք կորուստն այն վեհ հերոսներուն որոնք Հայութեան մէկ լուսափողփող համաստեղութիւնը կը կազմէին:

Ո՛ւր էք, ո՜վ ազնիւ հոգիներ, ո՞ր ճիւաղային ձեռքերը ձեր ա՛յնքան բեղմնաւոր կեանքը զրաւեցին եւ զմեզ ու ամբո՛ղջ Հայութիւնը զրկեցին՝ ձեզ մեր մէջ ողջունելու անսահման ուրախութենէն՝ այս փառայեղ օրերուն երբ ձեր պաշտած ու սիրած Հայաստանն այսօր կը վերականգնի Ազատութեան խորանին վրայ, ա՛յն Հայաստանը որուն համար միշտ պատրաստ էիք ձեր կեանքը նուիրելու:

Ո՞ւր էք Խաժակներ, Մուրատներ, Ակնունիներ, Շահրիկեաններ,

Զարդարեաններ, Սամուէլօֆներ, Նորատունկեաններ, Սիամանթօներ, Մինասեաններ, Տաղաւարեաններ, Զաքարեաններ, Հիւսեաններ. ելէ՛ք եւ ողջունեցէ՛ք Հայութեան լուսապայծառ արեւը որ առա՛ իր կենսառոյգ ճառագայթները կ'արձակէ ամէնուս սիրտերուն մէջ:

Ո՛վ հայրենանուէր Հայորդիներ որ ո՛չ եւս էք, բայց որ ձեր կենդանութեան երբեք չմոռցաք Հայութիւնն ու անոր պաշտելի Հայրենիքը, ո՛վ դուք որ ձեր անձը զոհաբերեցիք Ազատութեան բագինին վրայ, հաւատացէ՛ք որ Հայեր եւ Հայաստան աշխարհ պիտի չմոռնան զձեզ ու իրենց Նոր Պանթէոնին մէջ պիտի յաւերժագրեն ձեր պանծալի անունները: Մենք ամէնքս կը հաւատանք թէ Անծանօթին ճամբուն վրայ՝ երբ հրոսախումբերու անողոք հարուածներուն տակ ձեր հոգիները կ'աւանդէիք հնչագին, վերջին ձայներնիդ, հուսկ յետին շունչերնիդ դա՛րձեալ կ'արձագանգէր. «Կեցցէ՛ Ազատութիւն, Կեցցէ՛ Հայաստան»: Վա՛յ այն լեռներն ու ձորերը, որոնք ականատես եղան այն քստմնելի Տրամին որուն զոհ գացիք ա՛յնքան անողոք կերպով. վա՛յ այն ժայռերն ու սարաւանդները որոնք իբրեւ բնական ձայնագիր՝ ընդունագրած են ձեր ողբագին եւ ահասարսուռ ճիչերը, երբ նզովք կը կարդայիք Հայութիւնն անճիտելու դիւային խորհուրդը յղացող մարդակերպ գազաններուն: Եթէ ձեր ընտանիքները, ձեր սիրասուն զաւակները զոր ամէն օր կը հոլովէիք՝ զրկուեցան ձեր թանկագին կենակցութենէն, իրաւո՛ւնք ունին ճակատաբաց պանծալու թէ Հայութիւնը ձեզ եւ ձեր նման անմահ նահատակներո՛ւն կը պարտի այսօր իր քաղաքական ազատութիւնը:

Ձեր հոգիները թո՛ղ խայտան այսուհետեւ այն երանաւէտ օթեվանին մէջ ուր կը հանգչիք լուսապսակ-գլուխներով, դիտելով անդըրշիրմի բարձունքներէն հրճուանքը վերածնեալ Հայութեան, եւ ունկնդրելով պատգաճիկ դաշներգը վերականգուն Հայրենիքին...:

ԲՈՒԶԱՆԴ ՊՕԶԱՃԵԱՆ

ԶԱՆՂԸՐԸԷՆ ՎԵՐՅԻՇՈՒՄՆԵՐ

Այսօր, երբ հրաւէրը կ'ըլլայ ինծի, որ պատկերը տամ Զանղըրըի իմ ընկերներուս կեանքին, անոնց նահատակութեան անթաղ Պանթէոնն է որ աչքիս առջեւ կուգայ, եւ դառնօրէն կը զգամ, թէ մեր հոգիներուն շիրմացումին կը սպասէ ան՝ իր վերեւ, վաղուան փառքի ճամբուն մէջ: Հաւաքական փառքին տանող ամէն ճամբայ, իր նահատակները ունեցած է, եւ այսօր ամէնքս ալ կ'ընդունինք թէ զոհուածներուն հոգիները, մեզ փրկութեան ճամբուն վրայ տանող կամուրջը եղան պորփիւրէ:

Սիրելի բացականերու վրայ խօսիլը, դարպաս մըն է անոնց յիշատակին: Իսկ ինծի համար, Զանղըրըի վրայ խօսիլը, որ ա՛լ յաւիտենական բացական է, ապրիլ է այն սարսափը որ ամէնուս եղաւ. անոնք՝ սարսափէն յետոյ, գացին կորուստի ճամբան, ու ինծի, թերեւս նախասահմանութեամբ մը, տրուեցաւ վերապրիլ, եւ խղճմտանքիս մէջ սգալ անոնց կորուստը:

Հիմա, բովանդակ աղէտէն յետոյ, ամէն անգամ որ մտքի եւ սրտի կորուստներուս հաշուեկշիռը կ'ուզեմ հանել, մեծ նաւարկութենէն սակաւաթիւ ազատուածներէն մէկուն հոգեբանութեամբ կը խորհիմ թէ վերապրիլը միշտ երջանկութիւն մը չէ ենթակային համար, քանի որ կը կարծուի թէ կորսուողը կրնար, տարբեր կարգադրութեամբ մը կամ դարձուածքով մը, ազատիլ վերահաս վտանգէն: Մարդս, թերեւս նախասահմանուածին ուրը, շատ անգամ կ'ուզէ անգիտանալ այդ բանը եւ ատկից էր որ յառաջ կուգայ հակամարտութիւնը իր ջանքերուն եւ տեղի ունեցող դէպքերուն միջեւ:

Խղճմտանքիս վրայ, մտածումներու այսօրինակ բեռով մըն է որ հիմա միտքս կը բերեմ Զանղըրըի մեր կեանքը:

Շատերով գացինք այնտեղ, ճամբան՝ Այաշին մեր ծանրածանր հարկը տալէ յետոյ: Բախտին հաւասար զաւակներն էինք դարձած ամէնքս ալ, թէեւ ամէն ոք, իր օրինաւոր ջանքերով կ'ուզէր առանձին շնորհներու ընկերանալ բախտէն: Մէկէ աւելի անգամներով, մեր ընկերներէն երեսունի չափ, (մեր ընդհանուր թիւը հարիւր յիսունի մօտ եղած էր Զանղըրըի մէջ) արտօնուեցան Պոլիս վերադառնալ:

Ասոնցմէ յետոյ, Հայկական խնդրի ընդհանուր կացութիւնը ա՛յնքան վատթարացած էր արդէն, որ մեր մնացած վախերէն զերծ մնալնիս լիապէս բաւական կը համարէինք, ինքզինքնիս բախտէն նպաստաւորուած նկատելու համար, եւ որքան ալ յանդուգն բացատրութիւն մը պիտի ըլլար ըսելը «չէինք յուսար», բայց ես մեր հոգեբանութիւնը ներկայացուցած պիտի ըլլամ երբ յայտնեմ թէ առեն մը եկաւ ուր ա՛լ չէինք յուսար Պոլիս վերադառնալ:

Ուրեմն ի՜նչ եղան մօտ այն հարիւր քսան հոգիները, որոնք մեր խումբէն Պոլիս չվերադարձան: Ասոնցմէ հազիւ տասն եւ հինգ հոգիի չափ վերապրած են այսօր: Ուրեմն բախտը ուզեց որ մնացած շուրջ հարիւրը Եղեռնին յանձնուէին:

Բախտը քմահաճ նկատուած է ընդհանրապէս: Մարդիկ այնպէս կարծած են թէ ան իրենց նկատմամբ միշտ դիմագծութիւն կը փոխէ: Ես մօտէն վերահասու եղայ անոր հաստատակամութեան, անոր հետեւողականութեան:

Մենէ, երկու անգամով, երկու կարաւաններ բաժնեցին. առաջինը յիսուն երկու հոգի եւ երկրորդը քսանեւչորս: Երկու կարաւաններն ալ Տէր-Զօրի համար ճամբայ հանուեցան: Այն առեն, դեռ ընտանի չէինք այս անունին: Առաջին կարաւանէն, եղած դիմումներու հետեւանքով վար դրուելով, բողոքական գրաճախ Պարոնեան միայն Պոլիս վերադարձած է: Միւս բոլոր ընկերները, մէջն ըլլալով նաեւ խոստմնալից, համակրելին Արմէն Տօրեան, գացած են Այախտանի ճամբաներուն դժխեմ զոհերը ըլլալ: Երկրորդ կարաւանէն վերապրած է միայն Արամ Անտոնեան, որուն՝ Չանղըրըէն էնկիւրի գացած պահուն, արկածով ոտքը կոտրելով, վերջին քաղաքին մէջ հիւանդանոց մը նետուած է, որովհետեւ անկարելի էր զինքը քալեցնել, եւ միւս ընկերները, հեռխոտն տարած են քաղաքէն երեք ժամ հեռու, Էլմա Տաղի ստորոտը, եւ առանց բացառութեան ամէնքն ալ խողխողած են:

Ամէն անգամ, երբ կը խորհիմ թէ ի՛նչպէս կազմուած են այս երկու կարաւաններու ցանկերը, բնազդական մղումով մը բախտին կը վերագրեմ այդ բանը:

Առաջին կարաւանին մաս կազմողները գլխաւորաբար, մեր մկանաւոր բախտակիցներն էին. բայց ասոնցմէ զատ, իրենց հետ առնուեցան նաեւ ուրիշներ: Կեդրոնէն՝ շատ քիչերու մասին ցուցմունքներէ զատ, մնացեալներուն ցանկը Չանղըրըի մէջ կը պատրաստուէր: Յանցապարտութեան կամ անմեղութեան մասին ամէնքս ալ իրարու հաւասար էինք: Ուրեմն ի՞նչ բան կար որ կ՚առաջնորդէր Չանղըրըի վաւշուէրները, իրենց ցանկերը պատրաստելու առեննին: Արմէն Տօրեան մաս կազմեց առաջին կարաւանին, որովհետեւ, իբր Ֆրանսական զուարթախոհութիւնը իւրացուցած մէկը, չէնշող էր եւ երգի մը մուլտուքին թրթռումները միշտ շրթունքին վրայ: Ես հրաւիրուեցայ մաս կազմել նոյն այս առաջին կարաւանին, որովհետեւ մեր մկանաւոր ընկերներէն մէկուն հետ, աւազանի անուան նոյնութիւն

մը ունէի : Այսօր , այդ կարաւանէն եւ մինակ , բախտով միայն կրնամ բացատրել :

Երկրորդ կարաւանը կազմուեցաւ անոնցմէ որոնք , կամ որ եւ է պարկեշտ աշխատանք կը կատարէին քաղաքին մէջ , իրենց կեանքը շահելու համար , եւ կամ թէ , չգիտցուիր ինչպէս , ուշադրութիւնը գրաւած էին ցանկը պատրաստողներուն : Այս կարաւաններու կազմութեան գլխաւոր շարժիչ ոյժը եղած է նոյն տեղի Իթթիհատի պատասխանատու քարտուղարը Օղուզ , որուն վրայ կը ծանրանայ գլխաւորաբար , մեր հարիւրէ աւելի կորսուած ընկերներուն արեան պարտքը :

Այն երեք զոհերը , որոնց հետ անձնական շատ մը յիշատակներով կապուած եմ, եւ որոնց եղերական վախճանը միշտ սրտիս մէջ կ'ապրի , եղած են Դանիէլ Վարուժան , Տիրան Քէլէկեան եւ Ռ. Սեւակ :

1915ի Յունիսի վերջերը , առաջին կարաւանին մեկնելէն եւ տասն եւ ինը հոգիներու ալ Պոլիս վերադարձը արտօնուելէ յետոյ , մէկուկէս ամիսի չափ , միասին ապրեցայ Սեւակին հետ : Ես ուրիշ վեց հոգիներու հետ միասին կ'ապրէի : Բոլոր ընկերներս ալ , առանց բացառութեան, մաս կը կազմէին Պոլիս վերադառնալու արտօնուածներուն, Սեւակ ալ, այդ օրերուն նոր հասած էր Չանղըրը , ուրեմն անմիջապէս որոշեցինք մեր կենակցութիւնը :

Պոլսէն ծանօթ էր ինծի իր դիւրահաղորդ եւ զուարթ հոգին : Տօնական զուարթախոհութեամբը լեցուցած էր տուներնիս : Այդ առեններուն , (յուլիսի սկիզբները) տակաւին չէինք գիտեր առաջին կարաւանին վիճակուած բախտը, եւ անտեղեակ էինք տակաւին Թուրքին եղեռնի կամքին :

Իսլամին ծոմապահութիւնը սկսած էր արդէն , եւ ծայր տուած եղեռնի ապերասանութիւնը: Ջարդերու չարաշուք զրոյցներ սկսած էին մեր ականջը հասնիլ : Այդ միջոցներուն էր, օր մը մեծ իրարանցումի մէջ տեսայ զինքը: Այն տեսակ խօսք մը տարածուած էր աքսորականներուս մէջ , թէ մահմետականութիւն ընդունողը ազատ պիտի արձակուէր : Այդ առենները , առաջին կարաւանը մեկնած էր արդէն եւ եօթանասուն հոգիի չափ մնացած էինք: Ամբողջ երկու օր, խենդը աշխատեցաւ, համոզելու համար տկար հոգիները, որ մահը մահմետականացումէն աւելի աղէկ է , եւ զատ զատ երդում ընել տուաւ ամէն անոնց , որոնց հոգիի ուժին վրայ կասկած ունէր , թէ հաւատարիմ պիտի մնան իրենց լոյս-հաւատքին :

Երբ մեր կարաւանը Չանղըրը հասաւ, մեր մէջը ութը բժիշկներ կային, իսկ Չանղըրըի մէջ բժիշկ չկար բնաւ : Մեր բժիշկ ընկերները իրենց արուեստը, տեղւոյն բնակիչներուն բարւոյն ի գործ դրին: Պոլիս մեկնումներէ յետոյ, երեք բժիշկներ մնացած էին: Այդ երեքէն ամէնէն աւելի փնտռուածն էր Սեւակ: Քաղաքին մէջ կանոնաւորապէս բժշկութեամբ կը զբաղէր: Տօքթ. Տինանեան, Պոլիս վերադառնալուն ա-

ուխտով, Սեւակին յանձնած էր վիրադարմանութիւնը (pansement) Թուրք աղջկան մը, որուն վրայ ինքը վիրաբուժական գործողութիւն մը կատարած էր: Այդ աղջկան հայրն էր Չէթէճի Արապաճը Իսմայիլ· այս մարդը ակռայ ունէր Տոքթ. Տինանեանին, որուն չէր կրցած իր ուզած գինովը կատարել տալ վիրաբուժական գործողութիւնը: Եւ Տոքթ. Տինանեան, Պոլիս վերադարձի արտօնութիւնը գալուն, ամէն նախազգուշութիւն ի գործ դրած էր, վերոյիշեալին իր մեկնումի օրն ու ժամը չգիտցնելու համար:

Տոքթ. Տինանեանի մեկնումէն յետոյ, Սեւակ կանոնաւոր կերպով կը շարունակէր իր բժշկական այցելութիւնները այդ աղջկան:

Օր մը, կէս օրէն բաւական վերջը, տակաւին ճաշի չէր եկած: Միշտ կէս օրին ճաշի համար տունը կը գտնուէինք իրարու չսպասելու համար: Տրուած ըլլալով իր ճշդապահութիւնը, արտասովոր բան մըն էր եղածը: Ես, գրեթէ մտահոգ իրեն կը սպասէի, ճաշասեղանին գլուխը: Վերջապէս եկաւ. բոլորովին անսովոր կերպով իրեն համար, անխօս էր. տքնութենէ դեռ նոր դուրս եկողի մը յոգնածութիւնը ունէր դէմքին արտայայտութիւնը: Յայտնապէս չարչարուած էր: Սեղանի վրայ բան մը չխօսեցաւ. երրորդ մը կար մեզի սեղանակից: Երրորդին մեկնելէն յետոյ, երբ առանձին մնացինք, խոստովանելու պէտքէն մղուած մէկու մը երկչոտութեամբ սկսաւ պատմել ինծի թէ ինչպէս դարմանուող Թուրք աղջկան հօրը կողմէ տուն կանչուելով երկու ժամ փակ դրուած էր: Ապիրատը նկարագրած էր թէ ինչպէս հայկական ջարդերը մոլուցքով մը կատարուելու վրայ էին, թէ ամէն օր նմանօրինակ հրամաններու կը սպասուէր Չանղըրըի Հայերուն համար, հետեւաբար իր խանդաղատանքի զգացումները պարզելով Տոքթէօրին, կը համոզէր զինքը ընդունիլ մահմետականութիւնը, քանի ուշ չէր: Պտտցուցած էր զինքը իր տանը բոլոր մութ անկիւնները եւ խորհրդաւոր նկուղները, ջատուկ մորը՝ Տոքթէօրին ճակատը համբուրել տուած էր, եւ յետոյ գրեթէ արտօնած զինքը որ մեկնի, հրաւիրելով որ մինչեւ 24 ժամ զինուորագրութեան ճիւղի նախագահին դիմէ, իր կրօնափոխ եղած ըլլալը յայտնելու համար: Հետեւեալ օրը Պայրամ էր: Սեւակ, ճակտի պարկեշտ քրտինքով մը պատմեց ինծի թէ ինչպէս ոգորած էր, համոզելու համար այդ անողորը թէ այդպիսի պահանջում մը չներկայացուի իրեն, թէ ինքը ո՛րքան կը սիրէր կեանքը՝ իր զաւակներուն համար, ուստի չէր ուզեր մեռնիլ: Մեկնած ատենը, հեթանոսը նորէն շեշտած էր թէ սպասուած հրամանը կրնար նոյն իսկ քսանեւչորս ժամէն առաջ հասնիլ, հետեւաբար պէտք էր աճապարել, պաշտօնական դիմումը ընելու համար զինուորագրութեան ճիւղի պետին: Սպառնալիքին դէմ կարելի չէր անտարբեր մնալ, որովհետեւ տեղեակ էինք եղեռնին համատարած թաւալումին, որուն երեք չորս օր առաջ, Էնկիւրի իր երկու հազարէ աւելի լաւագոյն այրերը զոհ տուած էր: Մենք որոշումը տալու համար չմտածեցինք իսկ, որովհետեւ մէկ հատիկ էր ան: Սեւակ, երբեք իրմէ սպասուած դիմումը չըրաւ զինուորագրութեան ճիւղի

պետին: Մեր ընկերները խուճապի՝ չմատնելու համար, գաղտնի պահեցինք միջադէպը, մեզի գաղտնակից առնելով միայն Տիրան Քէլէկեանը:

Բայց մեր հոգիները, սկսած էին արդէն, տաժանութեան մթնոլորտին մէջ թեւածող մահուան սարսափը ծծել: Մեր տունը քաղաքին եզրն էր, գրեթէ դուրսը: Որոշեցինք քաղաքին մէջ փոխադրուիլ, եւ գացինք տեղաւորուիլ, մեր դժբախտ մեկնող ընկերներէն թափուր մնացած տուն մը:

Այս վերջիններէն մէկուն ժառանգը մնացած էր Սեւակին՝ տեսակ մը տարաշխարհիկ թռչուն, որուն տեսքը չարագուշակ կը թուէր ինծի: Երբեք չեմ տեսած թռչուն մը, որ այնքան եղերականութիւն արտաշնչէ իր փետուրներէն, որքան այդ անհամեմատօրէն փոքր գլխով թռչունը: Մանաւանդ, զգացած էինք արդէն իր առաջին տիրոջ՝ եղեռնին նշաւակ ըլլալը. ան առաջին կարաւանին հետ մեկնած էր:

Զանդըրըի Իթթիհատի պատասխանատու քարտուղարին ջանքերով, տեղւոյն միւթէսարըֆը Ասաֆ պէյ, (Տէօրթ-Եօլի Սաաֆը, որ Ատանայի ջարդէն յետոյ իբր նոխազ քաւութեան հինգ տարի անպաշտօն մնացած էր, եւ անկից յետոյ իր առաջին պաշտօնն էր Զանդըրըի միւթէսարըֆութիւնը) ուրիշ տեղ փոխադրուեցաւ, որովհետեւ յայտնապէս Հայերու հանդէպ բարեացակամ վարմունք մը ցոյց կուտար: Ասաֆէն վերջ, փոխանորդաբար Զանդըրըի միւթէսարըֆութեան պաշտօնը կը վարէր, Քասթէմունիի վիլայէթին ոստիկան զինուորներուն ընդհանուր հրամանատարը: Րէշիտ Բաշա կուսակալութենէ տակաւին չէր հեռացուած:

Սեւակ, միւթէսարըֆի փոխանորդին հետ շատ մտերիմ յարաբերութեան մէջ էր: Շատ անգամ, իրիկունները, կառավարչատան մէջ անոր մանաւոր սենեակը կ'երթար օղի խմելու համար: Չարագուշակ թռչունին նկատմամբ իմ թելադրութիւններուս վրայ, իրիկուն մը գըլխատեց զայն, իր անձին չարաբախտութիւնը գլխատելու գոհունակութեամբ, եւ խորովել տալով միասին տարաւ, եւ կառավարչի փոխանորդին հետ իրենց օղիին աղանդեր ըրին զայն: Ո՜րքան խղճալի են մարդուս՝ իր չարաբախտութեան դէմ մաքառելու միջոցները: Արդէն հո՛ս է բուն անօգնականութիւնը մարդուն:

Երկրորդ կարաւանն ալ տուինք մենք, անօրէնութեան ճամբաներուն, եւ անոր յուղարկ երթալէ մեր վերադարձին, կառավարչատուն հրաւիրուեցանք զեկոյցի մը տեղեկանալու համար: Երեսուն եւ եօթը հոգի մնացած էինք, մեր մէջ հաշուելով Սեւակը, Վարուժանն ու Քէլէկեանը: Երեսուն եւ եօթը հոգիներու ցանկ մը եկած էր: Սանոք ազատ պիտի ձգուէին եւ Պոլսէ զատ ուզած տեղերնին երթալու ազատ պիտի ըլլային: Այդ ցանկին անուններէն հինգին տէրերը կամ Պոլիս վերադարձած էին, կամ թէ մենէ մեկնող կարաւաններէն մէկին կամ միւսին մաս կազմած: Ասոր փոխարէն, մեր ընկերներէն հինգին անունները կը պակսէին ցանկին մէջ: Այդ հինգ մեր սիրելիներուն մէջ էին նաեւ մեր սիրելագոյն Վարուժանն ու Սեւակը: Ասոնք՝ Պոլիս,

թէ՛ իրենց ընտանիքներուն եւ թէ՛ Ներքին Գործոց Նախարարութեան դիմում ըրին հեռագրով, որպէս զի իրենք ալ մեզի պէս նկատուին, առանց չարաբախտութեան կամքին, արդէն ուրիշ պատճառ մը չկար, որ անոնք տարբեր նկատուէին:

Մինչ այն, Իթթիհատի պատասխանատու քարտուղարին ջանքերով, որոշուեցաւ որ այդ հինգը մեր Այաշի ընկերներուն քով փոխադրուին: Որոշում կայացած էր, Չանղըրըի մէջ հայ աքսորական չթողուլ: Քաղաքային եւ զինուորական գերիներ սկսած էին հասնիլ քաղաք: Շատ նշանակալից պարագայ մըն է վերջին տեղեկացածս թէ, մեր հինգ ընկերները Այաշ փոխադրելու որոշումը տրուած թուականին Այաշի մեր ընկերները ա՛լ չկային յաւիտենապէս:

Սեւակ օգտուելով կառավարչի փոխանորդին հետ ունեցած իր մտերմական յարաբերութիւններէն, իրենց մեկնումի օրը, երկու-երեք, անգամ յետաձգել տուաւ, եղած դիմումներու վրայ Պոլսէն գալիք պատասխանի մը սպասելով: Ո՛չ մէկ պատասխան:

Վերջապէս Օգոստոս 13/26 1915, հինգշաբթի առաւօտ մը, նախորդ գիշերը Սեւակ հրաժեշտ առած էր կառավարչի փոխանորդէն, հինգ հոգին երկու կառքով ճամբայ ելան, մէկ հեծեալ ոստիկան-զինուորով եւ մէկ ոստիկանով: Միւթէսարըֆի փոխանորդը ամէն բարեացակամ կարգադրութիւն ըրած էր, Սեւակը եւ իր ընկերները ողջամբ Այաշ հասցնելու համար: Սեւակի կառապանն ալ, կառավարչի փոխանորդին Բասթէմուրիի ամենօրեայ կառապանն էր, որ դիպուածով Չանղըրը եկած էր, եւ որուն՝ իր տիրոջը կողմէ յանձնուեցաւ Սեւակ, անոր ապահովութեանը մասին ամենախիստ հրամաններով:

Մեկնումի գիշերը, մեր տանը մէջ, բաղդատաբար ոչ-մռայլ անցաւ: Երկուքս ալ այն իրիկունը, օգտուելով մեր խոհարարուհիին կարողութիւններէն, Այաշի մեր ընկերներուն համար քաղցրաւենիք պատրաստելու զբաղեցանք: Մասնաւորաբար Սիամանթօ բարեկամիս պատուոյ կտորներ սահմանեցի, շատ մօտէն ծանօթ ըլլալով իրեն, ամենազգի քաղցրութիւններու համար իր հոգիին անպատում տկարութիւնը: Շատ ուշ պառկեցանք գիշերը եւ շատ քիչ քնացանք: Օրուան լոյսը տակաւին հեռու էր մենէ, երբ մենք արդէն ոտքի վրայ էինք: Չարաբախտութեան ցուցմունքն էր որ նորէն վրդոված էր մեզ: Երազին մէջ Սեւակ տեսած էր կինը բոլորովին նիհարցած ու տգեղցած, իսկ անդրանիկ մանչ զաւակը անօրինակ կերպով մեծցած ու գեղեցկացած: Երազի հաւատացողներ, միայն մէկ տեսակ մեկնութիւն կու տան այս երազին, այսինքն, ենթակային համար մեծ չարաբախտութիւն մը կը սպասէ:

Կառապանը եկած էր արդէն, շատ ժամանակ չունէինք խորհելու, եւ ճամբայ ելանք, մեկնողներու ժամադրավայրը, քաղաքին կամուրջը փութալու: Անլուսին, օգոստոսեան պայծառ երկինքի մը տակ, դեռ չճեղքուած մութին յանձնեցինք մեր ընկերները:

Նոյն իրիկունը, ժամը 12 ին անոնց սպանման լուրը, Թիւնէյէն

հռաձայնով եկեր էր Զանղըրը : Տեղւոյն ոստիկան զինուորներու հրամանատար Նուրէտտին եւ Իթթիհատի պատասխանատու-քարտուղարը Օղուզ, հռաձայնի տեղը գտնուելով, քրքիջով ընդուներ էին գոյժը : Գիշերը՝ կառավարչի փոխանորդը, եղեռնէն կատղած, մանաւանդ իր սիրական բարեկամին սպանութենէն այլայլած, ներկայութեանը կը կանչէ Նուրէտտինը եւ իր ծանր կասկածները կը յայտնէ : Այդ միջոցին Րէշիտ Բաշա տակաւին կը շարունակէր կուսակալ մնալ վիլայէթին, եւ ձեւական հետապնդումներ կատարելով, իբր սպանիչ, տասնեւմէկ խեղճուկ գիւղացիներ բերուեցան Զանղըրըի բանտը : Հետեւեալ օրը, ուրբաթ, կառավարչի փոխանորդին մօտ մեր դիմումին, տեղեկացանք այս մանրամասնութիւններուն, ու տեղեկացանք նաեւ, մահէ՛ն դառնագոյն իրողութեան, այն թէ այդ առտուն իսկ, հինգ զոհերուն մեկնելէն 24 ժամ վերջ, Պոլսէն հեռագիր մը եկած էր, արտօնող որ այդ հինգն ալ միւս 32ին պէս նկատուին : Տրուած չէ երբեք մարդուն, չարաբախտութեան անողոք անիւը կասեցնել :

Յետոյ ստուգապէս տեղեկացայ, որ չէթէ Արապաճի Իսմայիլ, մեր հինգ ընկերներուն ժամանելէն երկու ժամ առաջ, երեւցած է Թիւնէյ, գիւղացիները գլուխը հաւաքած, քանի մը համոզելու աշխատելով, ու յետոյ իր ճամբան շարունակած է դէպ ի Էնկիւրի :

Վարուժան Զանղըրըի մեր ընկերներուն ամէնէն յուսակեացներէն ու քաշուածներէն եղաւ : Ինքը գլխաւորաբար զբաղած էր մշակական բանաստեղծութիւններ գրելով : Անգամ մը, մեր ամէնէն աւելի խռովայոյզ օրերուն, նոր գրած մշակական մէկ քանի հնչեակները ինծի կարդալէ վերջ, չկրցայ զարմացումս ու հիացումս միանգամայն յայտնելու իրեն, որ այդքան արհաւիրքներու մէջ կրցած էր ա՛յնքան ջինջ ու այնքան անապական պահել իր հոգին եւ ծնունդ տալ, ա՛յնքան խորունկ հանդարտութեամբ բնութենապաշտ բանաստեղծութիւններու : Ան պատասխանեց թէ իր այդ հանդարտամտութիւնը կը քաղէ այն հաւատքէն զոր ունի Հայուն ապագային վրայ : Ինչո՞ւ չտրուեցաւ իրեն ապրիլ իր հաւատքին պսակումը :

Այս հինգ զոհերուն նախճիրէն յետոյ, անշուշտ մնաց ո՛չ մէկը ուզեց օգտուիլ իրեն տրուած ազատութենէն, ուրիշ տեղ մը ճամբորդելու համար : Երեսուներկու հոգի մնացած էինք : Մեր մէջ ունէինք տակաւին Տիրան Քէլէկեանը : Արտասահմանէն վերադարձէն ի վեր, Պոլսոյ մէջ լաւ բարեկամներ էինք իրարու : Մեր ծանօթութեան տասնեւօթը տարիներու ընթացքին, թէեւ այլապէս հայ գրականութեան համար տող մը չէ բերած, բայց իմ գրական բոլոր ձեռնարկներուս, սկսելով Կիսամսեայ «Մասիս»էն, լայնօրէն աշխատակցած է, հայ գրականութեան լաւագոյն էջեր արտադրելով :

Տիրան Քէլէկեան շատ ճկուն միտքով պատեհապաշտ մը եղած է: Ճանչցած եմ զինքը կորովի եւ ձեռներէց: Բան մը միայն զինքը փախցուցած է, կեանքի նիւթական դժուարութիւնները եղած են ատոնք,

եւ իր տկարացումներն ալ ատոնց հանդէպ է միայն որ երեւան եկած են: Մեր՝ Զանդըրը հասնելէն երկու շաբաթ վերջ, առաջին Պոլիս վերադարձողներուն առիթով թէեւ հաղորդուեցաւ իրեն թէ Պոլսէն զատ, ազատ է ուզած տեղը երթալ, բայց Բէլէկեան նախընտրեց մեզի հետ մնալ: Թէեւ իր սեւեռեալ մտածումն էր, ծովեզերեայ տեղ մը երթալով իր փախուստը հնարաւորել. բայց մտածումը երբեք գործի չփոխուեցաւ :

Զանդըրըի մէջ, մէկ բանի վրայ տարակարծիք էի իրեն հետ: Բէլէկեան, իբր ամէնէն աւելի թափանցող իթթիհատական մտայնութեան եւ քաղաքականութեան, շատ ճիշդ կերպով կը բնորոշէր երբ կ'ըսէր թէ Իթթիհատականները գիտական ճշգրտութեամբ մը վարելու վրայ էին հայկական հալածանքները, եւ յետոյ կ'ընդունէր թէ իրենց երկրին ամէն մէկ թիզը թշնամիին պիտի յանձնէին, բուռն ազգայնացումներէ յետոյ: Այս վերջին կէտին մէջ տարակարծիք էի իրեն. Բէլէկեան մեծ պատիւ մը կ'ընէր իթթիհատական բախտախնդիրներուն: Իրենց երկիրը թիզ առ թիզ թշնամիին յառաջխաղացութեան առջեւ պաշտպանելու համար ահագին զոհողութիւններ հարկ էր ընել: Անոնք, ո՛ր պիտակին տակ ալ որ ըլլան, անկարող են այդ բանին: Իսկ հայկական հալածանքը անշուշտ մինչեւ վերջը պիտի տարուէր. որովհետեւ իրենց ամէն քաղաքական բաժանումներու մտայնութիւնը այդ է, քրիստոնեաններու դէմ ընդհանրապէս, եւ վերջին կէս դարուն՝ Հայերուն դէմ մասնաւորաբար, երբ ինքզինքնին անպատասխանատու շրջանի մը մէջ կը զգան, ազատ ասպարէզ տալու համար, իրենց նախամարդկային առհաւական բնազդներու շղթայազերծումին :

Բէլէկեան Պոլսէն, ձեռքի տակէ, կնոջմէն լուր ունէր թէ գերման դեսպան Վանկէնհայմ թուրք կառավարութենէն երաշխաւորութիւն առած էր իր կեանքի մասին: Ուրեմն, մեր շուրջը եւ հեռուն, հակառակ տեղի ունեցող անլուր նախճիրներուն, Բէլէկեան լաւատես էր իր կեանքին համար: Մեծ հաւատք ունէր Վանկէնհայմի վրայ, եւ գիտէր թէ ան կարող է յարգել տալ, իրեն եղած խոստումը:

Հոկտեմբերի աշնանային առաւօտ մը, հեռագրական գործակալութիւնը կը հաղորդէր, անդերակութեան հետեւանքով, գերման դեսպան Վանկէնհայմի մահը: Ժամանակ չէինք ունեցած տակաւին չափելու այդ լուրին քաղաքական կարեւորութիւնը, կամ մեզի համար ունենալիք հետեւանքները : Յաջորդ առտուն Բէլէկեան ձերբակալուեցաւ արդէն, եւ Չորումի պատերազմական ատեանը ղրկուելու պատրուակին տակ ճամբայ հանուեցաւ : Ընկճուած էր ինքը, վախճանը նախատեսած, եւ աքսորակից եկեղեցականի մը յանձնարարած որ կիրակի օրը իր հոգւոյն պատարագ ընէ : Կարծեմ չորեքշաբթի օր մը մեկնեցաւ :

Իսկ ես, երբ այսօր, իր յիշատակին այս տողերը կ'արձանագրեմ, միտքս կ'իյնայ իր մէկ խոստովանութիւնը բախտի գոյութեանը մասին իր հաւատքին :

Ղրկուելէն մէկ ամիս չափ առաջ էր, ղրկած էինք արդէն Վա-

բուժանն ու Սեւակը ։ Բարտիներու ծառուղիի մը վրայ կը պտտէինք միասին ։ Մեր խօսակցութեան նիւթն էր բախտը, չար կամ բարի ։ Թէլէկեան ըսաւ .

—Բախտը իմ կեանքս, եօթը տարիներով հանգրուաններու բաժնած է ։ Եօթը տարին անգամ մը, կեանքի մեծ ճգնաժամ մը կ'անցընեմ ես, յետոյ դժուարութիւնները կը յաղթահարուին ի նպաստ ինծի ։ Այս անգամ նորէն եօթը տարուան շրջանս լրացած է . . .

Մնացածը չըսաւ . Թէեւ գիտէի թէ այս անգամ ալ լաւատես էր, դժուարութեանց ելքի մասին ։ Մարդիկ կան, որոնց դէմ չարաբախտութիւնը կը գործէ ճակատ ճակատի, իսկ մարդիկ ալ կան որոնց ետեւէն կը դաւաճանէ գաղտագողի ։

Թէլէկեանի հեռացումէն երեք շաբաթի չափ վերջը, ես մեկնեցայ Զանգըրըէն ուրիշ եօթը ընկերներու հետ ։ Վերջը մեզի հետեւեցաւ մէկ հոգի եւս ։ Իսկ մեր ընկերներէն մնացած քսան հոգիները, Թալէմունիի Հայութեան տեղահանութեան՝ միասին տարագրուեցան եւ իրենցմէ երեք հոգի միայն ողջ մնացած է, տասնեւեօթը հոգին զոհ երթալով դժուարագոյն պայմաններու եւ սոսկալի համաճարակներու ։

ՄԻՔԱՅԷԼ ՇԱՄՏԱՆՃԵԱՆ

ՆԱՀԱՏԱԿ ՄՏԱՒՈՐԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՆԵՐԸ

ՀԱՅ հոգեւորականը ժողովուրդին ծոցէն ծնած եւ ուռճացած՝ անբաժանելի եւ բաղկացուցիչ տարրը կազմած է անոր: Շա՛տ խոնարհ ու ժողովրդական է անոր տիպարը: Հակառակ որ մեր քաղաքական կեանքին անկումէն յետոյ բարձրագոյն ղեկավարը Ազգ. Եկեղեցին եղաւ, հայ կրօնաւորութեան գերակշռութիւնը միշտ բարոյական քաղցրութիւններ ունեցաւ, եւ ծանր ու անըմբռնելի լուծի մը խորշումը չազդեց ժողովուրդին:

Հայ կղերը վճռական վայրկեաններուն պահած է իր բարձրութիւնն ու արժանաւորութիւնը: Հսկայ եւ լուսաշող դէմքերու պատկառելի շարք մը կը գեղազարդէ մեր պատմութիւնը Դ. դարէն ի վեր: Ան լիաձեռն բերած է իր մասնակցութիւնը ազգային քաղաքակրթութեան տաճարին կառոյցին մէջ: Ազգին ճակատագիրը դարբնող բոլոր կարեւորագոյն շարժումներուն ու հզօր ճիգերուն մէջ տիրական դեր մը ունեցած է: Ուստի, շատ բնական էր թէ Ցեղին մարտիրոսութեան սրբազան սեղանին վրայ իր զոհաբերութեան բաժինը մեծագոյնը պիտի ըլլար: Դժոխային ոճրագործութեան ահաւոր սպանդին մէջ հայ կրօնաւորը — եպիսկոպոս, վարդապետ, քահանայ, — առ հասարակ նահատակութեան պսակով անմահացան: Պէտք է ըսել, ի պատիւ հայ հոգեւորականութեան, որ գրեթէ չենք կրնար արձանագրել կրօնափոխութեան դէպքեր, եւ վերապրող խլեակներուն մէջ հազիւ կը հանդիպինք քանի մը հոգեւորականի, վազապուrծ եղած:

Կարելի չէ ստոյգ վիճակագրութեամբ կազմել ցուցակը նահատակ եկեղեցականներու: Շա՛տ մեծ է անոնց թիւը, քանի որ ամենէն փոքրիկ գիւղն անգամ ունէր իր ժամն ու skrskrը: Սակայն հնար է զատորոշել անոնցմէ ոմանք որ մտաւորականի շնորհն ու դէմքն ունէին, թէ՛ իրենց խնամեալ կրթութեամբ եւ թէ գրչի արդիւնքով: Այս կարգէն են տասնեակ հոյլ մը Արմաշականներու, որոնք իբրեւ առաջնորդ մեռան պատուոյ դաշտին վրայ:

***Տ. Սմբատ Եպս. Սաասkրեան**, Առաջնորդ Կարնոյ, ծանրախոհ եւ բարեհամբոյր եկեղեցական մը:*

Տ. Խոսրով Եպս. Պէհրիկեան, Առաջն. Կեսարիոյ, ժողովրդանուէր եւ դրական ձիրքերով օժտուած տիպար մը:

Տ. Սահակ Ծ. Վ. Օտապաշեան, Առաջն. Պրուսայի, ժրաջան եւ անվեհեր հովիւ մը:

Տ. Արտաւազդ Ծ. Վ. Գալէնտէրեան, Առաջն. Եդեսիոյ, զգայուն եւ գեղապաշտ դէմք մը:

Տ. Գէորգ Ծ. Վ. Թուրեան, Առաջն. Տրապիզոնի, բազմահմուտ եւ զուարթամիտ կրօնաւոր:

Տ. Պարգեւ Ծ. Վ. Դանիէլեան, Առաջն. Կուտինայի, լռասէր, մեղուաջան գործող եւ խոնարհամիտ:

Տ. Շաւարշ Ծ. Վ. Սահակեան, Առաջն. Եւդոկիոյ, խանդոտ եւ քաջարթուն վարդապետ:

Տ. Պսակ Ծ. Վ. Տէր Խորէնեան, Առաջն. Խարբերդի, եռանդուն եւ տքնասէր գործիչ:

Տ. Գեղամ Վ. Թիւֆէնկճեան, Առաջն. Քղիի, ինքնատիպ գրիչ, յեղափոխական խառնուածքով:

Տ. Սուրէն Վ. Գալէմեան, Առաջն. Պիթլիսի, վառվռուն բնաւորութեամբ եւ յամառ աշխատող:

Նահատակներու այս շարքին պէտք է կցել.

Սափան Ներսէս Եպս. Դանիէլեանը, Առաջն. Եօզկատի, բանաստեղծ հոգի եւ փափուկ սիրտ, որուն ոգելից գրուածքները միշտ պիտի պահեն իրենց թարմութիւնն ու հրապոյրը:

Մտաւորական այս խմբակին հետ՝ յաւէրժական փառքի եւ անմահութեան դափնիներուն արժանի են այն բազմաթիւ կրօնաւորները, ամէն աստիճանէ, որոնք իրենց սուրբ արիւնը խառնեցին բիւրաւոր ժողովրդեան մաքուր արեան հետ, եւ ստուարացուցին լուսապսակ երամը Ս. Ղեւոնդեաններուն:

11 Ապրիլ 1919 — *ՄԵՍՐՈՊ ԵՊՍ. ՆԱՐՈՅԵԱՆ*

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ԶՈՀԵՐ

Մ ԽԻԹԱՐԵԱՆ Միաբանութիւնն ալ ունեցաւ իր զոհերը: Մխիթար Աբբան՝ հեռատես եւ մտացի՝ իր վանքը հիմնեց Եւրոպայի մէջ, գիտնալով մտայնութիւնն այն կառավարութեան, որուն երկաթ լուծին տակ կը ճմլուէր դարերէ ի վեր Հայութիւնը: Քանի՜ քանի՜ վանքեր հիմնուած՝ բայց քանդուած առեւանգուած, կապուտ կողոպուտ, բայց կործանած հիմն ի վեր: Զուգեց ան որ քանդուէր իր հիմնածը, եւ չքանդուեցաւ: Բայց իր աշակերտները Եւրոպան չէ՛ր որ պիտի լուսաւորէին, այլ իր ազգին զաւակները: Ուստի նոյն հեռատես խոհականութեամբ չորրորդ ուխտ մըն ալ դրաւ իր աշակերտներուն առջեւ. «մինչեւ ցհեղումն արեան», այսինքն երթալ ո՛ւր որ ալ ըլլայ գիրենք Հնազանդութիւնը, նոյն իսկ եթէ հարկ ըլլար արիւննին թափել: Եւ այդ դժնդակ հարկը հիմնարկութենէն 213 տարի վերջ (1701-1914) եկաւ ու սաւառնեցաւ իր սեւ թեւերով՝ ինչպէս ամբողջ գաւառի Հայութեան՝ նոյնպէս եւ հոն գտնուող Մխիթարեան Հայրերուն վրայ:

Մխիթարեանները դպրոցներ ունէին Մուշի, Տրապիզոնի, Իզմիտի եւ Պարտիզակի մէջ: Մերտին եւս նոր դպրոց մը հիմնելու նախօրեակին մէջ կը գտնուէին:

Իզմիտի Հայրերը երկամեայ տառապանքներէ վերջ՝ շնորհիւ ազդեցիկ եւ պատուական Հայու մը միջամտութեան՝ վերադարձան իրենց աքսորանքէն: Պարտիզակի Հայրերը մինչեւ Իզմիտ աքսորուած՝ հրաշքով մը կարծես՝ հոն մնացին, ուրկէ յետոյ Պոլիս եկան ուրիշ միջնորդութեամբ: Բարեբախտաբար Մուշի մէջ Մխիթարեան Հայր չէր գտնուեր աքսորանքի կամ մանաւանդ ջարդի պահուն: Իսկ Տրապիզոն գտնուող երեք Հայրերը, ինչպէս նաեւ Մերտին գտնուող Հայրը, նահատակուեցան դժոխասիրտ դահիճներու եաթաղաններէն:

Այդ տարաժամ շիջուցուած արե՛ւ կեանքերուն գրական համառօտ գործունէութեան պատկերն է որ պիտի ջանամ գծել հոս քանի մը տողով: Առաջին զոհն է՝

Հ. ՍՏԵՓԱՆ Վ. ՍԱՐԵԱՆ. — Տեսուչ Տրապիզոնի Մխիթ. Վարժա-

քանին, տոքթոր Աստուածաբանութեան եւ Փիլիսոփայութեան, պսակ-
ուած ի Հռոմ : Իբր գրական երկ՝ ունի ընդարձակ Աստուածաբանութիւն
մը տեսական, հետեւողութեամբ Ս. Թովմաս Ագուինացիին, գրաբար
լեզուով : Դպրոցական գիրք :

Էակներու ծագումը անունով հատոր մը, որ կը խօսի էակներու
ծագման մասին, եւ

Մագնիսական հուն անուն հատորիկ մը, որուն՝ ինչպէս եւ վերի-
նին մէջ՝ կը խօսի իր ուսած աստուածաբանական դպրոցին հայեացք-
ներուն համեմատ, քան թէ գիտնականի մը գիտական հմտութեամբն
ու ծանօթութիւններովը :

Բազմավէպի մէջ եւս ունի ինչ ինչ թարգմանութիւններ եւ յօդ-
ուածներ : Հմուտ էր լատիներէնի, իտալերէնի, ֆրանսերէնի, եւն :

Երկրորդ զոհն է՝

Հ. ԿԱՐԱՊԵՏ ՏԷՐ-ՍԱՀԱԿԵԱՆ. Ուսումնապետ Նոյն վարժարանին,
Մշոյ դաշտին չքնաղ ծաղիկ մը, գեղաչ.թիթ՝ թերաքամիկ կոկոններ-
ով : Բանասէր, լեզուագէտ եւ զգայուն բանաստեղծ : Բազմավէպի
մէջ ունի բանասիրական յօդուածներ, ինչպէս նաեւ բազմաթիւ ոտա-
նաւորներ, որոնց մէջ կայ «Իմ աստղը» վերնագրով գեղեցիկ ոտա-
նաւոր մը, ուր կը մարգարէանայ կարծես թէ իր կեանքը պիտի թա-
ռամի ծիղէն խզուած ծաղկի մը նման .

. . . Մայր չքնաղ, Տարօն, ուր տեղ պատմութիւն՝
Բնութեան հետ մրցի գեղոց Երազոց .
Ուր տեղ յԱստղընբերդ կ'ելնեն իրիկուն,
Փա՜ռք եւ Անցեալ՝ լուսնով ոսկեզօծ . . .

Ձերդ մանուկ իր մօր՝ ծոցիդ մէջ ննջեմ,
Երկիրն ուր մահն ալ, մահն ալ անուշ է .
Լուսընկայդ իջնայ, խոտը զիս ծածկէ,
Սրինգը հընչէ բլուրներու մէջէն :

Ու սիւգդ անցնելով դամբանիս վրայէն,
Կեանքիս թառամած՝ ըլլայ ողբերգուն .
Հօն, հօն ննջեմ ես յաւէժ մեղմօրէն
Ճակատս դէպ իմ աստղը դողդողուն :

Դժբա՜խտ բանաստեղծ . չկատարուեցաւ իղձդ . դամբան մը չու-
նեցար, որուն վրայէն Տարօնի սիւգն անցնելով ողբերգէր ա՜յդքան
տարապարտուց, տարաժամ, յախերկան եւ առաւե՜լ թառամած ծա-
ղիկ կեանքդ . . . Թող գիւղն էիր՝ երբ խուժադուժ երկաթը խոհուն
ճակատդ ճեղքեց . չմեռար, կեանքի անուշ բնազդը ոյժ տուաւ քեզի
տոկալու . ու տեսան քեզ՝ ճակատդ պատանքով փաթաթուն՝ — պա-
տա՜նք գերեզմանի — երբ, Թող գիւղէն՝ Տրապիզոն բերուած՝ սուի-
նաւոր եւ դժոխակնեայ դժոխներես դահիճներէ շրջապատուած, կ'անց-

նէիր՝ միւս դժբախտ ընկերներուդ հետ՝ Տրապիզոնի մէջէն, ու կ'երթայիր «իբրեւ զոչխար ի սպանդ», եւ հոն մօտերը՝ նման մեծ Վարդապետին՝ որուն աշակերտած էիր, երբ դահիճներն իրենց կիսաւարտ ոճիրը կը գլխէին, «իբրեւ զորոջ առաջի կտրչի» այնպէս չբացիր, չբացի՛ր բերաննիդ, ու բուրագին՝ վարդափթիթ ձեր արիւնով ներկեցիր Պոնտոսի հողն ու աւազը:

Չունեցա՛ր դամբան . . . բայց քու աստղդ անշուշտ եկաւ ու կեցաւ վերեւը այն տեղին՝ ուր կը հանգչէին չարակոշկոծ ու չարակտուտ ոսկորներդ . . .

Հանգի՛ստ անոնց . . .

Կը թողու «Հայ Կայսրը» անունով երկհատոր աշխատասիրութիւն մը, որուն մէջ կը խօսի Բիւզանդական գահուն վրայ նստող հայազգի կայսրերու մասին՝ հմտալից եւ աշխոյժ ոճով:

Այդ հատորները հրատարակելէ վերջ՝ Ֆրիպուրկի Համալսարանն յաճախելով, հետեւեցաւ գրականութեան, եւ իբր աւարտաճառ իր փայլուն ուսանողական ընթացքին՝ հրատարակեց «Chateaubriand en Orient» անուն ընդարձակ ուսումնասիրութիւն մը ֆրանսերէն լեզուով: Այդ անձի մասին շատեր շատ բան ըսած էին. պէտք էր նոր բան մ'ըսել, եւ Հ. Տէր-Սահակեան բաւ. ապացուցուց որ Շադոպրիան՝ գրած էր իր դէպ Արեւելք ուղեւորութիւնը, առանց այցելելու շատերն այն տեղերէն՝ զորս կը նկարագրէր. գտաւ աղբիւրներն որոնցմէ օգտուած էր, դէմ դիմաց համեմատեց. հակասութիւններ դրաւ իր բաժիններուն մէջ, եւ Բարիզեան մամուլին միահամուռ գովեստներուն արժանացաւ:

Առմայիս Մամիկոնեան կեղծ անունով երգած է Համիտի տապալումը, տպուած Կ. Պոլիս, 1910, «Հրատարակութիւն Մուրատ-Ռափայէլեան նախկին աշակերտաց Միութեան»: Կ'երգէ «Վազրի հրճուանք»ը, «Դէպ ի Եըլտըզ», «Պատերազմ», «Ապտիւլ-Համիտ գերի», «Մեր ոճրագործին աքսորը», «Ծիյեոնի դղեակին», 23 էջերու մէջ:

Քնարերգակ բանաստեղծի խառնուածքն ունէր Հ. Տէր-Սահակեան, բայց իր արուեստը հեռու էր դեռ կատարելութեան դրոշմն ունենալէ. կան ճաշակի թերութիւններ, անհաւասարութիւններ, բառամթերքը՝ ոչ այնքան ճոխ, որմէ ինքն եւս գոհ չէր, եւ սոյն տողերը գրողին կ'ըսէր, որ երբ անգամ մ'աւարտէր իր համալսարանական ընթացքը, պիտի աշխատէր այդ պակասը լրացնելու. հայերէն լեզուի վրայ աշխատած չէր այնքան՝ որքան պէտք մը, հա՛րկ մըն էր իր կարողութեանն ու գրական մտքին . . .

Անողորմ հրէշներն ի դերեւ հանեցին ամէն ինչ, մեզի թողլով միայն ողբ եւ աշխատանք խոստմնալից եւ առոյգ կեանքի մը այդքան անգթօրէն մահանալուն:

Երրորդ զոհն է Հ. ՍԱՀԱԿ ՕՏԱՊԱՇԵԱՆ, նոր ձեռնադրուած երիտասարդ հայր մը, աշխարհագրութեան հետամուտ. ունի անտիպ դասագիրք մը նոյն նիւթին վրայ:

Զորրորդ զոհն է Հ. ՊՕՂՈՍ Վ. ԳԱՄՊԱՐԵԱՆ, տոքթոր Աստուածաբանութեան եւ իմաստասիրութեան, պսակուած ի Հռոմ: Տակաւին գրական գործ չէր արտադրած:

*

Մխիթարեան զոհերու մասին երբ կը խօսուի, գուցէ աւելորդ չըլլայ յիշել հոս նաեւ անշունչ զոհ մը, որ շնչաւորներուն չափ եւ գուցէ աւելի զգալի է գրականութեան համար, քանի որ այլեւս անդարձ է անոր կորուստը: Այդ զոհն է՝ «Հայկական Նոր Մատենագիտութիւն եւ Հանրագիտարան Հայ կեանքի» անուն գործը, որուն առաջին հատորը Ա.—Մ, լոյս տեսած եւ ծանօթ է հասարակութեան: Մնացեալ մասը որ պիտի ուրիշ նոյնաչափ երկու հատոր եւս կազմէր Լրագրագիտութեամբ եւ յաւելուածով, այսինքն շայ գրէն մինչեւ վերջ (Յ եւ Ն գրերը տպուած են), ամբողջ հանուած են իրենց թաքստոցէն, ուր պահուած էին խնամքով: Տողերս ստորագրողին այդ տաժանելի եւ տասնամեայ ճիգերուն անբախտ պտուղին հետ՝ կորսուած են Ոդիսականի ծայրերն հասած թարգմանութիւնը, Ֆրանսահայ առձեռն բառգիրք մը (համեմատութեամբ Բագրատունիին թարգմանութեանց), երկայն տարիներու գործ, եւ տրձակ մը լեզուական, եւն. անթիւ նօթերու . . .

Ոդիսականը կարելի է կրկին թարգմանել. բառգիրքին ցաւն ալ յարաբերական ցաւ մըն է, աւելի իմ անձնականիս. նօթերն ալ կրնան գըրուիլ. բայց Մատենագիտութեան կորուստը անդարմանելի է. որովհետեւ հնար չէ դարձեալ միւսանգամ կտրել անցնիլ լողալով ովկիանոս մ'անծայր ու անդնդախոր: Գուցէ յանդգնութիւն ըլլայ ըսելը, բայց ըսե՛լս կուգայ, որ պիտի նախընտրէի ես ինքս զոհուած ըլլալ՝ քան այդ աշխատութիւնը, որուն համար երիտասարդ՝ առոյգ հասակիս լաւագոյն մասը մաշեցուցած եմ, եւ այլեւս անկարող վերաշինելու . . . մտածելն իսկ սոսկում կը բերէ վրաս:

Հ. ԱՐՍԷՆ Ղ. ՂԱԶԻԿԵԱՆ

ՎԵՐՋԵՐԷՆԻ ՄԵՂ

Այսօր կը լրանայ չորրորդ տարին այն զարհուրելի գիշերէն երբ ուր հայ մտաւորականութեան ընտրելագոյն ներկայացուցիչները ծերբակալուեցան չքացուելու համար աքսորի ճամբաներուն վրայ :

Անաւոր Աղէտէն վերապրող խումբ մը մտաւորականներ այս առթիւ պարտականութիւն զգացին իրենց դժբախտ եղբայրներուն յիշատակին յարգանքի եւ սուգի արտայայտութիւն մը ընել :

Այս նպատակով կազմուելիք յանձնախումբին անդամակցելու հրաւէրին պատասխանեցին հետեւեալները .

Տիկիններ. Եւփիմէ Աւետիսեան, Զարուհի Գալէմքեարեան, Պերճուհի Պարսամեան, Մարի Սթամպուլեան եւ Օր. Արփիար: Պարոններ. Տիգրան Զաւէն, Մերուժան Պարսամեան, Յ. Ճ. Սիրունի, Գէորգ Մեսրոպ, Շահան Պէրպէրեան, Յովհ. Պօղոսեան, Թագւոր Սուքիասեան եւ Տօքթ. Բարսեղ Տինանեան :

1919 Ապրիլ 12ի ուրբաթ օրը սարքելով հանդերձ եկեղեցական եւ աշխարհական փառաւոր սգահանդէս մը , Յանձնախումբս յաւերժացնելու համար իր յարգանքի եւ սուգի արտայայտութիւնը, ձեռնարկեց ներկայ «Յուշարձան»ին հրատարակութեան, Պոլսէն աքսորուած եւ նահատակուած մտաւորականներէն ու գործիչներէն զատ՝ տեղ տալով նաեւ գաւառի այն մտաւորականներուն եւ հանրային գործիչներուն որոնք միեւնոյն ոճրապարտ նպատակին համար զոհուեցան:

Ներկայ պարագաները նկատի առնելով՝ արդար պիտի չըլլար Յանձնախումբիս վերագրել լիակատար եւ անթերի գործ մը մէջտեղ բերած ըլլալու յաւակնութիւնը :

Նախափորձ մըն է ասիկա, եթէ կարելի է ըսել , առաջիկային աւելի ճոխացած եւ լիակատար ձեւի մը տակ ներկայացնելու համար այս Յուշարձանը, որուն հասոյթը յատկացուած է Մտաւորականներու Ֆոնտը կազմելով մասնաւորապէս օգնելու Մեծ Զոհերու այրիներուն եւ որբերուն :

ԱՊՐԻԼ ՏԱՍՆԸՄԷԿԻ ՍԳԱՀԱՆԴԷՍԻ

12 Ապրիլ 1919 — ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԲ

ԳԻ՛Ն

1 ոսկի

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Օ. ԱՐՁՈՒՄԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ